

СТАНКО НИШИЋ

ХРВАТСКА ОЛУЈА И СРПСКЕ СЕОБЕ

КЊИГ-КОМЕРЦИ

СТАНКО НИШИЋ

Хрватска олуја и српске сеобе

Београд, 2002.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР.....	2
----------------	---

Први део

СРПСКА ДИЈАСПОРА ЧИНИЛАЦ ИЗГРАДЊЕ И БЕЗБЕДНОСТИ ОТАЏБИНЕ

УВОД.....	4
1. СРБИ У СВЕТУ	7
Обим и разлози одласка Срба у дијаспору	7
2. РАСПРОСТРАЊЕНОСТ СРБА У СВЕТУ	14
Срби у суседним земљама	15
Срби у европским земљама	19
Срби у Америци	26
Срби у Канади.....	31
Срби у земљама Јужне Америке	32
Срби у Аустралији	32
Срби у Африци и Азији	34
3. СРПСКИ ДОБРОВОЉЦИ ИЗ ДИЈАСПОРЕ	34
Како са светом	34
Српски добровољци у служби отаџбини	35
Организације српске дијаспоре у функцији помоћи отаџбини	38
4. ПОРУКЕ САБОРА „ДИЈАСПОРА 2000.“	41
Поруке учесника Сабора	41
Појединачне поруке учесника Сабора:	43
5. РЕЗИМЕ	46

Други део

ХРВАТСКА ОЛУЈА И ЕГЗОДУС КРАЈИШНИКА

УВОД.....	49
СРБИ И ХРВАТИ ПРЕ ОЛУЈЕ	51
Постанак Српске Крајине	51
Насељавање Крајине	51
Особине Крајишника	54
Формирање Републике Српске Крајине	54
Менталитет хрватских властодржаца	56
ОПЕРАЦИЈА ОЛУЈА	58
Припрема за „Олују“	58
Структура и организација Хрватске војске	62
Искуства из дејстава пре „Олује“	69
Етапе операције „Олуја“	73

Званичници и други о „Олуји“	79
Злочини на простору Српске Крајине	84
СТАЊЕ ЦРКВЕНИХ ОБЈЕКАТА У РХ НАКОН ИЗГОНА	98
„ТИХИ ЕГЗОДУС“ ИЗ ИСТОЧНЕ СЛАВОНИЈЕ	99
УМЕСТО ЗАКЉУЧКА	101
ПРИЛОГ – СВЕДОЧЕЊА	103
ПОГОВОР	112
О ПИСЦУ	115
Литература	116

ПРЕДГОВОР

Непосредан повод да се заинтересујем за шири проблем српске дијаспоре био је трагични егзодус крајишких Срба из западне Славоније (у мају 1995), а потом из Книнске Крајине (у августу и септембру 1995). Пuteви према Бања Луци били су тада закрчени колонама избеглих и протераних деце, жена и стараца са завежљајима на коњским колима, тракторима и крововима аутомобила. По киши и невремену, испод запрежних кола и најлонских врећа вириле су дечије главице, чуо се пригушени плач старица. Са њима су се упутили и њихови кућни љубимци и све што је могло да се креће. У родном завичају оставили су попаљене куће и разорена имања на којима су остали немоћни и убијени чланови њихових породица. Пред таквим призором човеку се леди крв у венама. Требало би написати хиљаде романа да би се бар приближно дочарала судбина прогнаних и пострадалих крајишких Срба.

Тим поводом написан је текст о хрватској олуји над Крајином, који је у овој књизи приказан у другом делу, а потом део о српској дијаспори у целини. Сматрао сам логичним да се ранија сељења Срба могу боље појмити ако се детаљније обради проблем савремене српске дијаспоре и посебно невиђени егзодус Срба са властитих огњишта на измаку 20. века усред цивилизоване Европе.

Многе тужне приче и старих и младих српских исељеника још нису забележене, њихове жудње за отаџбином још нису исказане. Многи покушаји Срба у дијаспори да успоставе присне контакте са отаџбином остали су без одговора због арогантног односа ауторитарног режима, који није имао слуха да удовољи молбама и жељама својих сународника у расејању и размотри њихове предлоге за помоћ отаџбини, нити да их прихвати као потенцијалне повратнике кад се за то створе услови.

Отуда, након демократских промена у Србији и Црној Гори, као и оних у Републици Српској, предстоји обиман посао да се, за почетак, уради статистика Срба у дијаспори, а потом и организује институционална сарадња матице и дијаспоре, ради обостране користи и задовољства, као што то чине сви културни народи. Наиме, према још несрећеним подацима, више од једне трећине Срба живи изван матице. Мењали су се владари, системи и услови живота, а Срби су једнако одлазили за бољим животом, углавном бежећи од зла и сиромаштва. Најчешћи узрочници тог зла и сиромаштва у српској отаџбини били су страни завојевачи, поробљивачи, експлоататори и диктатори, међу којима су се налазили и домаћи зулумћари.

Истини за вољу, ни српска држава, како у прошлости тако и садашњости, није много марила за своје сународнике у расејању. Често се понашала као маћеха према деци која су приморана да је напусте. Препуштала их је саме себи и туђини. Поред тога, све идеолошке неслоге и сукоби у матици одражавали су се и одсликавали међу Србима у дијаспори. Зато је и тамо изостајало њихово јединство, као и снажнији утицај на владе земаља домаћина да им помогну у кризним ситуацијама. Због тога су остајали немоћни да лобирају за српску ствар, као што су то успешно чинили Јевреји, Грци,

Јермени, Турци и други за своје матичне земље. Како то наглашава академик Драган Недељковић, ни Српска академија наука није увек била у довољно будном стању, а српски народ и у матици и дијаспори очекивао је од своје највише националне установе да му „у помрчини која се наднела над њим, осветљава путеве и да га енергичније заступа пред Европом и светом“.

Матица Срба није успевала ни да потпуније прати сеобе Срба у суседне земље. Шта тек рећи о познавању ситуације међу иселимцима Србима на другим континентима? Ипак, отаџбина је и од њих увек и с правом очекивала солидарност и помоћ у кризним временима, и никад није остајала прикрађена у њиховим одзиву – било у облику материјалне помоћи, било у непосредном учешћу у ратовима за спас отаџбине. Данас је актуелно да улажу финансијска средства у производне пројекте и објекте за културни опоравак и напредак како целе матице тако и завичаја. Таква и слична дела знаће да цене потомци, који ће се све више враћати у отаџбину, знаће да цене прегнућа својих предака.

На срећу, Српска православна црква је била упорна у праћењу свог народа и у најудаљенијим пределима света, оснивала је парохије у свим њиховим насељима, па и онима испод земље на местима рудничких ископина у Аустралији. На све просторе до којих су Срби доспели, досегла је и српска традиционална култура. Не заборављају се српске славе и обичаји, вију се српске заставе, служи се литургија и певају српске песме. Макар симболично, отварају се и српске школе и с поносом презентује српска културна баштина другим народима.

Одржавање српске самосвојности и у дијаспори говори о виталности српске нације која је одолела најездама свих империја на Балкану, и која је у преломним ситуацијама била уз своју отаџбину и високо носила њену заставу без обзира на личне последице у новој домовини. Срби никад и нигде нису били у подређеном положају, ни у сфери науке, ни културе, ни уметности. У свим цивилизацијским достигнућима држали су истакнуто место. То им константно појачава црту поноситости и упорности у борби против свих регресивних и деструктивних акција моћника у њиховим настојањима да господаре свим народима света. Удруживањем научних, културних па и материјалних потенцијала у матици и дијаспори, Срби ће у будућности моћи да заузму такво место какво им припада у цивилизованом свету.

СРПСКА ДИЈАСПОРА ЧИНИЛАЦ ИЗГРАДЊЕ И БЕЗБЕДНОСТИ ОТАЏБИНЕ

УВОД

Србија је последњих 150 година више пута изнова почињала своју историју. Њена деца су у том периоду променила више „отаца“, а од 1980-те изгледа живе са „разведеним родитељима“. У два светска рата српска деца су доживела библијски погром, а у последњој деценији 20. века право расуло. Родитељи су им се смењивали, почев од српских феудалаца, преко азијатских деспота, потом монархиста, до републиканаца и комуниста, да би на измаку 20. века доспели у руке анархиста.

Од такве недаће српска деца су бежала у бели свет тражећи мир, срећу и храну. Међутим, у том свету морала су се, као туђинци, клањати газдама. Била су принуђена да губе свој понос, мешају се са другим народима. Све то постепено је утицало на промену њиховог генетског кода. Зато српска деца у дијаспори, из више генерација, често констатују да се не познају и веома различито реагују на стање у отаџбини. Али, најчешће се и тамо деле према последњој, кобној идеолошкој подели у матици – на „четнике“ и „партизане“, јер је та подела још увек актуелна и најјача међу Србима у земљи.

Проблем је како међу њима пронаћи заједнички именитељ који ће бити усмерен ка отаџбини, као што је то случај код Јевреја. Познато је да громови и муње споје вукове и овце у истом тору, али накратко, јер чим невреме прође свако узима оно што мисли да му припада. Сходно томе, влада тзв. народног јединства у Србији између левице и деснице могла је да траје кратко јер је „напољу била олуја“. Међутим, за нормалну сарадњу потребна је умеренија клима међу коалиционим партнерима. Народна влада мора да изражава вољу целог народа (већине). Тек, таква врста слоге може да служи као узор слози у дијаспори.

Мудре српске дипломате су својевремено констатовале да је срећа за српски народ што има своје извиднице у свету па може да се на време оријентише у времену и простору. На жалост, последње две деценије владари нису имали довољно мудрости да искористе „српску извидницу“ у свету, него су се од ње оградиле као да је отпадник, а у њој је увек било научника, спортиста, уметника и поштених радника и сељака, и искрених патриота.

Само у последњој деценији Србија и Црна Гора су „извезле“ шеснаестину свог радно способног становништва (око 500 000), што премашује одлив мозгова из свих земаља у транзицији. То се посебно односи на младе људе и стручњаке. Али, на то би се могло гледати и оптимистички ако би се паметно поступало у сарадњи стручњака у земљи и дијаспори. Наравно, за такву сарадњу су неопходне одговарајуће институције у земљи преко којих би млади људи могли да „удоме“ своје знање стицано на страним универзитетима.

Проблем је што и после октобарских промена у Србији млади стручњаци одлазе уз поздрав: „дипломирај па емигрирај“. Осим њих, још увек одлазе врхунски стручњаци средњих година, којима је то решење у професионалној каријери, што представља праву катастрофу за истраживачку и техничку базу државе. На пример, међу 800 стручњака који су за последњих десет година напустили институт „Винча“, много је истраживача са одличним квалификацијама и талентованих за фундаментална истраживања. Тако је „Винча“ остала без стручњака средњих година. Остали су само млади који још уче, за које је тај институт само полазна и лансирна станица, и старији који су при крају каријере.

Због тога нису довољне само демократске промене власти у друштву него и радикална модернизација привреде, универзитета и система вредновања. Промене морају да буду привлачне и за оне који остају, па ће тада бити атрактивне и за повратак оних који су отишли, јер креативни људи траже развојне, истраживачке и друге изазове за своје способности.

Људи ван своје отаџбине не могу да поседују душевни мир без обзира на материјално благостање које тамо стекну. То је случај и са данашњом српском дијаспором. Српски световни и духовни оци су још посвађани, а од своје деце у земљи и дијаспори траже да буду пристојна, патриотска, слободољубива, вредна, духовно и материјално уравнотежена деца. Све је то лепо и „родитељски“, али родитељи би морали да им дају пример својом слогом. Зашто им је важнија секундарна идеолошка подељеност, настала због кратког историјског памћења и заборављања српске вековне традиције и духовности, без које је сваки народ дезоријентисан у простору, поготово у вучјим временима, која су настала превагом једне – материјалне стране живота у једнополарном свету?

У таквом свету тешко се сналазе и деца сложних „родитеља“ (световних и духовних), јер су, на жалост, поготово у католичком хришћанству, и родитељи подлегли власти материјалног над духовном страном људског живота, чиме је кардинално поремећена равнотежа људског живљења. Тешко је наћи моделе како приволети српску децу, нарочито ону која је напустила земљу, да гину за отаџбину посвађаних родитеља. Значи, нешто *битно мора да се мења у понашању* „родитеља“, ако желе да их деца помажу и да се постепено враћају у завичај за којим, природно, чезну. Мора да се, у првом реду, промени однос према укупној српској историји, морају да се уважавају сви делови српске културне баштине. Српско историјско памћење мора да се реконструише и уклони амнезија са наше историјске прошлости, а најновију српску историју, коју су углавном странци кројили, треба критички превредновати и, наравно, не треба из ње избацити оно што чини нит српске душе, него оно што нам је неприродно наметнуто.

Морају се уважавати дела и вредности оних српских отаца који су стварали српску историју подносећи у њој улоге понижених, потлачених, увређених, експлоатисаних, мучених, окупираних. Једном речју, и Срби у отаџбини и дијаспори морају да прихвате чињеницу да им је иста мајка, без обзира на промене и разилажења отаца, и да због тога начин и путеве да ту једину отаџбину уздигну на пиједестал достојан поштовања, да је штите и прихвате као трајну и непролазну вредност, вредност над вредностима, без обзира на кварљиве али променљиве владарске слуге.

Међу радикалне промене код „родитеља“ спада и нужно *помирење у Српској православној цркви (СПЦ)*, на њеним традиционалним народним основама. Затим, неопходно је пажљиво вредновати историју Срба од Немањића до данас следећи и тражећи нит њеног континуитета и расветљавајући константе раскола у српском бићу, да би се елиминисали узроци тог порока који су увек користили странци зарад својих интереса. При томе, не треба се устручавати, да се презентују и прогрес, и заблуде, и странпутице, ради тражења чврстог ослонаца у истинитим збивањима, који могу да буду сигурна основа за пројекцију јединствене стратегије опстанка, одбране и развоја отаџбине Срба.

Кампањски и епизодни прикази историје (по принципу: сваки победник пише своју историју), не могу да замене конзистентну, континуирану, стварну историју нашег живљења и борбе током векова на простору Балкана, на месту сусретања и раскршћа култура, религија, цивилизација, на месту између истока и запада, али и југа и севера, на простору „промаје“ доброг и лошег у различитим цивилизацијама.

Веома је непримерена и припроста подела Срба на патриоте и издајнике, каквој су често прибегавали оратори владајућих олигархија кад им власт не би ишла од руке. Српски народ је, у основи, увек исти, али су се мењали његови владоци. У зависности од њихових интереса и степена усклађености са интересима српског народа, смењивали су се периоди прогреса и периоди стагнирања у развоју српске културе и демократије. Таква пракса владалаца српским родом мора да се заустави, јер она само штети српском народу и српској држави.

О свим другим мањинским народима у Србији и Југославији брину многи други, а о Србима, и овде и тамо, скоро нико. Време је да сами о себи почнемо бринути, па ће то и други чинити. Не можемо да очекујемо да ће нас свет уважавати, све док не средимо основне ствари у својој кући и док се не помиримо сами са собом.

Однос владара према српском народу се очитовао и кроз однос према српској војсци као истинском заштитнику српске државе. Војвода Мишић и други српски стратеги су били веома критични према властима које нису обезбеђивале одговарајући техничко-технолошки стандард српској војсци због чега је она, у тој димензији војне снаге, најчешће, била инфериорна у односу на агресора. На жалост, та пракса се поновила у најдрастичнијем виду и током агресије НАТО на Савезну Републику Југославију (СРЈ), када Војска Југославије (ВЈ) није била у ситуацији да покаже своје могућности и у технолошким знањима и способностима. Изгледа да је и овог пута отаџбини била скупа благовремена набавка одговарајућих војних система, јединих којих се плаши савремени агресор. Да ли је коначно дошао крај таквој пракси? Високим моралом и неизмерним патриотизмом, ипак, не може да се надомести необјашњиво занемаривање технолошког развоја вој не моћи српског народа.

На крају, као увод у разматрање питања о Србима у дијаспори, неопходно је говорити и о националној безбедности.

1. Време и сви ратови које смо доживели у својој историји, сукоби које смо имали са освајачима, сусрети са различитим цивилизацијама, показали су да смо веома витална нација (државотворни народ), јер смо остали постојани у својој култури без обзира на војну и техничку надмоћ освајача и поробљивача. Међутим, при томе смо расули силну енергију, због свог ината, уместо да све наше енергије слијемо у једну главну, снажну струју, како нас нико више не би уцењивао и потцењивао. Не можемо да живимо само од ината и користимо само ту, без сумње, пркосну снагу, за супротстављање белосветском неморалу. Зар није мудрије да се та опробана константа удружи са другим вредностима српског народа, почев од здравог духа, патриотског осећања, војничке традиције, радне енергије, православног морала и других, које такође постоје у нашем народу (само их треба на прави начин вредновати и активирати). Тад ће се сви проблеми, спољни и унутрашњи, који заокупљају нацију, брже решавати.

2. Потребно је да сами себи објаснимо да су примарнији национални од идеолошких и партијских интереса, јер ће све нације света још дуго (и увек) опстајати имајући као врховну – националну вредност. То је, коначно, природни феномен, јер у природи, у којој владају инстинкти који су јачи од било које светске силе, равнотежа се заснива на постојању не јединки него сродних заједница једних поред других, наравно у конкурентској борби.

Уместо идеолошких и других секундарних размирица, неопходно је, дакле, сву националну енергију усмерити на најважнији стратегијски циљ – да се Срби свих генерација, идеологија, па и религија, окупе око јединствене националне идеје, како би опстали у новом окружењу, водили битке са мање жртава и брже се развијали, тј. да се слију у *јединствену отаџбинску струју* (попут Јевреја, Грка и других народа који су искусили сличну судбину док нису конституисали националну стратегију).

3. Према свету морамо да наступамо са јединственом националном стратегијом, али много офанзивнијом дипломатијом, јер свет више није биполаран да би ми били негде у заветрини блокова и лавирали међу њима (као што смо живели у једном периоду наше историје). Политичка клима у свету је радикално промењена и онај ко не подеси мундир према тој суровој клими, може да изгори или да се смрзне. Наравно, при томе национално достојанство и самобитност не може да се мења, а све остало може. Таква национална стратегија, у којој је примарна духовна, отаџбинска монолитност, далеко боље ће да повезује Србе свих слојева и генерација у отаџбини и дијаспори, тако да им ни географска раздвојеност неће представљати никакву препреку за свестрану духовну и материјалну интегрисаност у јединствено биће српског народа.

4. Мора се констатовати оптимизам који је озарио лица Срба у отаџбини и дијаспори који су унели резултати последњих савезних избора у СР Југославији (24. септембра 2000), на којима су победу однеле демократске снаге у Србији и коју су милиони људи испред Савезне скупштине 5. октобра 2000 морали. да одбране. У тим догађајима свет је препознао *трећи српски устанак* и поново се сетио правих Срба, оних који су и започели (почетком 20. века) ослобађање Европе од азијатских освајача и поробљивача. Дакле, српски народ је поново први показао шта значи снага народа и да пред њом клоне свака сила. То је путоказ и за друге потлачене и ојађене народе, али и прогресивно човечанство, да се тиранији може стати на врат само слогом народа. Српски народ у отаџбини и дијаспори сада поново добија шансу да јединствено сам кроји своју судбину.

5. Циљ ове студије је да се, на основу сагледавања актуелног стања распрострањености и организованости Срба у свету, да прилог стварању полазне основе за свеобухватно истраживање српске дијаспоре, укључујући и њено стање и стремљење након грађанског рата на простору претходне Југославије и демократских промена у Србији 2000. Посебан акценат се, при томе, даје сагледавању потреба и могућности да се српска дијаспора укључи у обнову и изградњу српске отаџбине, ради повратка угледа српског народа у свету и јачања укупне моћи и безбедности матице.

1. СРБИ У СВЕТУ

Обим и разлози одласка Срба у дијаспору

У давној прошлости Срби нису масовно одлазили са балканског простора тј. са простора отаџбине и завичаја. Углавном су циркулисали унутар Балканског полуострва. Било је и појединачних одлазака, углавном интелектуалаца, ради стицања вишег образовања и упознавања културних вредности Европе. Тек у последњих 100 година уочљива су, углавном, три велика таласа српске емиграције. На жалост, ми немамо ваљане статистичке податке о нашим грађанима у расејању. Податке о томе морамо да тражимо у литератури, уместо у одговарајућим институцијама министарстава, која би требало да одржавају везу са нашом дијаспором. Поред тога, подаци о размерама наших људи у расејању су различити у различитим изворима. На пример, проф. др Гречић, који своје податке базира на изворима завичајних удружења Срба у дијаспори, наводи да Срба ван Савезне Републике Југославије и Републике Српске има 1 940 000¹. Према раду Спасовски-Живковић, Срба у Србији било је по

¹ Гречић, *Сви Срби света*, Београд, 1993, стр. 33.

попису 1991. године 6 446 595,² тако да је у односу на тај број у земљи, дијаспора однела око 30% Срба.

Статистика о броју Срба у дијаспори није уређена, јер се она у многим земљама није водила, а није постојала ни у матици. Углавном су евидентирани подаци о усељеним „југословенским грађанима“. Ипак, најчешћа тврдња је да Срба у свету (изван отаџбине) има око четири милиона. У томе се слаже и већина учесника Сабора „Дијаспора 2000“, одржаног у августу 2000. у Београду. То потврђује

19и експерт УНКТАД-а др Михајло Милошевић који је и председник Светске заједнице Срба. Свакако, то је значајан број Срба, а међу њима сигурно има много оних који желе да се на различите начине укључе у помоћ отаџбини у њеном развоју, а тиме и јачању њене одбране. Отаџбина се брани пушком, али и хлебом и књигом (информацијама). Али, да би се много добило, потребно је бар нешто уложити. Не може се очекивати максимум од оних који су отишли у свет, а истовремено их занемаривати или, чак, ниподаштавати. Треба имати на уму и намере многих да се једног дана врате.

Став садашње српске државе је да се у предстојећем попису становништва (у априлу 2002. године), први пут, наши сународници расејани по свету региструју без поделе на исељенике и гастарбајтере. „Дуго времена је држава овим првима прилазила или са зазором или никако, док је друге третирала као људе на привременом раду у иностранству, иако је та привременост трајала и по 30 и више година“.³

Држава планира и доношење посебног закона о дијаспори, по угледу на неке европске земље, као што је на пример Грчка.⁴ Један од првих корака у приближавању Србима у дијаспори биће институционализовање односа са њом кроз формирање *Савета дијаспоре*, неке врсте саветодавног тела на парламентарном принципу састављеног од представника из матице и дијаспоре.⁵

Сви европски народи су изградили мост између отаџбине и дијаспоре, не само да би ширили свој језик и културу него и да би помогли једни другима. На жалост, није тако и са Србима. Срби у дијаспори су практично остали изван историје и енциклопедија српске културе. Њихови листови, часописи и књиге нису присутни у матичним и националним библиотекама. „У последњих 200 година наши у расејању имали су око 500 листова и часописа, изградили су око 300 храмова, 20 манастира и око 200 домова културе“.⁶

Својевремено су мудре српске дипломате постојање Срба у многим земљама света сматрали огромном предношћу Србије јер су их називали српском „извидницом“ с оне стране границе, што је, свакако, значајан чинилац укупне безбедносне стратегије Срба. Јевреји су у том погледу припремљени на знатно вишем нивоу националне безбедносне културе, тако да сваки Јевреј мисли на своју државу и како да јој помогне на сваки начин. Али, зато се држава постарала да и институционално штити права својих

² Спасовски, Живковић, *Национални састав становништва СФРЈ и територијално разграничење*, Београд, 1994, стр. 170.

³ „Политика“, 23. новембар, 2001. стр. 9.

⁴ Према подацима, Грчка у расејању има 14 милиона и више их је него у матици, у којој је 11 милиона становника. Италија у дијаспори има око 30 милиона сународника, Пољска има 15 милиона исељеника, Шпанија има 2 милиона људи у расејању, а Јевреја је, такође, више у свету него у Израелу.

⁵ Та намера је већ реализована. Наиме, Савезна влада СРЈ је 5. децембра 2001. Године формирала Савет дијаспоре састављен од 22 члана – 11 чланова из дијаспоре и 11 представника Савезне владе. Италија је у земљама исељења формирала Одбор Италијана у иностранству, а при самој влади постоји Главни савет Италијана у иностранству, који чине 65 чланова из иностранства и 29 из матице и именује их председник владе. Сличне механизме примењују и Шпанија и Пољска. („Политика“, исто).

⁶ „Политика“, исто.

сународника свугде у свету, а у отаџбину *су увек добродошли*. У њој су организовано прихваћени, нарочито деца и омладина из дијаспоре у време школских распуста.⁷

Најчешћи разлози одласка Срба били су потрага за бољим животом и пословима, ратови и претње ратовима, страх од понављања геноцида из прошлости, склањање пред најездом освајача и поробљивача српских крајева. Током протеклих векова Срби су због наведених и других разлога напуштали завичај појединачно, породично и групно у мањим или већим таласима, све до великих егзодуса.

Први велики талас пресељавања Срба десио се после пада српских земаља под турску власт (након Косовског боја 1389. и пада Српске деспотовине 1459. године). Тада је дошло до масовног померања српског живља према северу у пределе тадашње Угарске. О томе сведочи и писмо угарског краља Матије Корвина (1483) упућено римском папи у којем наводи да се „за само четири претходне године, бежећи од Турака, у његову државу населило око 200 000 Расцијана“.⁸

На подручје Угарске Срби су се досељавали организовано под вођством својих великаша и свештенства. У Панонску низију Срби су се насељавали у континуитету током 17. века. Тада је на северозападном делу Балкана установљена Војна граница, која се потом знатно проширила према истоку. Први велики талас сеобе Срба са Космета десио се 1690. године под вођством патријарха Арсенија III Чарнојевића. Догодило се то након неуспеха хришћанске коалиције у борби против Отоманске империје под вођством Аустрије. Тада су се Срби, као учесници на страни те коалиције, први нашли под претњом турске одмазде, те су се, под вођством свог свештенства, почели да повлаче према Београду. На црквено-народном сабору у Београду 1690. године одлучено је да се крене у Велику сеобу након прибављања сагласности Аустрије за успоставу српске црквене аутономије, у чему је цар Леополд I и удовољио Србима (21. августа 1690). Према проценама, тада је у велику сеобу кренуло између 50 000 и 70 000 Срба. Најсевернија тачка до које су Срби тада допрли била је град Коморан у данашњој Словачкој, који је постао духовно и световно средиште српског народа. У њему је била и најорганизованија српска црквена општина изван Отоманске империје.

Следећа већа сеоба Срба изазвана је у време аустријско-турског рата (1737–1739), када је и патријарх српски Арсеније IV Јовановић одлучио да предложи дизање устанка против Турака. Тада су заједничким снагама заузети Крушевац и Нови Пазар, али су Турци зауставили даље напредовање и одмах отпочели репресалије према српском живљу. Зато је патријарх предузео нову сеобу, када са српским народом прелази Саву и смешта се у Карловац.

Почетком осамнаестог века Срби и Црногорци су кренули на простор Урала у Русији морима, а из Аустроугарске – копном, тражећи боље услове за живот и бежећи од аустријске диктатуре. Петар Велики је од Црне Горе тражио умне људе и бокелске морепловце који су били инструктори руским морнарима. Велика Русија је Србима и Црногорцима изгледала као нова отаџбина и они су јој служили као врсни граничари и официри.

Половином XVIII почела је сеоба Срба названа „Пут на исток“ према Украјини и Русији. Разлог је био учвршћивање границе између Аустрије и Турске на Сави и Дунаву, услед чега су српски граничари у Потисју требало или да се селе на нову границу на југ, или да буду кметови у угарским жупанијама. Они су радије прихватили

⁷ Порука коју је тадашњи председник државе упутио учесницима Сабора „Дијаспора 2000“ приликом њиховог пријема у Белом Двору, речима: „Домовина никоме, никада, ништа не дугује, а ми њој дугујемо све“, више је личила на претњу него на добродошлицу.

⁸ Славко Вејновић, *Срби у дијаспори у прошлости и садашњости*, Музеј Војводине, Нови Сад, 1999, стр. 13.

селидбу у Русију. Српски исељеници из тог периода су на простору око Дњепра основали Нову Србију и тамо утврђење Јелисаветград.⁹

Друга група Срба населила је област у сливу реке Северни Доњец и назвала је Славеносербија. Обе ове области су организоване по узору на Војну границу у Хабзбуршкој монархији, али са већим војним привилегијама официра и војника у погледу добијања земље.¹⁰ Због посебних привилегија које су добијали, српска насеља су се намножила тако да их је 1760. године било 122, са 26 000 становника и 31 православном црквом.

Међутим, царским указом у Петрограду су 1764. године укинати називи Нова Србија и Славеносербија будући да су Руси предузели продирање према Црном и Азовском мору, што је чинило излишним постојање таквих војних насеља у унутрашњости Русије. Срби су се тада, по сопственој вољи, разишли на разне стране Русије. Рачуна се да се у Русију доселило више десетина хиљада Срба не само из Угарске него и Лике, Далмације, Босне и Херцеговине и Црне Горе. Временом су се Срби, престанком нових досељавања, углавном асимиловали и утопили у огромну масу етнички сродног руског и украјинског становништва.

Срби су у источним земљама учествовали у многим ратовима нарочито против Турака. У томе су се, на простору данашње Румуније, посебно истакле српске војводе: Дели Марко, Ђорђе Сланкаменац и Старина Новак (у Румунији познат као Баба Новак). У Русији су се прославили адмирал Матија Змајевић, командант Балтичке флоте у победи над Шведском; Михаило Милорадовић, генерални губернатор Петрограда и херој рата против Наполеона, као и Петар Поповић Текелија, командант прослављеног српског хусарског пука.

Након слома Првог српског устанка, око 1000 српских породица склонило се бежећи од турске одмазде у Бесарабију. У Хотин и Кишињов стигао је 1814. године и Карађорђе Петровић са војводама и виђенијим устаницима (Јаков Ненадовић, Петар Добрињац, Миленко Стојковић, Лука Лазаревић). Већина српских избеглица живела је на овим просторима до 1830. године, када је Србија султановим Хатишерифом добила аутономију.

Крајем XIX и почетком XX века уследио је већи талас економске емиграције Срба са простора западно од Дрине. То је било у време аустроугарске владавине у Хрватској и Босни и Херцеговини. Највише исељеника било је из крашких области Лике, Далмације, Босанске Крајине, Херцеговине и Црне Горе. Највише их се одселило у Америку, Канаду и Аустралију. Егзистенцију су обезбеђивали радећи најтеже послове у рудницима, на плантажама, у шуми, бродоградилштима и фабрикама. Многи од њих су сачували везе са завичајем чак и у трећој генерацији и испољавали свој патриотизам према отаџбини. У свим тешким ситуацијама прикупљали су и слали помоћ Србији и родном завичају и кад то они нису тражили. Увек су ширили истину о праведним борбама српског народа.

Године 1915. у Русију је пребегла маса Срба из аустроугарске војске, па је цар Николај II од њих и српских заробљеника формирао у Одеси српску добровољачку дивизију са 16 000 бораца. Октобарска револуција у Русији привукла је велики број српских социјалиста и комуниста који су потом имали велику улогу у политичком животу Русије и Србије. Неки су били и чланови коминтерне, а међу њима и Вељко Влаховић, Родољуб Чолаковић, Филип Филиповић, Сима Марковић, Милан Горкић, Светислав Стефановић Тећа, Ђуро Ђаковић.

⁹ Исто, стр. 16.

¹⁰ Својим насељима су давали имена из старог завичаја као: Панчево, Варадин, Вршац, Кањижа, Сента, Бечеј, Бешка, Земун, Митровица, Вуковар, Суботица и др. (Исто).

Нова већа сеоба Срба одвијала се у току Другог светског рата и непосредно у поратним годинама. То је углавном била сеоба политичке емиграције. Међу тим исељеницима био је и велики број заробљеника који су били на принудном раду у Немачкој и Аустрији. Велики број тих исељеника сместио се у Сједињеним Америчким Државама (САД), Јужној Америци, Канади, Енглеској и Аустралији. Рачуна се да је у периоду рата са српских територија протерано око 260 000 лица, а после рата је по Европи расуто још 390 000. Српско становништво у Босни и Херцеговини (БиХ) представљало је стабилну већину све до Другог светског рата, када је, због усташког геноцида и принудног исељавања, озбиљно смањен српски удео у укупној популацији.

Ова врста наше емиграције је оптерећена на идеолошкој основи, пресликаној из Србије, што је била велика сметња у њиховој сарадњи и у дијаспори и са отаџбином. Због разних антагонизама, њихова везаност за отаџбину била је углавном на завичајно-родбинском нивоу и делом у организацији Српске православне цркве. Отуда је и њихова економска помоћ у рату на простору претходне Југославије у периоду 1991–2000, била углавном усмерена према завичају. Делом се огледала и у помоћи за потребе Војске Републике Српске и Републике Српске Крајине (РСК). У Републици Српској запажен је и изванредан број добровољаца који су се борили за српске националне циљеве.

После резолуције Информбироа 1948. године многи официри школовани у Савезу Совјетских Социјалистичких Република (СССР) остали су тамо, као и многи професори и научни радници, од којих су многи страдали и у Титовој чистки. Нормализацијом односа са СССР-ом успостављена је интензивна привредна сарадња, тако да су наша многобројна предузећа одвела у Русију масу наших радника и стручњака. Нашим грађевинским предузећима поверавају се у Русији најлуксузнији објекти, попут новог позоришта, банака, хидроелектрана и др. због њиховог конкурентског квалитета у свету.

Средином 60-тих почиње сеоба Срба на привремени рад у иностранство. Само за десет година број српских гастарбајтера у Европи попео се на пола милиона. Најчешће су одлазили у западноевропске земље (Немачку, Француску, Холандију, Данску, Шведску, Швајцарску, Аустрију), Америку, Канаду и Аустралију, углавном ради бољег стандарда живота. Захваљујући већим зарадама радника на привременом раду у тим земљама, убрзан је културни развој у заостајалим регонима земље. Тај слој Срба је добрим делом привремени боравак претворио у стални, нарочито друга и трећа генерација њихових потомака. Разлог за то углавном је привлачнији начин живота (за омладину) у западном свету, с једне стране, а са друге, изостанак бриге државе за њихову судбину (као да се то ње не тиче ни у ком погледу).

Последња већа сеоба Срба започела је почетком 90-тих година као последица разбијања СФР Југославије и грађанског рата који је потом уследио на њеним просторима. Из отцепљених република кренуле су колоне српских избеглица, углавном према матици, али и европским и прекоокеанским земљама. Овај талас је обухватио око милион избеглих и прогнаних Срба. Најмасовнији је у томе био свакако егзодус Срба са простора Хрватске након тамошњих операција „Бљесак“ и „Олуја“, о чему је дат приказ у посебном делу ове књиге. Ништа боље нису прошли ни Срби са простора западне и централне Босне.

Велики је егзодус Срба из Сарајева, са подручја Зенице, Какња, Високог, Вареша, на почетку рата у Босни и Херцеговини 1992. године. Срби су се склањали било у сарајевске и друге општине са већинским српским становништвом, било у Србију и Црну Гору, али су се и исељавали из Југославије. Сарајевски Срби (којих је било око 150 000) морали су у великом таласу да напусте родни град, а део их је постао жртва муслиманских терориста. Из Сарајева су пресељавана и комплетна српска гробља,

заједно са живима. Сличну судбину су 1995. године доживели и Срби из западне Босне (Петровац, Грахово, Гламоч, Дрвар), у којој су били у апсолутној већини.

Код те емиграције Срба изражена су дубока национална осећања и завичајна носталгија, чиме се и оправдава њихов гнев због спорог стварања услова за њихов повратак у отаџбину и на родна огњишта. Нарочито је изражена забринутост за судбину младе генерације ових миграната, међу којима има веома много стручњака разних профила потребних и нашој привреди. Према подацима Софије Шкорић, српске активисткиње у Канади, само у периоду 1991/93. у Канаду је дошло преко 9.420 Срба углавном младих и стручних људи.¹¹ Последњих година је повећан одлазак високостручних кадрова, што је посебно забрињавајуће за технолошки развој земље, а тиме и слабљење њене одбрамбене способности.

Према подацима Гречића,¹² рађеним за потребе Српске академије наука и уметности (САНУ) (1993) апроксимативно се може установити да је само 1993. земљу напустило око 600 високообразованих стручњака. Његова истраживања показују да је узрасна доб ових стручњака између 30 и 36 година. То значи да су они о трошку друштва стекли високо образовање у земљи, а затим су морали да оду у туђу земљу и бесплатно јој дају своје знање (бесплатно кад је наша држава у питању, што не раде нпр. спортски клубови, који скупо наплате уложено у сваког спортисту који одлази у иностранство). Наша друштвена предузећа су гледала како да се ослободе образованих кадрова па су им поклањала и стипендију само да иду! Према проценама (и ту немамо статистику!), школовање једног високообразованог стручњака кошта државу 50-100 хиљада долара, што је (у просеку) само за 1993. годину чист губитак државе од 45 милиона долара. Многи наши стручњаци, па и богати и на друге начине популарни Срби, високо су котирани у западним земљама и матица би могла да има велику корист од сарадње са њима.

Може се констатовати да у свету данас живи и велики број веома богатих Срба. Многи од њих се одазивају на позив отаџбине када тражи *донаторе* и друге видове помоћи. Тако је Бранко Тупањац (међу финансијски најјачим Србима у Чикагу), финансијски подржао пренос моштију Јована Дучића у родно Требиње, чијој су сахрани 22. октобра 2000. присуствовали и, председник Савезне Републике Југославије Војислав Коштуница, патријарх Павле и други српски великодостојници. Тако је коначно испуњено завештање великог српског песника.

У Калифорнији живе Милан Мандарић, власник фабрике компјутера и Милан Панић, чије се богатство цени на пола милијарде долара (а у Америку је стигао 1956. са 20 долара у џепу). Основао је фонд „Милан Панић“ за школовање младих талената на Харварду, из кога стипендира десетак београдских студената. У Југославији, Републици Српској, Русији и другде, гради фабрике лекова. Мирослав Мајкл Ђорђевић (из Београда) није само богат него и политички утицајан у Сједињеним Америчким Државама. Ту је и госпођа Вера Гајић (из Крушевца), која је шест месеци неговала болесног краља Петра II и сахранила га у Палм Спрингсу. Зато су је српски исељеници назвали анђео српске емиграције.

Мирослав Мајкл Ђорђевић (из Сан Франциска), однедавно поново председник Конгреса српског уједињења (КСУ), у разговору за „Политику“ (12.12.2001), указује на значај донетог документа КСУ: „Мостови обнове и напретка“, којим се потенцира изградња нових чвршћих мостова према отаџбини, и истиче да од интернационалног милосрђа Србија не може да живи: „Морамо сами да се помогнемо и уздигнемо и то што пре ... јер гладне људе не занима демократија, већ хлеб и опстанак.“

¹¹ *Стратешке последице ангажовања НАТО на Балкану*, Институт за ратну вештину, Београд, 1997, стр. 126.

¹² Исто, стр. 127.

Иако је „лед кренуо“ у односима према дијаспори, Мајкл Ђорђевић је ипак критичан због спорости српских власти: „Још не видим ни контуре свеобухватне државне политике према браћи у дијаспори, политике која одбацује све врсте ксенофобије и идеолошког непријатељства претходних власти. Нас брине да се дијаспора поново не политизира и постане арена многих политичких струја из отаџбине“. Сматра да је нормално да се између српске матице и дијаспоре успостави партнерство и узајамно поштовање. Према недавно проведеном истраживању око 70% грађана желе да се дијаспора равноправно укључи у све животне токове у матици.

Зато је предложено да се оснује једна потпуно независна државна установа за односе са дијаспором, што је, уз право на српско држављанство, важан услов за враћање поверења. Таква институција би била у рангу министарства а на њеном челу требала би да буде ауторитативна личност из расејања јер: „Владе ће долазити и одлазити и покушавати да придобију дијаспору за своју коалицију. За дугорочне интересе народа и нације то би било штетно“.

Ђорђевић истиче да поред неопходног новца српске дијаспоре поседује и „интелектуални и експертски потенцијал“, наводећи примере да Немачка, Израел, Јужна Кореја па и Кина дугују свој успех сопственим дијаспорама. Он напомиње да не треба очекивати значајан новчани капитал из иностранства док се не испуне неки основни предуслови: „закони који штите приватну својину, поштени судови, професионална полиција, разумни порези, стално и стратешко побољшање инфраструктуре, брз процес добијања дозвола за послове и трговину и реалан конвертибилан динар“.

Ипак, КСУ и Мајкл Ђорђевић не губе наду и време. Експерти Конгреса припремили су за други сто Пакта за стабилност југоисточне Европе три пројекта – два економске и један социјалне природе. Први пројекат се односи на допремање половних али употребљивих персоналних рачунара и друге компјутерске опреме неопходне за привреду Србије. Други пројекат се тиче стварања и промоције лабораторије за компјутерски софтвер, који би корисницима био на располагању бесплатно. То би допринело да се што пре попуни технолошки вакуум који сада дели Србију од развијеног света. Трећи пројекат је дугорочан и бави се положајем српских жена које су непроцењива потенцијална снага и енергија Србије.

И на европском континенту има доста богатих Срба. Међу њима је и најпознатији (и због својих југоносталгичних амбиција) Борис Вукобрат из Париза. Славица Родић из Ријеке је најбогатија Српкиња света, јер је од мужа Енглеца добила у наследство 1,2 милијарде фунти. Милан Јанковић (из Београда) један је од најбогатијих Срба на свету. Власник је компаније „Цептер интернационал“ која има своје филијале у четрдесет земаља. Компанија је регистрована у Швајцарској 1967. године, а вредност јој је преко две милијарде долара и запошљава 15 000 радника. Јанковићи помажу и младе српске интелектуалце.

Међу нашим исељеницима у Аустралији упечатљив је портрет господина Бошка Тешановића који је као дете кренуо босоног из родног Змијања за хлебом у Бачку, а одатле у Аустралију. Пут од Куле до Сиднеја започео је пешке преко Војводине, Хрватске, Словеније до Аустрије, а затим железницом и бродом до Аустралије и трајао је око десет месеци. У Сиднеј је стигао првог маја 1959. године.

Бистри Кочићевац, мењајући преко 70 разних послова дошао је и до диплома економије, грађевине и туризма. Изучио је и аустралијско рачуноводство и потом отворио сопствену канцеларију за пореског саветника и агента. Данас је Бошко најпознатији Србин у Аустралији. Храму Светог Саве у Београду приложио је 100 000 долара. За то му је Синод СПЦ доделио истоимени орден првог степена. У току грађанског рата у БиХ и санкција српском народу у отаџбини помогао је на разне

начине: од обиласка прве линије бораца у Републици Српској до упућивања контејнера лекова вредног преко милион долара.

Сада Бошко све чешће и све дуже борави у отаџбини, а већ гради и кућу у околини Београда. Све дубље га обузимају емоције о родном завичају и српским јунацима о чему је, како каже, написао преко 250 песама које и сада рецитује, при чему не крије сузе у очима. (Једну од тих песама, на моју молбу приложио је у овој књизи). У разговору са новинарем „Политике“ Радивојем Петровићем, Бошко поручује и српским властима и нашим исељеницима:

„Издајека се више види, изблиза боље осећа... Тело је тамо, а душа овде... Не морамо ништа да измишљамо. Циљ је да се већина нашег живља врати да овде живи, а са собом ће донети и новац и друго што треба. Ако се донесе добар закон, процењујем да би се две трећине прекоморских Срба вратило“.

Није задовољан због спорости и нове српске власти у регулисању двојног држављанства Срба, напомињући да је аустралијско држављанство добио након само две године боравка у тој земљи, „а овде“? и додаје: „На власти су нам потребни здрави људи који нису гладни пара“. На крају Бошко закључује: „Даба зарађујеш ако ти није од Бога благослов – ако не помажеш... Сами себи можемо највише да помогнемо“.

Село моје

Село моје, најмилије мени,
Из тебе се ја одсели,
Да зарадим кору хлеба.
И све оно што ми треба.
Ја одсели у даљину
И остави своју дедовину.
Прођо, земље и океане,
Док не дођо до те земље даљне.
Све послове радих,
и озбиљно их схватих,
Што ми моје село
Није могло дати.
У туђини живим,
Своју веру ширим, славу славим
И богу се молим,
Српске обичаје волим.
Када спавам,
Ја о моме селу сањам,
Родна поља и воћњаке
И моје веселе сељаке.
Нећу више живјет живот у туђини
Вратићу се својој отаџбини.

Бошко Тешановић

2. РАСПРОСТРАЊЕНОСТ СРБА У СВЕТУ

Срби данас живе у око 100 земаља света на свих пет континената. Укупно има око 12 милиона Срба, од чега их највише живи у отаџбинским земљама: у Србији око 6 милиона, Црној Гори око 600 000 и Републици Српској 1,5 милиона. У српском расејању живи око 4 милиона Срба, од чега их је само у Сједињеним Америчким

Државама око један милион. У расејању Срби имају тројак статус: као национална мањина, исељеници и на привременом раду. Националне мањине Срба су у суседним земљама, исељеници углавном у прекоокеанским, а гастарбајтери већином у европским државама.

Срби у суседним земљама

Присуство Срба у *Босни и Херцеговини* датира од доласка Словена на Балкан, о чему сведочи и византијски цар Константин Порфирогенит у свом запису из друге половине X века. Срби су на том простору у средњем веку имали своју државу, која се под Твртком I Котроманићем ширила на запад до Уне, а на исток преко Дрине. Он је 1377. у Милешеви крунисан за краља Срба. Српска средњовековна држава допринела је ширењу и учвршћивању етничке распрострањености Срба на Балкану.

Хум (потоња Херцеговина) достигао је врхунац у време Стефана Вукшића (Херцег), чије је крунисање у Милешеви 1448. за краља било у функцији афирмације немањичке Херцеговине, јер је Саво Немањић (пре замонашења Растко Немањић) владао Хумом. Турци су редом заузели Србију 1459, потом Босну 1463. и Херцеговину 1482. У освојеним пределима Турци су масовно спроводили исламизацију српског живља. Знатан број је прихватио ислам да би се спасио од турског зулума и обезбедио привилегије које су уживали припадници владајуће исламске религије. Одводили су и српску децу и од њих стварали јањичаре, међу којима је био и чувени Мехмед-паша Соколовић који је саградио мост на Дрини, а његовом заслугом обновљена је 1557. и Српска патријаршија у Пећи.

Ипак, крај турске владавине Срби су дочекали као најбројнија етничка заједница у Босни и Херцеговини. Наиме, приликом пописа становништва 1879. било је 42,87% православаца, 38,73% муслимана, 18,08% католика и 3,67% осталих. Међутим, доласком Аустроугарске, са тог простора се поново исељава око 200 000 Срба у Србију и Црну Гору. Упоредо са тим, стимулисано је досељавање католика. Такође, за време Првог светског рата у Босни и Херцеговини је страдало око 200 000 Срба, а у Другом светском рату још око 400 000 (то је износило 57% свих губитака у Босни и Херцеговини, док су муслимански губици чинили 15,75, а хрватски 26,5% укупних губитака).¹³

Смањењу броја Срба у БиХ допринела је и колонизација после рата у Војводину. До 1981. године од око 530 000 исељених лица из БиХ, половина су били Срби. Они су до 1961. године представљали најјачу етничку групацију (43,30%) и имали у власништву око 64% територије ове републике. Хрвати су тада у БиХ имали 21,72%, а муслимани 25,70% становника. Оба та ентитета скупа су имала 36% територије у свом власништву.¹⁴

У Сарајеву је 1991. године живело 157 526 Срба, а 1997. у њему је остало свега око 27 000. Дејтонским уговором (21. новембра 1995), створена је Република Српска, тј. 532 године после пада српске средњовековне државе у Босни и Херцеговини под Турке, што симболично личи на извлачење испод доминације њихових наследника на овом простору након толико векова.

Македонија је потпала под Турску 1395. године и остала је у њеном саставу све до 1912. године. После балканских ратова, на Букурештанском миру 1913, Македонија је прикључена Краљевини Србији, а заједно с њом, 1918. Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца (СХС). После Првог светског рата Македонија је у саставу и Српске

¹³ Исто, стр. 51.

¹⁴ Исто, стр. 54.

православне цркве. После изласка Македоније из Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ) 1991. године, Срби у тој држави добијају свој уставни статус тек у новембру 2001. године.

Срба у Македонији било је: 1948. године – 40 171; 1971 – 46 464, 1981 – 44 468, а 1991 – 44 159.¹⁵ Међутим, сматра се да Срба у Македонији има око 200 000 али је, поступцима државних органа, њихов број перманентно статистички смањиван.

У *Словенији*, према проценама, живи око 50 000 Срба, док их у време СФРЈ било 72 000.¹⁶ Око 30 000 Срба је прихватило словеначко држављанство, а око 20 000 живи у статусу странаца са словеначким визама. Године 1996. формирана је Српска заједница Словеније, у коју су учлањена многобројна удружења из градова у Словенији, а 1998. године у Љубљани је основан Српски културни клуб, ради окупљања, информисања, дружења, помагања и неговања културних традиција.

У *Хрватској* се прва српска насеља помињу још 1526. и 1531. године. Њима је цар Фердинанд I већ 1538. године дао посебне привилегије. Наиме, хрватска војска је доживела пораз на Крбавском пољу 1463. године, после чега се војска и племство повлаче у градове и утврђења, тако да су велики хрватски простори испражњени од домаћег становништва, а Хрватска је требало да служи као „предзиђе хришћанства“. Ту улогу преузимају православни Срби, који, по налогу хабзбуршких владара, организују одбрану границе од Турака. Формиран је одбрамбени појас од српских насеља назван *Војна Крајина*. Њу су, у почетку чинили војни генералати: Вараждински и Карловачки, а касније је она проширена према истоку.

Срби крајишници, граничари и ускоци били су изузети од хрватске феудалне власти као и зависности од Католичке цркве. Најчешће су стављани директно под заштиту царских командантура. За служење у царској војсци добијали су земље хрватских племића и самоуправу, касније озакоњену Влашким статутима 1630. године.¹⁷

У целом периоду у току владавине аустроугарске монархије, а затим и у време Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, те Краљевине Југославије и СФРЈ, Срби у Хрватској су били изложени кроатизацији и притисцима прозелитизма Католичке цркве. Због слабог успеха у том погледу, власти су настојале да смање број Срба у Хрватској на разне начине, чинећи све да се Хрватска „очисти“ од Срба као „реметилачког фактора“. Да би се остварио тај циљ, предузимане су и најбруталније методе, као што је геноцид над Србима у време Независне Државе Хрвата (НДХ) (1941–1945). По угледу на немачке нацистичке логоре, у лето 1941. године основан је у Јасеновцу злогласни усташки логор у којем је, до априла 1945. године, нашло смрт око 700 000 људи, жена и деце, највише Срба, Јевреја, Рома и антифашиста Хрвата.¹⁸

Према првом послератном попису становништва 1948. године у Хрватској је било 543 739 Срба, а 1971. тај број је порастао на 626 789. Већ у следећој деценији почиње смањивање броја Срба, тако да их је 1981. године било 531 502. Иако у напетим околностима попис становништва 1991. године показао је да су у Хрватској била 590 283 становника српске националности. Поред свих прогона и злочина над Србима у току 1991–1995. године, у Хрватској је остало да живи око 250 000 Срба, највише у већим градовима.¹⁹

¹⁵ Исто, стр. 58.

¹⁶ Исто.

¹⁷ Исто, стр. 63. Исто, стр. 64.

¹⁸ Исто, стр. 65. Према подацима ВЕРИТАС-а, на простору Хрватске и РСК у том периоду нестало је и погинуло 5 889 Срба (укупно око 6 545 по потпунијим подацима).

¹⁹ Исто, стр. 75.

У Загребу је 1997. године основано Српско народно вијеће као институционални облик остваривања персоналне аутономије Срба у Републици Хрватској. Међу његовим приоритетима налази се и остваривање права избеглих и расељених лица за повратак у своје домове.

Формирана је и невладина и нестраначка организација Савез српских организација у Хрватској, која ради на артикулисању права Срба у тој држави. Основане су и две политичке партије Срба у Хрватској преко којих се артикулишу национални и политички интереси и циљеви, и то: Самостална демократска српска странка и Српска народна странка.

У Албанији данас, према проценама, живи око 20 000 Срба и Црногораца. Од тога, свега око 1 500 су православци, а остали су већ исламизовани. Међутим, тамо живи и око 25 000 Горанаца муслиманске вероисповести који још говоре српским језиком, а неки и даље славе Ђурђевдан.²⁰

О присуству Срба на простору Албаније у давној прошлости говоре и српски споменици културе. У цркви Светог Срђа и Влаха на реци Бојани сахрањени су посмртни остаци зетских краљева Михаила и Бодина. Само на краткој релацији између Елбасана и Духазеа налазе се и данас остаци 99 српских православних храмова. У Скадру је постојао катедрални храм Свети Стефан. У време турског пописа Скадарски санџак је имао 81 700, а Драчки 6 800 Срба хришћана. Горња Албанија тада је имала 502 900 Срба и мухамеданаца, а Арбанаса и Турака свега 154 644.²¹

Међутим, у Албанији је непрекидно асимиловано словенско, па и грчко становништво. Многи Црногорци и Срби су између два рата прелазили у Црну Гору и на Космет, а школе на српском језику у Албанији су расформиране. После рата режим Енвера Хоџе није признавао постојање српске мањине у Албанији, а после резолуције 1948. године многи Срби су били приморани да приме албанско држављанство. Рушене су српске цркве или претваране у магацине и „домове културе.“ Вршена је тотална денационализација Срба и Црногораца у Албанији. Пописом 1989. године Албанија је признала постојање свега 100 Срба, Црногораца и Хрвата.

Социјалистичка Федеративна Република Југославија је први пут 1989. изашла у јавност са својим подацима према којима у Албанији има 20 000 Срба и 17 000 Црногораца. Када је 1991. дошло до превирања у Албанији, у Југославију је дошло око 2 000 Срба и Црногораца који су добро говорили српским језиком. Оставили су своје куће (највише) на обалама Скадарског језера и прешли прво у Црну Гору, а потом на Космет. Али, ни тамо нису прихваћени људски, него су четири и по године провели у дечијем одмаралишту у Дечанима. После тога, око 300 се вратило у Албанију, око сто у Црну Гору, а око 300 добило је кућице у Јунику код Пећи. Ниједна од међународних и албанских институција није се забринула због притисака и акција против Срба и Црногораца у Албанији. Данас у Албанији на реци Бојани постоји удружење „Морача-Розафа“, које окупља 17 000 чланова и права је оаза српства.

После агресије НАТО на СРЈ (од 24. марта до 10. јуна 1999. године), Резолуцијом 1244 Савета безбедности Уједињених нација, Косово и Метохија су привремено под јурисдикцијом Уједињених нација (УН), у чијој су надлежности организовани избори (17. новембра 2001. године), на којима су учествовали и Срби који су тамо живели до јуна 1999, када су избегли у Србију и Црну Гору после принудног повлачења са Космета југословенских снага безбедности. Након проведених избора (на којима су Срби на Космету добили 22 мандата у Косметској скупштини), стварају се услови за масовни повратак Срба на своја огњишта у тој српској покрајини, која и даље остаје у

²⁰ Марко Лопушина, *Сви Срби света*, Београд, 1998. стр. 165.

²¹ Исто, стр. 83.

саставу СРЈ и Србије, без обзира на тежње, па чак и претње, албанских вођа на Космету, који хоће независност и формирање још једне албанске државе на Балкану.

У Мађарској данас живи између 5 000 и 10 000 Срба са статусом националне мањине. Они организују српску самоуправу у насељима у којима чине већину (као што је место Ловра). У Будимпешти раде српска основна школа и гимназија. У њима се учи из српских и мађарских уџбеника, али на српском језику. Тамо од 1993. године ради и српско позориште „Јоаким Вујић – Помаз“ и излазе српске народне новине. У датим интервалима времена оглашава се и српски радио и даје ТВ емисија на српском језику.

У Будимпешти је 1826. године основана Матица српска, која је 1864. прешла у Нови Сад. У Сентандреји је рођен Јаков Игњатовић, зачетник реализма у српској књижевности, а Јоаким Вујић из Баје је утемељивач позоришног живота у Срба. У Мађарској су рођени и живели и многи други српски уметници и научници.

Срба је у Мађарској било и пре сеобе под Арсенијем Чарнојевићем. Међутим, после те велике сеобе број Срба у Мађарској се стално смањивао. Званични попис 1910. године забележио је 27 000 Срба, а 1921. године 17.132. Све до 1993. године Срби су третирани као јужнословенски народ и нису имали права као национална мањина. Тек тада је донет закон о националним мањинама, према којем је и Србима гарантовано право коришћења матерњег језика у образовању и неговање националне културе. Сада Срби у Мађарској оснивају своја културно-уметничка друштва, библиотеке и клубове.

У Румунији има око 30 000 Срба, тј. двоструко мање него пре 150 година, док их је на почетку двадесетог века било око 50 000. У румунском делу Баната Срби живе у 56 насеља и организовани су у Савез Срба у Румунији, преко којег штите и остварују своја мањинска права. Забележено је да су се Срби, заједно са Аварима, населили у Поморишје још 567. године.²² Сеобе Срба на просторе Румуније из матице трајале су од краја XIV до краја XVIII века, углавном као последица турског продора на Балкан.

У румунском делу Баната остале су многе српске задужбине – цркве, манастири, школе и друге институције културе. Тамо су радили и стварали познати српски културни посленици попут Саве Текелије из Арада који је основао „Текелијанум“ у Будимпешти. Његов предак Јован Поповић Текелија био је заповедник Поморишке војне крајине и истакао се у бици код Сенте 1697. године, у којој је аустријска војска под командом Еугена Савојског победила Турке. Јован Текелија је за заслуге добио од цара Јосифа I племићку титулу.

Реафирмација Срба у Румунији почела је тек средином осамдесетих када су српске власти решиле да инсистирају на правима Срба и када је слабио пар Чаушеску. Нова власт после преврата 1989. године омогућила је Србима да истакну свој национални идентитет. По попису становништва 1977. године, у Румунији је живело 34 000 Срба, а 1992. године 29 000. Незванично, међутим, у Румунији и данас има око 50 000 Срба. Након 1991. Срби у Румунији интензивно развијају своја културно-уметничка друштва, радио, спортске организације, школе, библиотеке, и остварују сва права националних мањина.

У Темишвару ради српска гимназија „Доситеј Обрадовић“ са око 350 ученика. У српским насељима у Румунији ради и око 15 основних школа. Срби у Темишвару издају два листа: „Нашу реч“, као недељник, и „Књижевни живот“ у којем се објављују радови Срба из дијаспоре и матице. Радио Темишвар емитује дневно једночасовну емисију на српском језику, а на првом каналу ТВ Букурешта једном недељно се даје емисија „Српски видици“. У центру Темишвара је српска читаоница са 3 500 наслова публикација. Недалеко од Темишвара налази се и гроб мајке Доситеја Обрадовића, првог српског попечитеља просвете и културе.²³

²² Исто, стр. 86.

²³ Исто, стр. 87.

Срби у Румунији имају педесетак цркава и пет манастира. На жалост, у логору у Араду страдало је много Срба у току Другог светског рата. Арадска тврђава је постала гробница хиљада Срба из БиХ и Србије.

Савез Срба у Румунији организовао је, заједно са Темишварском епархијом СПЦ, октобра 1998. године, у Темишвару, Први скуп српских националних мањина из Европе.²⁴ На њему су узели учешће и представници власти, просвете, САНУ и цркве из Србије. На скупу је усвојена Темишварска декларација, у којој се истиче значај очувања културног и духовног идентитета српског народа изван матице и апелује на формирање информативних центара у земљама и местима у којима Срби дуже живе. Такође, истиче се значај очувања матерњег језика и писма, као и помоћи за оснивање допунских школа на српском језику, затим значај успостављања квалитетне сарадње са матицом, значај унапређивања организовања српских клубова, удружења и организација, очувања и заштите културних споменика и задужбина Срба у свету, издавања публикација, те одржавања скупова уз учешће и координацију Министарства за везе са Србима изван Србије.

Срби у европским земљама

У Аустрију се Срби досељавају од петнаестог века, од када је историја српског народа везана за ту земљу. Срби су у Беч масовније стизали после укидања турске опсаде 1683. и после сеобе под Арсенијем III Чарнојевићем (1690). Део Срба, с Карађорђем на челу, стигао је у Аустрију 1813.

Током следећа два века у Бечу је бујао српски културни дух. Ту је прорадила и прва српска штампарија, откупљена за митрополита Стевана Стратимировића. Штампане су српске новине, књиге. Ту су били и књижевни зачеци *Вука Караџића*, Бранка Радичевића и др. У њему су боравили и кнез Милош и Александар Карађорђевић, Никола Тесла, Милутин Миленковић, Ђорђе Нешић, Доситеј Обрадовић, Петар Петровић Његош, Саво Текелија, Ђуро Даничић, Урош Предић, Паја Јовановић.²⁵ И други наши научници светског гласа школовани су у Бечу, који је у том периоду носио назив „најмногољуднијег српског града изван Србије“.

Од шездесетих година у Аустрију долазе многи наши радници и економски мигранти, а деведесетих и велики број српских избеглица и прогнаника са простора СФРЈ.

Попис становништва 1981. показао је да је у Аустрији живело 126 000 легално пријављених југословенских радника и њихових породица. Још око 60 000 Југословена је радило на црно, а међу њима око 60% Срба.

Рачуна се да у Аустрији данас живи око 350 000 Срба, од тога само у Бечу око 250 000. Тек 1996. године залечене су ране црквеног раскола код Срба у Бечу и тада је обновљен храм Светог Саве и функционисање црквено-школске општине.

Првих десет година (после шездесетих), Срби у Аустрији једино су имали свој радио-програм, у Бечу, али су и њега Аустријанци угасили и дали Хрватима 1992. Срби у Бечу су ипак организовали велике демонстрације против санкција уведених српском народу. У Бечу су основани многи српски културни и спортски клубови и школе. Усред Беча Срби су основали „Ју-театар“, а само установа „Нови Београд“ је у својој средњој школи описменила и ишколовала око 15 000 људи. Основане су и многе друге културне заједнице, као и *Српски културни центар* и *Хуманитас* у Бечу који окупљају многобројне клубове и удружења у свим местима где живи већи број Срба.

²⁴ Вејиновић, исто, стр. 92.

²⁵ Исто. стр. 96.

У Аустрији је најорганизованија допунска настава на српском језику од свих земаља и њу финансира аустријска влада. Проблем је у томе што је овом наставом обухваћен мањи број деце (мање од 50%), иако за то постоје добри услови. У српским школама у Аустрији већ пет година се организује и православна наука као обавезни предмет. Редовна верска настава се изводи у 90 основних, 51 осмогодишњој и 16 средњих школа и обухвата 1 800 ученика. Ова настава се организује у посебним центрима, којих само у Бечу има 118.²⁶

Срби су за *Француску* везани још од XIII века. Српски краљ Урош I оженио је 1245. године рођаку француског краља, принцезу *Јелену Анжујску*. Тамо су боравили и Руђер Бошковић, Доситеј Обрадовић, књаз Никола, Краљ Петар I Карађорђевић, који је у Меци завршио и Војну академију 1867. године. У француско-пруском рату 1870. одликован је Крстом витеза Легије части.

На школовању у Француској био је и Милан Обреновић, а *Никола Тесла* се запослио у Едисоновој компанији 1882. године у Паризу, где је израдио свој први модел индукционог мотора. Тамо је велики успех у истраживању на подручју нуклеарне физике постигао и академик Павле Савић.

Први снажан талас емиграције са простора Југославије у Француску збио се у Наполеоново време када је генерал Мармон мобилисао око 50 000 Хрвата, Словенаца и Срба. Многи од њих (око 15 000), потом су се настанили у Француској. За време Првог светског рата у Француској је нашло уточиште много српских избеглица, а око 6 000 ученика уписано је тада у 150 школа. Тада је у Француској већ било 40 000 српских избеглица и иселјеника окупљених око петнаестак удружења различитих програма. Излазио је и месечни часопис за омладину „*La Partie Serbe*“.

У преломним историјским ситуацијама Француска је Србији и српском народу пружала несебичну помоћ. Париз је дуго важио за највећи српски град у Европи и „меку српске духовности и уметности“.²⁷

У Француској су се сакупљали добровољци за рат, прикупљана и распоређивана помоћ, лечени српски рањеници. Париз је био уточиште многих српских литерарних великана (Милош Црњански, Данило Киш, Мића Данојлић, Александар Тишма). У њему су своја дела креирали многи српски сликари и филмски ствараоци. и добијали за њих међународна признања, као Александар Петровић, Оливера Катарина, Емир Кустурица, Мики Манојловић, Горан Паскаљевић.

Тридесетих година у Француској је било преко 60 000 људи из Краљевине Југославије. Преко Париза су из наше земље одлазили добровољци у Шпанију. У време Другог светског рата око 1.500 Срба се борило у француском покрету отпора фашизму. По завршетку Другог светског рата Француска је примала само избеглице из Југославије, међу којима су већину чинили Срби ратни емигранти.

Од шездесетих кренуо је и у Француску талас српских гастарбајтера тако да их је до 1985. било око 100 000. Интересантно је да у адресару ССРЊ из 1988. године, од 99 југословенских клубова у Француској ниједан није носио српско име, али је зато по пет носило име „Јосип Броз Тито“, „25. Мај“, „Едвард Кардељ“ и сл., а њихови оснивачи и руководиоци су, по правилу, били Срби.²⁸

Данас у Француској има око 120 000 Срба, међу којима су неки са двојним држављанством. Организовани су у десетинама клубова и организација, путем којих одржавају свој културни и национални идентитет и негују патриотски однос према својој отаџбини. Од 1993. године Свесрпска заједница у Француској организовала је демонстрације: „За истину о Србима“ на париском Тргу Републике, са учешћем

²⁶ Исто, стр. 115.

²⁷ Лопушина, исто, стр. 15.

²⁸ Вејиновић, исто, стр. 118.

десетина хиљада људи. Писали су и писма Митерану и подносили тужбе суду због ширења неистина о Србима, уз захтеве за укидање санкција.

У последња три века у Француској је штампано око 170 важних српских листова. Већина тих гласила излазила је после Првог светског рата, када је Француска многим Србима постала друга отаџбина. У тим новинама радили су и Велибор Глигорић, Бранислав Нушић, Јакша Продановић, Милан Грол и др. Данас Срби у Француској немају своје сталне новине, али имају књижару „Слога-прес“, која их снабдева свим београдским магазинима. Имају четири редакције радио-програма. У Француској постоји мноштво ресторана и кафана где се Срби окупљају, као што то чине, на пример, код туристичке агенције „Вајаж Рада“ у Паризу на Тргу Републике.

У Паризу је 1998. године основано удружење Српски научници и уметници у свету. Планирали су да се пријаве у Организацији уједињених нација као невладине организација како би се ангажовали на међународном плану, чиме би се ефикасније штитили егзистенцијални интереси Срба у свету. Још 1991. године организовали су *Свесрпску заједницу Француске*. Али, постоје проблеми у вези са поделом српских клубова према српској и југословенској оријентацији, као и подела Срба „с ове и са оне стране Дрине“²⁹, што наноси штету целини српског корпуса у Француској.

Историја говори да је *Грчка* (Солун) прва српска отаџбина, још из времена када су се ту Срби досељавали из далеких индо и закарпатских предела. Потом су се Срби пели према северу Балкана, а за собом су као вечне споменике остављали своје храмове.

Хиландар са црквом Ваведеније Богородице на Светој Гори основали су 1198. године монах Симеон Немања и његов син монах Сава. Највећи добротвор Хиландара био је краљ Милутин, који је ту 1303. подигао нову цркву са истим именом. Тада, у четрнаестом веку, Хиландар је био у саставу српске државе, а касније је остао везан само за српску цркву и народ.

Грчка је 1916. била уточиште најмање 100 000 српских ратника, који су ту, после албанске голготе, видели своје ране и спремали се за ослобађање отаџбине. На Крфу је страдалим ратницима подигнута Српска кућа, на Виду Маузолеј, а на Паликастрону Споменик српском ратнику и биста Николе Пашића.

Немирне деведесете године одвеле су у Грчку, поред спортских радника и гастарбајтера, и многе избеглице. У Грчкој је 1997, поред туриста, било око 8 000 Срба. Уточиште су ту нашли и многи наши угоститељи, бизнисмени, а на жалост и они који су овамо стигли ради прања новца опљачканог у отаџбини.

У *Италији*, прво у Трсту, а потом Венецији и јужној Италији, Срби се појављују још у петнаестом веку. Из Венеције је крајем петнаестог века на Цетиње доспела и прва штампарија. Марија Терезија је 1751. године дозволила градњу српске цркве у Трсту. То је био храм Светог Спиридона, који су у почетку користили заједно Срби и Грци.

Ратна миграција довела је у италијанске логоре преко 20 хиљада Срба, од којих је мали број после 1947. остао на Апенинском полуострву; већина је отишла у прекоокеанске земље.

У таласу економске миграције шездесетих, Срби одлазе на рад и у италијанске привредне центре. Године 1987. установљено је да у Италији на „привременом раду“ има око 15 000 Срба и Црногораца. Нови талас исељеника деведесетих довео је у Италију не само избеглице него и људе жељне посла и усавршавања у струци.

У јесен 1993. Срби су демонстрирали улицама Рима бранећи своју отаџбину и свој национални идентитет. Српска црква у Трсту сакупљала је помоћ за своју браћу у Крајини и Републици Српској.

У Италији данас живи око 100 000 Срба, највише око Милана (80 000).

²⁹ Лопушина, исто, стр. 128.

На *Кипру* је најпознатија колонија српских компанија. Тамо је 1993. порез на промет спуштен на 4,25 одсто, па је Кипар постао мека бизниса целе јужне Европе. Већ 1995. ту је регистровано око 600 власника предузећа из Србије и Црне Горе. То је био начин и за избегавање санкција Југославији, а српска привредна колонија на Кипру постала је друга по бројности (иза Руса). На Кипру су основани Кипарско-српско друштво и фондације које су организовале хуманитарну помоћ српском народу у отаџбини.

У *Немачкој*, према званичним подацима, има 835 000 људи са црвеним југословенским пасошем.³⁰ Али, са илегалцима, тај број достиже и милион људи. Срби и Црногорци су *други* (после Турака) међу страним нацијама у Немачкој, али су *последњи* (једанаести) по узимању немачког држављанства.

Пре осам векова у Нишу су се срели српски велики жупан *Стефан Немања* и немачки цар Фридрих I Барбароса и растали су се као пријатељи и савезници. Потоња историја је показала да су Немци и Срби међусобно ратовали, али и успешно сарађивали у привреди, науци, култури, уметности. Данас је Немачка прва по броју Срба у Европи. То су, углавном, економски мигранти, који ту стижу још пре Првог светског рата.

Срби су почели да долазе у Немачку почев од осамнаестог века, прво на студије у Хајделберг, Јену, Лајпциг, Берлин, Минхен и друге центре. Почетком двадесетог века у Немачку стиже први већи талас наших досељеника у потрази за послом. Њихов број између два рата се пење на 60 000 људи. Током Другог светског рата Срби у ову земљу доспевају као ратни заробљеници и политички интернирци. Већина од њих су ту остали током целог рата на принудном раду, а многи су страдали у тамошњим концентрационим логорима. У њима је 1941. године било заточено и око 20 000 српских официра.

После рата, у Немачку стижу избеглице и емигранти из Југославије, међу којима је највише било љотићеваца, недићеваца и монархиста.

Од средине шездесетих Срби одлазе у Немачку на привремени рад, што је било веома уносно и обострано корисно. Данас у Немачкој живи и ради око 700 000 Срба. Само на подручју Баварске активно делује 25 српских клубова; на простору Северне Рајне – Вестфалије има 65 југословенских и српских клубова, у Бадем-Витембергу их је 75.

У Немачкој у три покрајине постоје допунске школе на српском језику које организује Министарство просвете Републике Србије. Али, њих похађа мали број деце (око 10% потенцијалних ученика), а и то се смањује у старијим разредима, што је случај и у другим земљама. На пример, на подручју Хамбурга и Бремена допунску наставу на српском језику похађа свега 160 ученика, иако има више од 10 000 школараца са простора СРЈ.

На српском језику у Немачкој излазе два позната листа – „*Европске новости*“ и „*Вести*“, које се дистрибуирају и у другим европским и прекоокеанским земљама.

Огранак *Српске народне одбране* овде је формиран тек 1953. године. Са Немачком је 1968 потписан споразум о запошљавању наших радника и њиховим социјалним правима. Тада је већ било око 200 хиљада српских радника у Немачкој. Крајем седамдесетих у Немачкој је било 95 југословенских клубова, а 1988. чак 394, са око 100 000 чланова. Ниједан од њих није носио префикс „српски“ мада су им имена очигледно национална, као: „Вук Караџић“, „Хајдук Вељко“, „Никола Тесла“ и др.

³⁰ Исто, стр. 98.

Српска православна црква са своје 32 парохије у Немачкој даје велики допринос очувању националног идентитета. У манастиру Пресвете Богородице код Франкфурта столује владика Константин.

У Немачкој је десетак центара српског хуманитарног фонда, одакле је у отаџбину послато преко 300 шлепера помоћи. Само у акцији заштите ратне сирочади, Фонд је збринуо 12 000 малишана. Највећа и најактивнија српска асоцијација у Немачкој – Савез српских удружења – окупља 90 наших клубова. Та асоцијација је последњих година само Републици Српској послала помоћ вредну 50 милиона марака. Организовала је и масовне демонстрације против немачке подршке политици САД и НАТО и борила се за равноправан статус српских грађана у Европи и у отаџбинским земљама.

Прва српска црквено-школска општина основана је у Минхену већ 1946, године када је ту било око 1 500 српских заробљеника који су хтели да сачувају своју православну веру и душу. Године 1996. само у једној црквено-школској општини у Минхену радило је 18 000 српских душа. Заједно са црквом, у Минхену је формиран Српски културни и социјални центар који је организовао значајну хуманитарну помоћ српском народу у отаџбини.

У *Белгији* живи око 20 000 Срба. Тамо су после ратова доспевали и емигранти и избеглице, а у међуратним раздобљима економски мигранти. Основана је и Српска заједница Белгије која окупља једва 5% наших људи у тој земљи.

У годинама рата и кризе у СФРЈ, Срби у Белгији су били веома активни у прикупљању и слању хуманитарне помоћи на угрожена подручја и ширењу истине о српском народу. Српска православна црква је у Белгији организована у оквиру Западноевропске епархије са седиштем у Паризу.

У *Данској* сада живи преко 7 000 Срба, највише из Неготинске Крајине, јужног Баната и Црне Горе. Српски клубови у Данској су удружени у Савез југословенских клубова. У Копенхагену је у септембру 1996. године одржан Други традиционални сабор Срба Скандинавије.

У *Холандији* живи око 20 000 Срба, највише оних који су ту стигли ради запошљавања. Организовани су у десетине клубова и удружења. Основали су и фондове за помоћ деци ратним сирочадима у Југославији. У помоћи угроженима у свом завичају, они су међу првим Србима у свету.

У Холандији ради осам допунских школа на српском језику, са око 400 ученика. Њих финансира Министарство просвете Холандије. Приметно је, међутим, да родитељи наше деце, нарочито у мањим местима, нису заинтересовани да им деца уче матерњи језик, јер намеравају да трајно остану у тој земљи. То је случај и са неким другим земљама у Европи.

Српска православна црква нема своје објекте у Холандији, него службу обавља закупљивањем просторија у католичким црквама.

У *Швајцарску* су Срби почели да долазе после светских ратова. Следећа два таласа досељавања Срба регистрована су шездесетих и деведесетих година, која су тамо одлазили ради запошљавања или као избеглице.

У Швајцарску су радо одлазили на школовање многи истакнути Срби, међу којима су и Никола Пашић, Слободан Јовановић, Јован Скерлић.

Данас у Швајцарској живи око 100 000 Срба, и то око 70% из Србије, док су остали дошли из Босне и Херцеговине и Хрватске. Организовани су у више од стотину клубова и удружења, окупљени око Српског културног савеза. У Женеви је седиште *Светске српске заједнице*, која у Београду има Биро, у Сремским Карловцима Институт српског народа, а у Женеви Комитет за мир и права човека.

У Швајцарској три радио-станице емитују програм на српском језику, два пута месечно по један сат. У Лозани ради издавачка кућа „Лаж дом“ („Lage dhome“), која објављује књиге истакнутих српских писаца, остварујући у српској дијаспори изузетно важну културно-информативну функцију.

У овој земљи обухваћен је, сразмерно, већи број српске деце допунском наставом на српском језику него у другим земљама. Ту се издаје и „Београдски билтен“, једини лист на српском језику који излази месечно.

У Шведску су Срби дошли у два велика таласа: прво, када је Немачка депортовала хиљаде српских избеглица у скандинавске земље, а затим шездесетих година, у склопу масовне миграције радне снаге на Запад. Процењује се да данас у Шведској има око 40 000 Срба. Организовани су у више клубова и удружења, окупљени у Српско-југословенски савез и Српски савез.

Допунску наставу на српском језику организује и финансира Министарство просвете Шведске. У Стокхолму је седиште Скандинавско-британске епархије СПЦ која у Шведској има 10 парохија.

У Норвешкој живи око 2000 до 3000 Срба, претежно у околини Осла. У току Другог светског рата велики број Срба је интерниран у Норвешку и њих 3.800 распоређено је у тридесетак логора.

У Великој Британији се интерес за Србију јавља тек у првој половини деветнаестог века када се интернационализовало „источно питање“, након српских устанака против Турака и после Берлинског конгреса 1878. године. Затим се интерес повећао и после смењивања династије Обреновића и доласком Карађорђевића на српски престо, те током балканских и Првог светског рата.

Број Срба у Великој Британији расте тек после Другог светског рата доласком политичке емиграције и лица депортованих из избегличких и заробљеничких логора у Италији, Аустрији, Немачкој. Цени се да је тада у Велику Британију стигло око 20 000 политичких емиграната из Краљевине Југославије.³¹

У Лондону су дуже боравили Доситеј Обрадовић, Милош Црњански, Слободан Јовановић, владика Николај Велимировић, Борислав Пекић и др. Ту су живели и чланови династије Карађорђевић, укључујући и краља Петра II и садашњег принца Александра Карађорђевића са породицом, који је изразио жељу да се врати у отаџбину Србију, где је већ добио држављанство заједно са синовима и супругом. Њима је враћен на коришћење и Бели двор у Београду, који је грађен у време Карађорђевића.

У другом таласу економске миграције шездесетих година, у Британију је дошло десетине хиљада радника са породицама, а трећи талас је везан за распад СФРЈ и грађански рат на њеним просторима. Данас у Великој Британији живи више од 70 000 Срба и Црногораца. Многи већ имају британско држављанство. У време кризе у Југославији, Срби су организовали хуманитарну помоћ из Велике Британије.

Најактивнији у Великој Британији је Српски информативни центар при Српској православној цркви у Лондону, који настоји да шири истину о српском народу и да сузбија антисрпску медијску пропаганду у Великој Британији. Основана је и Англо-југословенска друштвена и пословна асоцијација у Лондону, 1997. године. У њу се учлањују и енглески и српски пословни људи заинтересовани за успоставу веза сарадње између Велике Британије, Републике Ирске и Савезне Републике Југославије. Од 1994. године постоји и Српско друштво које се бави пружањем помоћи избеглицима и прогнаницима са подручја бивше СФРЈ. У Лондону је основана и Југословенска кућа ради економског повезивања пословних фирми и људи из Велике Британије и Савезне Републике Југославије.

³¹ Вејиновић, исто, стр. 129.

Осим оваквих организација, у Великој Британији постоје и организације старе српске националне емиграције, као што су: Покрет српских четника „Равна Гора“, Српска национална организација, Четнички покрет „Гаврило Принцип“, Удружење бораца Краљевине Југославије, Српска национална омладина и др.

У већини градова је организована српска допунска школа, али наставу похађа једва стотинак ученика и осамдесетак при Православној црквеној општини. Седиште Британско-Скандинавске епархије Српске православне цркве је у Стокхолму.

*

* *

У целини, може се констатовати да је, управо захваљујући распрострањености српске дијаспоре на свим континентима и са веома различитим мотивима, њихова организованост веома скромна. Кроз разне асоцијације окупљено је свега око 10% Срба у дијаспори. Све оне снажно потенцирају своју особеност да су *невладине, ванстраначке и патриотске организације* и да им је циљ: успостављање и развијање сарадње Срба у свету и са матицом и борба за оне вредности Срба у дијаспори и отаџбини које чине корпус цивилизацијских тековина.

Клубови су најраспрострањенији облици организовања и деловања Срба у свету. Међутим, већ се осећа превазиђеност форми њиховог рада, нарочито за потомке друге и треће генерације, јер су им садржаји неприлагођени савременим потребама младих. Непосредни, најважнији задаци српских организација у дијаспори су:

- да успоставе, садржајно обогате и осигурају чврсте и разноврсне везе са отаџбином, које ће одговарати њиховим савременим културним, образовним, економским, националним и политичким интересима и потребама. (После демократских промена у земљи, заинтересовани су и за учешће у политичком животу матице и посебно у помоћи њеној дипломатији у свету.);

- треба да преко својих базичних организација чувају и развијају културни и духовни идентитет српског народа у дијаспори и његове националне интересе у земљи и свету.

Деловање наших дипломатских и других државних институција у иностранству, у односу на Србе у дијаспори, било је крајње недовољно и, чак, у бројним ситуацијама одбојно, уместо да буде атрактивно и мобилишуће за њихово привлачење према матици. Тек након октобарских промена у Србији 2000. долази до консолидовања политичких ставова и у погледу српске дијаспоре. Донет је Закон о амнестији војних обвезника који су због разних разлога отишли из земље у време грађанског рата у Југославији. Такође, ради се на изналажењу начина за признавање двојног држављанства свим Србима ван матице, чиме би им се омогућили веће учешће у економском и политичком животу отаџбине и успешнија заштита њених интереса у свету.

У сфери допунског образовања на српском језику, након распада СФРЈ дошло је до наглог слабљења рада на одржавању знања српског језика код Срба у дијаспори. То је посебно проблематично у оним земљама које немају интерес да страни грађани чувају свој национални идентитет. У тим земљама се, чак, подстиче њихово асимиловање. Отуда, поред културног, духовног и економског, чување српског језика и писма код Срба у дијаспори има и шири национални интерес.

Зато се на том задатку мора организовано да ангажује и Министарство иностраних послова (МИП), као и Министарство просвете Србије. Потребно је да се иновирају наставни планови и програми, као и да се осавремене оне методе наставе које су застареле и неприлагођене савременим потребама деце и омладине, и у земљи и у дијаспори. Такође, поред већ афирмисаних летњих и зимских школа, потребно је наћи и

друге облике дружења, рада и учења, као и повећати време боравка деце и омладине у отаџбини за време школских одмора.

Срби у Америци

Сеоба Срба на амерички континент била је континуирана у последња три века. Углавном је диктирана економским разлозима и делом политичким. Тамо Срби живе као исељеници, а од деведесетих година и талас српских избеглица са угрожених подручја Југославије.

У Америци су Срби од самог почетка досељавања формирали многобројне националне и патриотске организације, јер је носталгија за завичајем пропорционална удаљености од отаџбине. Захваљујући томе, генерације Срба у Америци и Канади успешно одржавају национални и културни идентитет и везе са отаџбином. У томе им увелико помаже Српска православна црква која је тамо отпочетка формирала црквене општине.

У САД Срби почињу да се досељавају у другој половини деветнаестог века. Први период обухвата време од 1815. до 1880. године и познат је као „стара имиграција“, када су у Америку стизали углавном Срби из Далмације.³² Други период се веже за „нову имиграцију“ (од 1880. до 1914. године), када се у Америку доселило више од 100 000 Срба из крајишких предела и Војводине. Трећи период обухвата раздобље између два рата; четврти датира од 1945. до 1965. године, а пети од 1965. до краја осамдесетих. Последњи талас исељавања Срба у Америку почиње деведесетих година прошлог века.

Данас у САД има око милион српских исељеника и људи на привременом раду. Рачуна се да само у региону Чикага живи и ради око 300 000 Срба, У Њујорку око 40 000, а у његовој широј зони око 200 000. У Калифорнији живи око 150 000 Срба, у Мичигену око 50 000, у Охају више од 50 000, а у Индијани и Пенсилванији по 60 000, док их је на Флориди између 30 000 и 50 000. Велики број Срба груписан је и у државама Минесоти, Мериленду, Њу Џерсију и Вашингтону.

Срби у Америци су оснивали бројне и разноврсне асоцијације. У почетку су то биле потпорне организације које су помагале сународницима у случајевима болести и смрти. Касније су градили цркве и школе и оснивали разна удружења и клубове, црквено-школске општине, хуманитарне организације и добротворна друштва, спортске и културне клубове. Покретали су листове и часописе, отварали радио и ТВ станице на српском језику и оснивали информативне центре.

Прва српска организација основана у САД била је Српска народна одбрана (СНО) (1908), којој је темеље поставио Михајло Пупин (1914), као патриотској и хуманитарној организацији. Она је регрутовала и добровољце за Србију у Првом светском рату. Обновљена је после 1918, када се оснива и низ других српских политичких и културних организација, као: Српски културни клуб „Свети Сава“. Већина политичких организација формирана је после Другог светског рата и код свих је био јако изражен антикомунизам и српски патриотизам.

Веома утицајна исељеничка асоцијација у САД је *Српски национални савез*, повезан са Српском православном црквом, који поседује велика имања и финансијска средства. Издаје недељник „*Американски Србобран*“, који у континуитету излази више од 90 година на енглеском и српском језику (Основан је у Питсбургу 1905. године). Он је формирао и информативну мрежу *Срб Нет*, којом се у свет пласирају информације о Србији и српском народу у целини. Своју активност он посебно усмерава према америчкој штампи, Конгресу, Сенату и државној администрацији.

³² Исто, стр. 10.

После Другог светског рата појачано је усељавање у САД и политичких емиграната, бивших заробљеника и противника комунизма у Југославији. Они су основали *Удружење бораца југословенске краљевске војске – УБЈКВ*. Током 1952. из те организације издвојили су се војвода Момчило Ђујић и Добросав Јевђовић, који су основали Покрет српских четника „Равна Гора“ у Чикагу. Штампали су и свој лист „Србија“, односно „Српске новине“. Од 1958. године и војвода Павле Ђуришић је створио свој Покрет српских четника „Равна Гора“ и „Четничке новине“ у Милвокију.

Слободан Јовановић је у САД основао *Југословенски народни одбор (ЈНО)*, ради тога да обједини југословенско исељеништво. Српске националне организације у САД оснивали су и Константин Фотић и Милан Гавриловић.

Из новог таласа економске емиграције (после 1966) од младих исељеника и десног крила СНО у Чикагу створен је *Српски омладински покрет Отаџбина (СОПО)*. То је била илегална политичка организација (члан је био и Никола Каваја), која је у Чикагу основала лист „Зора“.

Према попису становништва САД 1990. године, 116 795 лица се изјаснило као Срби а 257 994 лица као Југословени. То значи да је тада у Америци било регистровано око 400 000 наших људи.³³ Процене стручњака су да их је још најмање 200 000 асимиловано у Американце.

Срби и Црногорци су оставили видљив траг и у научном, јавном и културном животу САД. Михајло Пупин, Никола Тесла, Џорџ Цвијановић, Брана Видић и други постали су угледни амерички и светски научници. Много је Срба професора универзитета, конгресмена, стручњака НАСА, судија и других политичких и јавних радника у Америци. У САД живи и око 4,5 хиљада српских масона из редова интелектуалаца, официра и министара. Ту су и познати глумци, спортисти, официри америчке војске и бизнисмени.

У Сан Франциску је основана организација *Сабор српског уједињења* (7. децембра 1990. у Кливленду). Први председник је *Мирослав-Мајкл Ђорђевић*. Њен првобитни циљ је био да окупи све Србе света око програма пружања финансијске помоћи младим српским интелектуалцима у образовању. После разбијања СФРЈ циљеви ове организације су се променили и кренули у правцу *заштите српских интереса у америчкој администрацији*, као и организовању хуманитарне помоћи српским родољубима и избеглицама.

Организација је променила име у *Конгрес српског уједињења (КСУ)* и омасовљава се сваке године, тако да је 1998. нарасла на двадесетак хиљада чланова. То је једна од најзначајнијих организација Срба у Америци са чланством на четири континента и са 50 огранака широм света. Најбројнија је у западној Европи, Аустралији, Канади и Мексику. Суштински, њена активност је усмерена на то да помогне српском народу у отаџбини у развоју демократије, а Србима у дијаспори да одрже идентитет својих културних и духовних вредности и традиција. Ради тога, Конгрес и фондацију „Благо“, како би се очувала српска културна баштина и презентовала у свету.

У САД издаје билтен на српском и енглеском језику: „*Глас Конгреса*“. Он се штампа у Сан Франциску и Београду. Рад овог конгреса подржава и Српска православна црква у Америци и Србији. Конгрес српског уједињења је својим резолуцијама јавно осудио антисрпске ставове у међународним институцијама и медијима и геноцид над Србима у Босни и Хрватској. Он даје подршку процесу демократизације у СРЈ. Током 1998. председник др Војин Јоксимовић и чланови делегације Конгреса посетили су политички врх у Вашингтону и залагали се за српске интересе.

³³ Исто, стр. 16. Исто, стр. 27.

Српски активисти из Сан Франциска укључили су се у борбу за откривање ратних злочинаца и извођење пред Хашки трибунал муслиманских и хрватских команданата и официра, који су у Босни, Крајини и Хрватској починили геноцид над Србима. Они су уручили досије Тарчин тужиоцу Ричарду Голдстону са подацима о страдањима Срба у логору „Силос“.³⁴ Основали су и културни фонд „Студеница“ који помаже школовање српских студената из отаџбине у САД, са циљем да се потом врате у српске земље и помогну развој свог завичаја.

Веома врсни српски компјутерски стручњаци раде и постављају на Интернет странице о Србима и српским државама и тиме помажу да се демантују лажи које су муслимани и Хрвати посејали у информативно-компјутерски систем широм света.

Од почетка косовске драме осамдесетих и југословенског рата деведесетих, Срби у САД су се на разне начине укључивали у битку за очување српског националног идентитета. У том смислу, *др Богдан Маглић* је основао Српско амерички комитет, да би Американце упознао са постојањем и деловањем српске колоније у САД. Најбурније реакције су изазвала његова писма упућена сенатору А. Дамату поводом подршке албанским сепаратистима на Космету и државном секретару Џорџу Шулцу због потхрањивања словеначког национализма.

У Чикагу живи око 200 000 Срба који су ту пристизали почев од 1872,³⁵ али су званични подаци о српским становницима Чикага објављени тек 1910. године. Бележени су као Угари јер су се досељавали из Лике, Кордуна, Далмације, Боке, Херцеговине, Крајине. Прва генерација српских досељеника створила је у Чикагу и своју малу колонију и прву српску цркву „Христово васкрсење“, у којој је пред 200 људи пре 90 година одржана и прва служба. Први народни и црквени сабор одржан је на том простору 1913. године када се *Српска црква и одвојила од Руске и припојила Патријаршији у Србији*. У Чикагу данас постоји седам српских цркава и два манастира: Свети Сава и Грачаница, па се може рећи да је Чикаго и духовни центар Срба у расејању. У Либертвилу је у априлу 1998. одржан, после раскола 1963, први заједнички Сабор две епархије на којем је председавао *патријарх Павле*. „На Сабору је усвојен заједнички Устав СПЦ, чиме је раскол и правно превазиђен“.³⁶

Први корак ка помирењу начинили су Мира и Слободан Павловић још почетком деведесетих година. Павловићи (иначе власници некретнина) први су амбасадори српства у САД. На њиховој кући виси српска застава, а у дворишту је и цвеће засађено у виду српске тробојке. Они су у Чикагу штампали књигу о српским владарима на енглеском и српском језику и упутили је америчким конгресменима, сенаторима и посланицима и људима у администрацији Беле куће, са намером да их упознају са историјом српског народа. Подигли су и мост на Дрини и спојили две српске земље (а у поступку је и подизање града на обе обале Дрине, под именом „Слобомир“).

Од свих српских досељеника у Чикагу, у озбиљном бизнису ради једва пет одсто људи. Најпознатији су као угоститељи, лекари, власници некретнина, грађевинари. По продукцији великих српских дела Владо и Ранко Бјелопетровић су данас највећи српски издавачи на америчком континенту. Милорад Род Благојевић је уз помоћ српских исељеника биран за конгресмена прво у држави Илиноис а потом и Конгресу САД. У Чикагу се штампају и ћириличне новине „Српска борба“ и „Слобода“ и раде прве српске радио-станице.

Њујорк је центар српске интелигенције у Америци. Пупин је овамо стигао 1874, а Тесла 1884. године. Пупин је од 1911. био почасни конзул Србије у Њујорку. Године 1907. је формирао удружење „Србобран“. Био је потом председник Савеза сједињених

³⁴ Исто, стр. 30. (Раскол 1963. је поделио српске вернике на федералисте и расколнике).

³⁵ Исто, стр. 48.

³⁶ Исто, стр. 49.

Срба Америке „Слога“, а потом и Српског народног савеза у САД. На мировној конференцији у Паризу, Михајло Пупин је заслужан за афирмисање југословенског и српског питања пред америчком јавношћу, посебно у личним контактима са угледним личностима америчког живота.

У Кливленду живи и Србин Ђорђе Војновић, који је *гувернер државе* Охајо, а пре тога је дуго времена био градоначелник Кливленда. За гувернера га је устоличио кливлендски прота Василије Соколовић у јануару 1995. пред хиљадама званица Срба и Американаца. Тим избором подигнут је углед српског народа у Америци. Охајо је данас држава број један у Америци, а њен први човек је Србин. Војновић је и могући члан Сената републиканаца.

У Кливленду је основан Народни универзитет „Вук Караџић“, преко којег се води акција за превазилажење раскола међу Србима у Охају. Ту је сазван и први Конгрес српског уједињења 1990. године. Издају се и гласници: „Његош“, „Књижевни весник“, „Србија данас“. У том граду је и познати српски Културни врт „Петар Петровић Његош“, као и две бисте владике Рада, од којих су једну поставили Срби, а другу Американци у Рузвелтовом парку. Ту се пуних 60 година сваког септембра одржавају Његошеви српски дани“. Кливленд је и јак спортски центар Срба у Америци и Канади.

У Питсбургу живи око 80 000 Срба и у њему је седиште Источно-америчке епархије СПЦ коју води владика Митрофан. Ту је и српска културна заједница и српски радио. У том граду је основан и први српски лист у САД „*Амерички Србобран*“, 1905. године,³⁷ који и данас излази седмично. Постоји традиција да се у овом граду сваке године организују „*Српски дани*“ на којима се бира „Србин године“. Ту титулу до сада су носила и позната српска имена у Америци. Организована су и такмичења Срба у фолклору, музици, спорту.

Као кровна асоцијација свих српских организација и удружења у Америци у Питсбургу је створена *Српска мрежа, тј. Срб Нет*. Идеју је дала конгресмен Хелен Делић-Бентли на састанку српских лидера у дијаспори 1989. године у Балтимору. Тај предлог су подржале десетине српских организација и представници Српске православне цркве из Калифорније. председавајући је био Богдан Маглић. Асоцијација има десетак хиљада организованих чланова. Срб Нет има и *Српско-амерички информативни центар у Чикагу* и *Одбор за хуманитарну помоћ* у Питсбургу. Главни задатак *Срб Нета* је да уједињује српске исељенике са девизом „само слога Србина спасава“, у борби за очување националног идентитета у Америци и борби за опстанак свих Срба света.

Посебни центри *Срб Нета* брину о политичком маркетингу, културној афирмацији, о медијској промоцији српског народа, као и о *хуманитарној помоћи неопходној борцима и избеглицама у отаџбини*. Као помоћ у борби за истину о Србима ангажоване су 1993. године за милион долара и две америчке агенције „Mac Dermont O'il Association“ и „David Kini Company“).³⁸ Рачуна се да је Срб Нет само у току 1993. сакупио и послао у отаџбину помоћ у вредности три милиона долара.

Центар окупљања Срба у Аризони је црква Свети Сава, у којој, поред православне службе, српска деца уче српски језик и обичаје. Ту су основани хор „Стеван Христић“ и фолклорна секција „Српска зора“, а планира се и велики српски културни центар. Осим у Фениксу доста Срба у Аризони данас живи у Хјустону где је радио и др Рајко Меденица, и други знаменити српски лекари. Лист „Свет Срба“ има данас преко 6 000 претплатника, укључујући и Србе са других континената. Међутим, била је потребна жестока борба да се он очува од напада Хрвата, а са њим и српско име у Аризони. Недавно се и на Интернету појавила веб-адреса „Истина у медијима“ познатог српског

³⁷ Исто, стр. 54.

³⁸ Вејиновић, исто, стр. 134.

борца за информативну истину Боба Ђурђевића из Феникса у Аризони, који је и врсни коментатор балканских и југословенских прилика.

У Бостону је још 1848. забележено око 100 српских досељеника из Боке и Далмације. У граду има око 1 000 Срба који се баве академским и уметничким пословима, а међу њима је и Срђан Карановић, који Американце подучава филмској уметности. Српски интелектуалци у Бостону основали су информативну електронску мрежу на Интернету (САНА), регистровали је код америчких власти и тако добили прилику да делују као српска колонија. Покренули су лист „Вести САНЕ“ у којем на српском и енглеском објављују информације из отаџбине и реаговања наших пријатеља из Америке.

Ова српска организација је развила информативно деловање међу Србима, хуманитарну активност за Републику Српску и Југославију и обавештавање америчке јавности о српској истини у домаћим медијима. Натерали су чак и „Њујорк Тајмс“ да се, на својој пословној страници, октобра 1993. *извини Србима због дезинформација о „српским силовањима“ у Босни.*³⁹ Поводом тога одржавани су и бројни протестни митинзи. Помогли су, преко Међународне организације за миграцију у Женеви, лечење седамдесетак тешко настрадалих Срба у Републици Српској и Српској Крајини у разним болницама у Америци.

У Вашингтон су, по службеној дужности, долазили многи Срби политички и научни радници и радили у државним институцијама САД укључујући и Институт за стратешке студије и Министарство одбране. Тако је мр Милош Костић, пуковник америчке војске и стручњак за финансије, постао инструктор антитерористичких јединица и предавач на Универзитету за Националну одбрану у Вашингтону.

Бранка Терзића, стручњака за енергију, лично је председник Џорџ Буш довео у Вашингтон из Милвокија и поставио за руководиоца федералног одељења за енергетику САД, да би он потом сам достигао до високе политичке функције у Бушовој администрацији. Инжењер *Давид Вујић* је у Вашингтону отворио властиту корпорацију „АП“. *Конструисао је одбрамбени систем „Небески штит“* и убедио владу да овај пројекат финансира из буџета САД.

Конгресмен Милорад Род Благојевић је члан два конгресна комитета: Комитета за националну безбедност, који је одговоран за оружане снаге САД, за Пентагон, и Комитета за надзор, који контролише пословање владиних институција.

Београђани Војислав Петрић и Нина Милошевић, Срби из Вашингтона, успели су као компјутеристи да баш у време ембарга продру у мрежу Интернета и да отворе досије о Југославији и Србима. Та компјутерска српска архива садржи податке о културном и националном идентитету Срба и Југословена. У тај досије у последње време се уносе подаци и о могућим пословима у СРЈ. Број корисника ових података из Америке и света се рапидно повећава сваког месеца.

Срби из Америке су у свим тешким ситуацијама настојали да помогну свом народу у отаџбини. Поред материјалне помоћи припремали су и велики број добровољаца за слање на фронтове у отаџбини. Процена је да је у Првом светском рату у Србију стигло између 8 000 и 13 000 добровољаца.⁴⁰ Не зна се тачно ни колико их је погинуло у рату или страдало на путу до одредишта. Често се спомиње велика трагедија која је задесила брод са око 500 српских добровољаца који су кренули из Халифакса у Канади на Солунски фронт. Брод је у олујној ноћи потопљен у близини албанске обале.

Бројне хуманитарне организације Срба у САД помагале су Србима у Републици Српској Крајини и Републици Српској у току 1991. до 1995. године. Стипендирани су и

³⁹ Исто, стр. 137.

⁴⁰ Лопушина, исто, стр. 71.

око 1.500 деце из Крајине и Републике Српске који су током рата остали без родитеља. И данас се прикупља и шаље помоћ ратној сирочади у Републици Српској.

Хуманитарне организације делују и при српским црквеним општинама. Последњих година оне су постале центри окупљања српских исељеника. Српска православна црква у САД темељна је српска институција која код исељеника успешно чува православну духовност и националну свест. Она је и незаменљив чувар српског језика и писма и духовног идентитета Срба у Америци. Српска православна црква данас има у САД четири епархије, више од 100 парохија и црквених општина, 95 храмова и 6 манастира.⁴¹

Срби у Канади

До 1918. године у Канаду је стигло око 1 250 Срба. Попис из 1921. године бележи 18 050 југословенских лица у Канади. Између два рата највише југословенских досељеника било је из крашких региона Југославије, Македоније и Бачке. До 1939. године у Канаду се уселило 33 500, а вратило у Југославију 9 070 лица. После Другог светског рата у ову земљу се уселило 110 000 људи из Југославије, од тога било је 80 000 Срба. Од 1990. СР Југославија је међу десет највећих снабдевача стручне радне снаге за Канаду. Данас у Канади има 350 000-400 000 Срба са статусом исељеника или на привременом боравку. Само нових имиграната, (приспелих у Канаду након избијања грађанског рата у Југославији), који припадају квалификованим и висококвалификованим стручњацима, има преко 100 000.

Највећа концентрација Срба је у источним канадским провинцијама, а на западној обали највише их је у Ванкуверу, Калгарију, Едмонтону и Реџајни. То су махом стручни и квалификовани људи, чије досељавање Канада посебно стимулише, тако да се њихов удео у структури усељеника стално повећава.

Срби у Канади су формирали многобројна удружења, клубове, струковне и хуманитарне организације. Почетком Другог светског рата (1941. године), старо југословенско-канадско удружење се трансформише у *Српску народну одбрану* (СНО), која и данас активно делује. Она издаје „Глас канадских Срба“. Има и свој радио-час на српском језику – „Шумадија“. Своје одборе држи у више канадских градова. Већ 50 година СНО сваког јуна на Нијагариним водопадима организује највеће српске саборе у дијаспори – *Српски дан – Видовдан*.

У Торонту је позната књижара „Србика“, једна од највећих књижара Срба у расејању. Она снажно популарише српску писану реч у овом делу света. Формирани су и центри за правну и националну заштиту Срба у Канади, као и значајне привредне организације за развој етно-бизниса Срба у Канади (Торонто, Монреал). Српски радио-час у Торонту емитује програм на српском језику непрекидно 24 часа дневно. У Ванкуверу је (1992) основана српска телевизија – *Србија визион*. Од листова најпознатији су „Новости“ и „Независне новине“ које излазе у Торонту два пута недељно и прате догађаје из Онтарија, Квибека и Ванкувера. У Хамилтону се штампа лист „Канадски Србобран“.

Почетком деведесетих у Торонту је прво основан Одбор српских крајина, а потом и Удружење Срба из БиХ, чији је циљ да што више помажу стари крај. У српској култури значајно место има Универзитетска библиотека у Торонту, са одељењем за славистику, као и ново Српско народно позориште, затим „Српске Новине“ као дневни српски лист, који је и на Интернету и има преко 40 000 читалаца у Канади и Америци.

⁴¹ Смиља Аврамов, „Обновљено духовно јединство враћа нас на светску сцену“, Добровољачки гласник, јуни 1998. стр. 103.

У Торонту је и највећи центар младе српске памети – *Удружење српских студената „Сингидунум“*, а Београђанки *Бојани Стефановић*, студенту техничких наука у Ванкуверу, због најбољег у успеху, захвалио се лично канадски премијер Џон Кретјен.

У Канади је и много српских бизнисмена, фабриканата и привредних стручњака. Компанија „Браћа Карић“ у Торонту има предузеће „Дауњанин интернационал“. При црквеним општинама у Канади организована су добротворна друштва, српске школе и културни клубови и издају се српски часописи.

Срби у земљама Јужне Америке

У Јужној Америци досељеници из Југославије датирају од краја прве половине XIX века, прво из Боке Которске и Далмације. *Аргентински* попис из 1914. године бележи 316 Срба, 1 575 Црногораца и 38 123 аустроугарска досељеника, међу којима је било и Срба. Укупно је у Аргентини још 1939. године било око 80 хиљада лица из Југославије.

У време Другог светског рата српски исељеници су се окупљали на платформи *Југословенске народне одбране*. Песма „Тамо далеко“ била је званична исељеничка химна. После Другог светског рата овамо све више долазе припадници политичке емиграције и велики број расељених лица из логора у Немачкој, Италији и Аустрији. Тада је у Аргентини уточиште нашао и Милан Стојадиновић, а у листу који је покренуо Стојадиновић – „Ел. Економиста“, сарадник је био и Милош Црњански.⁴²

Темељи српског православља постављени су у Аргентини тек иза Другог светског рата. Тек деведесетих година Срби и Црногорци из Јужне Америке су се активно укључили у слање хуманитарне помоћи и у медијске окршаје са тамошњим новинским и ТВ редакцијама.

У *Бразил* су, нарочито између два рата, долазили наши исељеници са острва и из Војводине, тако да се ценило да је у Бразилу 1932. било око 40 000 Југословена, од чега су свега око 10% чинили Срби. Средином шездесетих у Бразилу је живело око 2 000 Срба и Црногораца. Сада нема статистичких података о броју Срба у Бразилу.

Око 6 000 Срба живи у *Венецуели*. Тамо у Каракасу је друга српска црква на тлу Јужне Америке – храм Свети Ђорђе и Коло српских сестара. У осталим јужноамеричким земљама живи незнатан број српских породица.

Рачуна се да у Јужној Америци има укупно око 50 000 Срба и Црногораца. Они су се од почетка окупљали у етничке заједнице. Оснивали су своје организације и покретали многе листове и часописе. Крајем Првог светског рата Југословенска народна одбрана у Јужној Америци је имала 65 огранака са око 5 000 чланова. После Другог светског рата Срби су формирали исељеничку организацију – Српско културно друштво „Свети Сава“.

Срби у Аустралији

Усељавање Срба у Аустралију почело је крајем XIX века. Први су допловили Срби из Црне Горе, Боке, Херцеговине, Далмације и Лике, тако да је пре Првог светског рата у Аустралији било око 4 000 исељеника с подручја Југославије. У време балканских и Првог светског рата они су основали Одбор Српско-црногорског Црвеног крста и преко њега пружали материјалну помоћ старом крају, пре свега Србији.

⁴² „Добровољачки гласник“, новембар, 1996. стр. 38.

Забележено је да су Срби из Аустралије слали и добровољце на Солунски фронт, а у току Другог светског рата су основали Централни одбор за помоћ Југославији.

Између два светска рата у Аустралији и Новом Зеланду било је око 30 хиљада југословенских досељеника. Чак су издавали и лист „Борба“, који се касније звао „Правда“. То је био лист српских социјалиста и комуниста. Године 1934. излазио је лист „Напредак“, у којем је сарађивао и Вељко Влаховић.

У току Другог светског рата Срби су ступали у аустралијске добровољачке одреде који су се борили против фашиста на Средњем истоку и Пацифику. Од 1948. у Аустралију су пребацивани српски заробљеници и избеглице из Немачке, Аустрије, Италије и савезничких логора, као и делови војске Драже Михаиловића. У периоду после Другог светског рата из Југославије је усељено у Аустралију око 200 хиљада лица, од којих је највише било Срба.

Од шездесетих година у Аустралију долазе наши радници махом из западне Европе, као и пољопривредници из Југославије и разни стручњаци (лекари, инжењери, правници). По броју исељеника осамдесетих година из Југославије, Аустралија је избила на прво место. Попис од 1986. године показује да је у Аустралији било око 100 000 Срба. Деведесетих је са простора претходне Југославије пристигло у Аустралију још око 20 000 Срба.

У Аустралији су подигнута три споменика Дражи Михаиловићу: у Канбери, Аделаиду и Мелбурну. На брдима Новог Јужног Велса је диван манастир Свети Сава, у којем столује и епископ аустралијско-новозеландски – Сава. У Аустралији има још тридесетак српских цркава и манастира и при њима црквених, културних, спортских и националних организација. Према речима најпознатијег Србина у Аустралији Бошка Тешановића кад је он стигао у ту земљу (1959), није било ниједне српске цркве, а данас их има 36 и 4 манастира („Политика“, 8. децембар 2001. године, стр. 9). Основани су и 12 радио-програма на српском, две српске телевизије и два дневна листа. *Сиднеј* је престоница српске колоније на петом континенту, а српски навијачи су доминирали у бодрењу наших спортиста на Олимпијади 2000. у Сиднеју.

У Сиднеју је 1951. организована Српска народна одбрана (СНО), која има своје месне одборе и у другим аустралијским градовима. Српска народна одбрана је постала носилац културног, али и политичког националног живота Срба на петом континенту. Издаје листове „Српски гласник“ и „Аустралијски Србобран“.

У Сиднеју је 1990. године настала и асоцијација *Српски национални савез – СНС*, са задатком да обједини српску исељеничку колонију у Аустралији. Током 1994. СНС је оформио српски лоби и појачао своју активност на ширењу истине о Србима, а посебно на тражењу подршке аустралијских власти на скидању санкција Југославији.

У Мелбурну има око 30 000 Срба, три српска радио-програма и једна српска телевизија, те више спортских клубова. Многи српски културни центри су претресани од полиције зато што су у аустралијске радио-станице убациване информације о српској истини.

У Перту фудбалски клуб „Србија“ је члан прве лиге „Западна Аустралија“. У Тасманији Срби су 1994, због великих врућина, направили под земљом станиште за себе и своју цркву. Ту на тасманској пустињи раде на ископавању дијаманата. У цркви ради и српска школа за петнаестак ђака и служи за остале као туристичка атракција.

Данас у Аустралији има више од стотину српских организација, удружења и клубова, али су они мало међусобно повезани. Такође, код многих организација се примећује пословична међусрпска подела. Надамо се да се она сада превазилази бар онолико колико и у отаџбини. Омогућено је и учење српског језика од 7. до 12. разреда у организацији Министарства образовања, а у Новом Велсу у школски програм је уведен и српски језик као један од седам страних језика са два часа недељно. Такав је

случај и у Викторији у неколико државних школа. И Српска православна црква организује наставу српског језика за млађе узрасте, при црквеним општинама.

Слободан Радојков Лазић (Србин из Аустралије) објавио је капитално историографско дело „*Срби у Аустралији у XX веку*“ у којем је одсликао досељавање Срба у Аустралију од 1860. до краја двадесетог века. На српском језику у Аустралији раде два ТВ програма и више радио-програма. Издају се и српски листови „Српска слога“ и „Ластавица“, затим „Новости“ и „Сувобор“ (у Сиднеју).

Српска православна црква у Аустралији има две епархије са 35 парохија, 32 храма и два манастира. Црквени раскол у СПЦ започет у Америци 1963. брзо се пренео и у Аустралију, где је, такође, нанео велику штету српском народу. И после мирења у редовима Српске православне цркве, задржане су неке старе поделе, које се лако заостравају поводом разних збивања у отаџбини.

Нови Зеланд су Срби почели масовније да освајају тек после Другог светског рата. Углавном су били измешани са другим Југословенима. Прва српска црква основана је тек 1968. у Велингтону. Наиме, због малобројности Срба (свега 500), она није могла да буде саграђена, па су се Срби и даље окупљали око руске цркве. Данас на Новом Зеланду живи око пет хиљада Срба, већином високообразованих стручњака који су овамо стигли после кризе и грађанског рата у Југославији. Они су груписани у две српске православне црквене општине – у Велингтону и Окланду. Године 1996. у Велингтону је основано и ново Друштво Срба, а у Окланду први српски фудбалски клуб.

Срби у Африци и Азији

Јужноафричка Република (ЈАР) најпримамљивија је афричка земља за наше исељенике и људе на привременом бораваку. Тамо су још од осамнаестог века пловили бокелски морнари и радници и радили у рудницима дијаманата и злата. Од средине шездесетих знатно се повећава број економских миграната. Цени се да у Јужноафричкој Републици има десетак хиљада Срба и Црногораца. Деведесетих, након избијања грађанског рата у Југославији, ту се склонио знатан број младих људи.

Данас, према проценама, у Јужноафричкој Републици живи око 20 000 Срба, међу којима добар део још нема регулисан статус и боравак. Српска православна црква је у Јоханесбургу откупила црквено имање и ту организовала црквено-школску општину, где деца, у нижим разредима, могу да уче српски језик. Српска православна црква у Јужноафричкој Републици је у саставу Аустралијско-Новозеландске епархије.

И у *Азији* Срби налазе ухлебљење, нарочито у време економске експанзије Јапана, који је постао привлачан за српске стручњаке.

У Сингапуру, Хон Конгу и Малезији последњих година се повећава број српских колонија у које долазе српске избеглице, прогнаници, представници привредних организација, стручњаци. У Сингапуру живе и десетине породица српских пилота који раде за тамошње компаније.

3. СРПСКИ ДОБРОВОЉЦИ ИЗ ДИЈАСПОРЕ

Како са светом

Србија је традиционално била запажени учесник изградње модерне европске и светске културе и политике (оснивач је Поштанске уније 1864, хашких мировних

конференција 1899. и 1907, Друштва народа Уједињених нација.⁴³). Наша изолованост од света у последњој деценији поштедела нас је од неких деструктивних збивања у свету капитала, али и од многих прогресивних токова који су неминовни у даљем развоју цивилизације. Биће корисно ако нам ова кратка изолованост послужи као повод да се ослободимо многих илузија због којих смо највећим делом и доспели у такву ситуацију.

Најгоре је било што смо се почели мирити са тоталистичком судбином, што није својствено српском културном и националном бићу које је увек прихватало отворени политички и војнички изазов и ступало у битку за решавање сопствених друштвених, па и међународних проблема. Зато је српски народ у земљи и дијаспори решен да у отаџбини јасно изрази своју традиционалну моралну, друштвену и националну димензију, а на међународној позорници да се поново избори за своје историјско место у новом времену, уз очување свог достојанства и своје православне традиције.

Наш највећи политички проблем је што није поведена темељна национална дебата о томе шта нам се све збило последњих пола века и посебно у последњој деценији, због чега су, углавном, и настале велике разлике и расколи у српском националном бићу, јер док се оно не састане само са собом, не може нам нико са стране помоћи. Тај раскол унутар српског народа један је од узрока обимне српске дијаспоре.

Због недефинисане националне стратегије, српски народ је добрим делом слуђен, па више не зна ни која му је отаџбина нити који патриотизам се популарише. Без јасности у том кључном српском питању не може се рачунати на свесрдну сарадњу са импозантном српском дијаспором чије су материјалне и духовне могућности заиста велике. Мало коме у земљи и свету је појмљиво зашто се *Србија и Црна Гора не ослањају на свој давнашњи међународни легалитет и своју српско-православну традицију као чврст унутрашњи ослонац даљег националног развоја*. Коначно, ми не можемо да се изопшtimo из хришћанске цивилизације, односно неминовно је наше припадање некој од цивилизацијских групација које свет познаје. Идеолошки аспект друштвених односа при томе је секундаран и он не може да надвиси примарне поделе цивилизацијске природе.

Различита мишљења у сфери социјалних односа у друштву су, напротив, добродошла за сузбијање једноумља и разбијање монотоније живота, али она не могу да буду пресудна за поимање националне кохезије која је примарна категорија у релацијама креирања политике међународних односа, а тиме и налажења сопственог места у свету у времену брзог кретања светских токова. Само тако можемо боље и да утичемо на њих да она вуку ка прогресу човечанства, а не његовој деструкцији, за шта, такође, постоји могућност у случају да деструктивне снаге надвладају.

Решење основног српског националног питања је, дакле, услов услова за наш међународни статус и успешност наше борбе за достојно место које је српски народ заслужио својом историјом и културом. Кад поново заузмемо то заслужено место у свету моћи ћемо да дамо и већи допринос и да остварујемо већи утицај на светска збивања у правцу прогреса човечанства. Тада ће јединствено да делује српска матица и српска дијаспора, која ће, на нашу срећу, бивати све мања. Срби су традиционално добровољно служили и отаџбини и прогресу у свету. Отуда су од давнина добро прихватани на свим меридијанима света и отуда прискакали у помоћ и својој отаџбини, која им се, на жалост, није увек достојно одужила.

Српски добровољци у служби отаџбини

⁴³ Исто, стр. 36.

Значајно ангажовање српских добровољаца у дијаспори уследило је потребом да се попуни десеткована српска војска 1915. године. Србија је тражила начин како да поврати отаџбину, како да ослободи земљу од аустро-угарско-немачко-бугарске окупације. Српска влада на Крфу потражила је помоћ и од сународника из дијаспоре. Уследила је интензивна активност српске владе и дипломатије на регрутовању српских добровољаца.

Тај посао није био лак јер се Сједињене Америчке Државе (као још неутралне) нису хтеле да замера Аустро-Угарској, тако да су лађе са српским добровољцима кретале из Канаде, где су морали да дођу и добровољци из Сједињених америчких држава. Поред те чињенице, на слаб одзив српских исељеника у добровољачке редове „више су се одразили унутрашњи сукоби између исељеничких организација и неусклађен и често противуречан рад српске владе и Југословенског одбора“.⁴⁴

У прве две године рата (1914. и 1915) у српску и црногорску војску ступило је око 4 000 добровољаца. *Већина добровољаца су долазили спонтано руковођена национално-ослободилачком идејом* или само слободарским надахнућем да помогне српском народу у борби против туђинског утицаја и да се сврста у заједницу слободних народа.

И главни командант француске војске генерал Ж. Жофр је на конференцији савезничких генералштабова (12.03.1916) предлагао да савезници помогну Србији у попуни њене војске регрутовањем њених сународника – Јужнословена. Али, због различитих ставова, влада великих сила одлагала је решење овог питања целе 1916. године. При томе: „Америчка влада се заклања за своју неутралност, руска влада се сукобљава са тешкоћама превоза, италијанска влада се оглушила можда зато јер јој је било жао да свог евентуалног супарника на Јадрану види у бедном положају, као и због негативног става енглеске владе према Солунском фронту, који су Енглези и Италијани сматрали као мртав фронт са којег се не могу изводити операције већег стила“.⁴⁵

Залагање Француза за позитивно решење попуне српске војске било је искрено, јер су они имали и своје многоструке интересе на Балкану. Енглеска влада се правдала да се боји да својим ставом према том питању „не изазове тешкоће са владом Сједињених Држава“.⁴⁶

Тек у новембру 1916. године постигнут је између Србије и САД споразум о отварању посланства, па се и ово питање приближавало свом позитивном решењу. Француска влада је одобрила кредит од 200 хиљада франака за трошкове сакупљања и превоза добровољаца из Јужне и Северне Америке, а потом су и савезници постигли споразум о помоћи у том правцу. За то време српски губици на Солунском фронту су већ били велики па је француска влада пожуривала упућивање јужнословенских добровољаца.

Сукоб унутар српских и југословенских организација одвијао се на релацији Југословенски одбор и Српска народна одбрана. Југословенски одбор је условљавао да се могу врбовати само добровољци српске, хрватске и словеначке националности и да се они организују као посебна легија која би деловала по ослобођењу, као окупациона сила на простору бивше Аустро-Угарске, тј. захтеван је посебан статус за ту јединицу. Истовремено, тај одбор је упутио телеграм Југословенској народној одбрани у Јужној Америци да прекине рад на сакупљању добровољаца док не добије писмено образложење.

⁴⁴ Исто, стр. 37.

⁴⁵ Исто, стр. 40.

⁴⁶ У извештају „Срби у САД“ који је П. Слијепчевић написао Н. Пашићу крајем 1916. каже се да је црногорски сепаратизам „преживео у већој мери него код нас“ (у завичају), и да су у томе значајну улогу одиграле заједничке организације и „свест о заједничкој националној опасности“.

Николи Пашићу је А. Трумбић образложио ово обустављање тиме да је, наводно, тамо прикупљено мало добровољаца, јер су, у питању радници расути по многим државама, који су још и под утицајем Аустро-Угарске. Такође, навео је да до њих још нису доспеле идеје о уједињењу Срба, Хрвата и Словенаца. Прави разлог је, међутим, био у томе што је Пашићу било непријатно да изађе пред савезнике са подацима да се од 25 000 добровољаца, пошто су обавештени, пријавило 3000, а да је кредит одобрен за најављену цифру од 10 000 добровољаца! Због те опште збрке, ниједан добровољац из Јужне Америке није стигао на Солунски фронт.

Краљ Никола се, такође, противио томе да се Црногорци као заробљеници купе за поуну српске војске. Међутим, Николи Пашићу није било тешко да неутралише његову активност, „јер сепаратистички планови краља Николе слабо су налазили одзив међу *исељеницима код којих се локализам и сепаратизам мање осећају него у старој постојбини*“.⁴⁷ (подвукао С. Н.).

Аустро-Угарска је у Сједињеним Америчким Државама имала 22 конзулата, док су Срби и Црногорци имали по један и *још су били у завади*, што је још више олакшало рад аустроугарских агената, под чијим се утицајем налазио велики број исељеника. Осим тога, „Трговци, кафеџије, разни предузимачи и део православних свештеника су на рачун исељеника себи обезбеђивали добру зараду и агитовали против јављања у добровољце и одласка у завичај“.⁴⁸

Преко бројне исељеничке штампе водиле су се међусобне свађе и оне су још више отежавале југословенску акцију међу исељеницима. Оне су започињале прво међу претендентима за уносне руководеће положаје у исељеничким удружењима, а затим су прерасле у политичке сукобе. Ломила су се копља око будућег уређења матичне државе, а затим су избијале и шовинистичке и националистичке свађе.

Тако се десило да су до јуна 1917. на Солунски фронт из Америке упућена свега 823 добровољаца (од тога и 40 Хрвата), а после објављивања Крфске декларације пријавило се око 3 000 добровољаца (од тога 200 Хрвата и Словенаца). Потом се тај број повећао на 4 000.

Из Италије није организован долазак добровољаца, иако су се Срби бивши аустроугарски официри предавали Италијанима ради тога да их отпреме на Солунски фронт. Италијани су их, уместо тога, стрпали у заробљеништво, под изговором да се „српска влада плаши од њих као могућих аустријских шпијуна“.

Из Русије је до маја 1918. у састав добровољачких јединица на Солунски фронт стигло 12 500 војника и подофицира и око 640 официра. У саставу тог добровољачког корпуса укључено је затим и око 4 000 добровољаца из Америке.⁴⁹

Краљевина Југославија је 1928. године донела закон о добровољцима и по том закону признат је статус добровољаца и издата су добровољачка уверења (до фебруара 1940. године) за укупно 43 408 добровољаца.⁵⁰

Српска врховна команда у свом извештају од 17. октобра 1918. године дала је податке о учешћу добровољаца у саставу српске војске на Солунском фронту из српских земаља у саставу Аустро-Угарске, и то:

- из банске Хрватске 2 569
- из Лике 2 038
- из Босне и Херцеговине 7 000

⁴⁷ Исто, стр. 41.

⁴⁸ Исто, стр. 49.

⁴⁹ Исто, стр. 8.

⁵⁰ Иначе, Министарски савет Србије на својој седници од 17. 04. 1917. године је решио да добровољцима по ослобођењу земље додели некретнине и то „борцима по пет, а неборцима по три хектара земље или обвезнице у противвредности“ (Исто, стр. 7.)

- из Далмације 445
- из Баната и Бачке 5 189
- из Срема 2 141
- из Славоније 1 325
- из Црне Горе 219
- из Словеније 141
- из Чешке 34

Укупно су била 21 094 добровољаца са тог подручја, од којих је у оперативној српској војсци било укључено око 18 000.

Организације српске дијаспоре у функцији помоћи отаџбини

У Америци је фебруара 1917. године основана *Српска народна одбрана* (СНО) по угледу на ону у Србији формирану 1908. године. За првог председника СНО изабран је Михајло Пупин.

Та организација, заједно са војном мисијом, коју је предводио пуковник Прибићевић, била је средиште за прибирање добровољаца. У прикупљању новчаних прилога највише су се истицали рудари Личани у Колорадо Стрингсу.

У Канади је издат проглас у свим местима у којима су живели Срби. Именовани су и повереници војне мисије у Халифаксу, Торонту, Монреалу и Ванкуверу. Пропаганда је вршена и преко „Канадског гласника“. У Прогласу, који је издао повереник у Канади, Мићун Павићевић је закључио: „Сви ми, мали и велики, богати и убоги, социјалисти и анархисти, неутралци и интелектуалци, бескућници и одметници, треба да се укључимо у борбу за ослобођење и уједињење“.⁵¹ Поред аустријских поданика Прибићевић је у Канади нашао и 500 Срба из Србије и позвао их на бојиште Србије. Али првих месеци 1917. године само мале групе добровољаца су из Северне Америке пошли пут Европе.

Њујоршки „Србобран“ објављивао је број пријављених добровољаца у 57 места САД. Тада се пријавио 561 добровољац, од чега је крајем априла кренуло на македонско ратиште свега 165 добровољаца.

Српство у САД је било завађено. Савез „Слога“, под контролом Пупина, и савез „Србобран“ требало је премостити. Пупин и Ранковић су у даљем радили против интереса организације СНО, желећи да имају Србе у САД како им не би пала цена (фирми). Ситнотрговачки елементи су сматрали да им војна мисија отима потрошаче. Убрзо је Пупина заменио проф. Тривунац.

Америка је одобрила савезницима регрутовање само њихових поданика, дакле из Србије и Црне Горе, а не и Срба из Аустро-Угарске, јер њој још није био објављен рат. Поводом објаве америчке мобилизације за рат, Пупин је пропагирао уписивање америчког зајма, сматрајући то као враћање националног дуга Америци. Пупин је био српски генерални конзул у Америци и о њему је Никола Ђоковић писао као о ометачу Војне мисије: „Он позива наш народ јавно да се уписује у Рузвелтову армију, а не у наше добровољачке јединице.“⁵²

У Северној Америци је тада било око 200 хиљада војно способних Југословена. Међутим, у Бизерту је до септембра 1917. пристигао само 1 061 добровољац из Америке. Прибићевић је агитовао за Југославију, а Пупин само за Србију и Војводину. Многи Срби који су се изјашњавали да желе да иду у српску војску, дуго су држани у

⁵¹ Исто, стр. 162.

⁵² Исто, стр. 167.

сабирном логору док се не би предомислили. Од њих се тражило да иду у америчку и југословенску војску.

Српска влада није познавала прилике у Америци нити менталитет американизованих Срба те су њене смернице, уз мобилизацију САД и одлазак М. Прибићевића, у великој мери зауставиле окупљање и прилив добровољаца.

Из Лондона је око 70 лекара и болничарки стигло септембра 1916. у Добруцу у састав 1. српске добровољачке дивизије са санитетским материјалом на 16 тешких возила и остали су у њој до краја рата 1918. године. Из Француске је у марту 1917. стигло на Крф 536 српских добровољаца. Из Италије је 570 српских добровољаца пуштено тек у октобру 1918, иако је њих око 6 000 захтевало да иду у српску војску, јер је у Италији било између 20 000 и 50 000 заробљених аустроугарских војника из југословенских земаља.

Један батаљон из аустроугарске војске прешао је 1917. године на италијанску страну и тамо се борио до краја рата. Међу тим војницима била су 943 војника из југословенских земаља, којима је 1924. године признат статус добровољаца. Након америчке објаве рата Аустро-Угарској (06. 04. 1917.), многи српски добровољци су ступили и у америчку, енглеску и француску војску.

После Другог светског рата велики број српских заробљеника и ратних емиграната нашао се у Немачкој, где 1947. године Британци оснивају своје *стражарске јединице*. Највећи идеалисти међу Србима нису се вратили у нову Југославију у ишчекивању промене стања у отаџбини. „Били су то тужни тренуци кад је дошло до велике сеобе српског народа по читавој земаљској кугли, са сазнањем да се више никада не види са својима“.⁵³

Српска народна одбрана је никла спонтано у оба светска рата, из чисто патриотског борбеног одушевљења америчких Срба „које је љубав за слободом и демократијом отргла из родне груде и довела у ову земљу слободарства“.⁵⁴ У лето 1941. године стигао је у Америку и *Јован Дучић*. Његов долазак је изазвао покрет српских верских и националних првака у Америци. Он је донео вести о страшним покољима усташа у Независној Држави Хрватској. Подстакао је оснивање Српске народне одбране по узору на оне из 1908. и 1914. године у Србији. Оштро перо Јована Дучића распалило је националну свест код свих Срба у Америци преко листа „Амерички србобран“.

Дучићев глас је имао јако дејство у Америци, јер је био пун српског националног ентузијазма и туге због страдања рода, али и борбен јер је његов живот био везан за судбину народа за који је живео више него за себе.

Оснивачка скупштина СНО одржана је 13. новембра 1941. године, на челу са Михаилом Дучићем. Српска народна одбрана је изашла са својим прогласом и програмом: „Цело просвећено човечанство изложено је данас највећем и најстрашнијем искушењу у једној страховитој борби, у којој сви народи којима су име и понос увек били највећа светиња, стоје пред потпуним уништењем од стране грубих диктатора, који су ставили насиље изнад правде, и тиранију изнад демократије“.⁵⁵

У начелима СНО, између осталог, дефинисано је и ово:

– у тачки 2: „Српска народна одбрана у Америци помагаће морално и материјално српски народ у отаџбини“;

⁵³ *Кратак историјат српских народних одбрана у слободном свету*, Издање СНО у Америци, Чикаго, 1988, стр. 20.

⁵⁴ Исто, стр. 35.

⁵⁵ Исто, стр. 36.

– у тачки 5: „Српска народна одбрана у Америци даваће светској јавности нужна и објективна обавештења о херојској борби српског народа за очување своје слободе и својих земаља и бранити неоспорна етничка и историјска права Срба на Балкану“;

– у тачки 6: „Српска народна одбрана утицаће кроз своје месне одборе да се Срби у Америци, у својим међусобним односима, држе начела узајамне трпељивости, узајамне помирљивости и узајамног братског помирења, као што је то увек бивало у критичним данима...“

„Света је дужност сваког Србина који ступи у Српску народну одбрану, да уложи и жртвује себе без и најмањег оклевања у борби за свеопшти идеал слободе и људских права и да кроз СНО, уједињени као српски народ, посведочимо своју славну историјску прошлост, увек везани за највиша начела хришћанства и цивилизације“.⁵⁶

Велику штету Српској народној одбрани нанела је црквена подела у Српској православној цркви 1963. године (на федералце и слободњаке), посебно зато што је *СНО, као најстарија национална установа Срба у Америци*, сматрана саставним делом Епархије и што је заједно са црквом, која је радила на верском, а *СНО на националном и одбрамбеном фронту Српства*, свака у свом домену радила српски посао.

Тада је настала подела и међу нашим богатим људима у Америци. Слободна црква је тада отцепљена од Слободне епархије (раскол).⁵⁷ Доласком *Рајка Томовића* (1985) на чело СНО, почела је реорганизација и ове најстарије српске установе у Америци. Појачана је активност за повезивање месних одбора СНО и прикупљање материјалних средстава. Председник је настојао да обиђе све месне одборе СНО у Америци и оживи њихову активност.

Томовић је настајао да повеже све одборе СНО у слободном свету, па је зато посетио Аустралију, Немачку, Канаду, ради: „Концентрација националних снага пред одсудне догађаје, који су се предвиђали, а потом и почели остваривати у поробљеној отаџбини“.⁵⁸ Др Томовић је лично приложио 30 000 долара за здања Богословије и Грачанице у Чикагу.

Снажно средство повезивања Срба у дијаспори била је *штампа*. Она је увек моћно оружје за одбрану права и интереса српског народа у расејању. О њој је и тада речено: „За цело ово време изгубљености и лутања, које траје већ неколико деценија, *српска штампа није показала смисла, мудрости и храбрости да подвргне себе испиту и пронађе колико је у сагласности са историјским потребама и својом улогом у српском народу... Српски народ је свестан свог историјског положаја и пута, збрка је само у врху*. Пошто српски народ сада нема своје званично вођство, које води у интересу целог српског народа, та улога је пала на штампу“⁵⁹ (подвукао С. Н.)

Велика национална улога штампе добро је оцењена, јер све поделе у српском народу подметане су прво у штампи, а не у народу. Зато је добро речено: „Ниједан народ не може да се одржи, ако га напусте они који га воде. Штампа мора да омогући да се народна воља изрази... *Ако се српска штампа не ослободи предрасуда које су довеле до тога да српски народ изгуби своју основу* са које може да дејствује као народ, а које су је удаљиле од народа, онда српски народ сигурно срља у своју пропаст“⁶⁰ (подвукао С. Н.)

У Канаду је усељавање Срба почело од половине прошлог века, а интензивније после анексије Босне и Херцеговине (1908). После 1948. у Канаду је почело усељавање

⁵⁶ Исто, стр. 38.

⁵⁷ У време Првог светског рата Српска црква у Америци је деловала под покровитељством руске цркве, а свршетком рата СНО је расформирана, сматрајући да је свој посао завршила.

⁵⁸ Исто, стр. 104.

⁵⁹ Исто, стр. 106.

⁶⁰ Исто, стр. 107.

Срба из европских логора, већином српских четника Равногораца и бивших ратних заробљеника који нису хтели да се врате у „поново окупирану отаџбину од стране комунистичке партије“.⁶¹

Нови усељеници појачали су редове СНО и у Канади. Рачуна се да је у Канади (до 1988) било око 100 000 Југословена, од чега око половине Срба. Српска народна одбрана у Канади, као национална патриотска организација, основана је 26. децембра 1941. године у Квебеку. Међутим, после тога је основан и *Југословенски народни одбор* (који је заступао братство са Хрватима) и тако је настала подела међу Србима и по тој основи. Тек 1951. године Бајчетић је вратио СНО на српски пут.

Српска народна одбрана у Канади је основала и свој лист „Канадски Србобран“ (1951) који је чврсто стао у одбрану Српске православне епархије (1963) при покушају „југословенске неслободне и поробљене Српске патријаршије“, да ту Епархију потчини својој комунистичкој власти, а српску емиграцију тако завади. Ту борбу СНО у Канади и данас води док год СПЦ не буде слободна.⁶² „Канадски Србобран“ увек заступа интересе вере и морала, јер „кад завлада неморал, друштво мора пропасти“.⁶³

У закључку овог кратког прегледа ангажовања српских добровољаца и Срба у дијаспори у помоћи отаџбини у време рата, може се констатовати да Срби никада нису били индиферентни према слободи и јединству свог народа у отаџбини, те да су расколе међу њима увек уносили вође и предводници њихових организација и удружења због својих личних интереса. Такође, може се сагледати огромна улога медија за стварање српског јединства, а и значај јединства у Српској православној цркви за слогу у целом српском народу у отаџбини и у дијаспори.

4. ПОРУКЕ САБОРА „ДИЈАСПОРА 2000.“

У Београду је од 3. до 5. августа 2000. одржан импозантан скуп „Дијаспора 2000“ на којем су учествовали представници Срба са свих континената, као и многи гости и званичници из земље и иностранства. На том сабору снажно је изражено патриотско јединство свих учесника, без обзира на још увек присутне разлике у идеолошком, па и страначком опредељењу међу њима. Отуда су веома значајне поруке тог сабора кад је у питању стратегија националног развоја, па и безбедности српског народа. Зато сматрамо да је упутно да се најважније поруке Сабора изворно презентују, јер се тако могу извући најаутентичнији закључци везани за изградњу и безбедност земље и ангажовања српске дијаспоре у њој.⁶⁴

Поруке учесника Сабора

1. *Академик Дејан Медаковић* (председник САНУ), у поздравној беседи је истакао да немамо времена за јадиковке и да је крајње време да сви сложено приступимо материјалној и духовној обнови, па и препороду. У супротном „прети опасност да не искористимо чудну енергију кад смо одолевали апокалипси морално посрнулог света... Наш отпор није само један звездани тренутак, него дубоко усађени мотив за свој опстанак и опредељења која су утемељила вековно српско трајање.... Свако раздобље

⁶¹ Исто, стр. 124. Тада је констатовано да су Рузвелт и Стаљин инсталирали у Југославију комунисте и тако су напуштени српски савезници, што им се данас свети.

⁶² Исто, стр. 140.

⁶³ Исто, стр. 150.

⁶⁴ Материјал са свесрпског Сабора „Дијаспора 2000“ није још публикован, јер је у међувремену дошло до демократских промена у Србији, тако да организатори тог Сабора нису више заинтересовани низашта, јер су изгубили изборе и у Србији и СРЈ.

измерило је сопствену меру слободе и преко те границе не може да прескочи ни највећи ум човека... Никад не смемо пристати на поништавање вредности које смо баштинили у прошлости, јер ћемо изгубити достојанство... Из нашег понашања свесрпске слоге проистичу и сви наши заједнички задаци... Дубоко је трагично раздобље овог миленијума који је осакатио и живо ткиво нашег бића“.

Из ових снажних порука академика Медаковића јасно проистиче закључак да је нужно уважавати историјске дубине борбе српског народа за своју независност и слободу и да свако раздобље те борбе има одређене вредности које се не смеју одбацити, јер се тиме осакћајује историја српског народа, умањују његове историјске заслуге и унижава достојанство. Снажна је и Медаковићева порука којом позива Србе на слогу у изражавању, очувању и развоју бића српског народа.

2. *Чedomир Мирковић* (савезни министар за међународну културну сарадњу) указао је на значај *културног идентитета* сваког народа истичући, при томе, посебну улогу *језика* као главне споне сународника, указујући на то да је језик „много више од средства споразумевања, јер он преноси и митове народа и ментални склоп... *Човек сања на матерњем језику*, што је доказ његове вредности изнад вредности“.

Уклапање у цивилизацијске токове лакше може да чини „онај ко има свој *идентитет*, своју културу коју уноси у шарену башту цивилизације, превазилазећи расколе и старе и нове засноване на идеолошким одредницама... Није најгоре стање раскола у српском народу. Можда је *специфика што је српски народ ушао у последње воде светских промена у стању идеолошког раскола, што то није раније превазишао...* Превазишли смо или превазилазимо расколе из *наше срамоте – братоубилачког рата.*“

Дакле, из ових порука произилази недвосмислен закључак да је крајње време да се елиминише српско-српски раскол базиран на идеологији која више нема упориште у већини српског народа и сада само непотребно одлаже српско јединство на провереним традиционалним вредностима српског народа, за које се залаже цела српска дијаспора и преко 90% Срба у отаџбини. Такође, битна је порука о одговорности српске отаџбине за организовано учење српског језика наших потомака у дијаспори.

3. *Божидар Ковачек* (председник Матице српске) подсетио је на значај који је Матица српска (основана 1875. у Будимпешти) одиграла у успостављању *духовног јединства* Срба које нема географске границе. Указао је на светле примере схватања важности духовног јединства народа: „Милош Обреновић је био политички геније (иако неписмен) и знао је да ће духовно јединство омогућити ширење и јачање српског бића у свим димензијама. Зато је и основао Матицу српску... И најљући (међусобни) противници, Милош Обреновић и Александар Карађорђевић, *знали су да је духовно јединство изнад свих политичких и других разлика* и оба су били чланови Матице српске... Југословенство је потискивало српску националну идеју, што је појачано после Другог светског рата. Сада смо се вратили у ситуацију у време оснивања Матице, а српски народ је раздробљенији него икад. Једино нам остаје духовно, културно јединство...“

Они који су своји на својој духовној култури, а нису на својој земљи још више теже отаџбини него они који су своји на своме!... Српски народ постаје предзиђе хуманости (анте муралис хуманиталис). То је одговорност коју преузима српски народ пред човечанством... У томе ћемо добијати потпору да будемо достојни и своје прошлости и будућности човечанства“.

У овим порукама председника Матице српске тежиште је на оном што је главно у сваком народу – *духовном јединству*, јер је географско јединство било којег народа у свету данас готово незамисливо. Осим тога, у њима је подвучена *примарна улога*

националног-духовног јединства над свим другим вредностима идеолошке, па и уско политичке природе.

4. Владика *Иринеј Буловић* је, природно, потенцирао значај Српске православне цркве у очувању *српске националне духовности*, а преко ње и *културног идентитета српског народа*. Указао је управо на духовно јединство матице и дијаспоре, што је заслуга СПЦ, која је по својој природи саборна. Изразио је задовољство што сада и црква и држава скупа раде на истом задатку – духовном јединству српског народа „упркос људским слабостима од којих нисмо имуни... Зато се огледамо у том *делу-духовног јединства*, да проверимо *дораслост изазовима времена* и да кроз конкретна дела учинимо све на очувању нашег културног идентитета и да помогнемо недотученом човечанству да преброди злослутну глобализацију... *Глобализација* није само свеукупна повезаност света, него је *праћена и лукавом перверзијом духовне уравниловке* и то на основу најнижих културних достигнућа, а не чак ни просечних. Њу прати субкултурна и *тоталитарна уравниловка у потрошњи роба* које једна култура даје, а све остале да се гуше.

Процес *наметања квазикултуре* први пут у историји није утемељен на некој духовној вредности него на квазивредностима материјализма, тј. на најнижем нивоу материјалне похлепе“.

У овим порукама владике Иринеја Буловића изванредно је осликана идеја глобализације и њена погубна тоталитарност и монокултуралност и то на nižем нивоу од просека културе данашње цивилизације. Зато је веома значајно јединство наше државе и цркве на истрајавању српског народа у борби против нивелисања културе човечанства за рачун потирања култура малих народа, па и древних цивилизација.

Велики значај у јединству те борбе има и српска дијаспора као гласник овакве српске духовности и културе значајне за цело човечанство.

Појединачне поруке учесника Сабора:

– Допунско образовање српске деце у дијаспори имало је своје успехе и падове зависно од нашег стања у матици. Зато, допунска настава у иностранству зависи и од наше одговорности у земљи, као и од подршке у дијаспори. Програми образовања наше деце у иностранству треба да буду верификовани од нашег Министарства просвете. Мора се интензивирати и организовање летњих школа у земљи.

– Срби у дијаспори су порески обвезници тих држава и имају право да захтевају материјалну помоћ у сфери културе, као и сви грађани те земље на основи пореских плаћања.

– За Србе у Румунији „Србија остаје једина партија“ и само тако се могу очувати Срби у једној организацији која има нестраначки карактер, што јој и омогућује плодну сарадњу са матицом. Требало би да и српска национална мањина у суседним земљама има југословенско држављанство или специјалне пропуснице које их изједначају са грађанима Југославије приликом њиховог боравка у матици. Тако раде Немци, Чеси и Мађари према својим мањинама у Румунији.

– Срби нису Јевреји па да их вера веже. Зато, ако не знају српски језик – однорођују се, што и показује све већи одлив Срба. Финансирање допунске школе може се регулисати и кроз конзуларне таксе наших грађана у свакој земљи. Школа за децу у иностранству мора да буде бесплатна и иза тога мора да стоји наша држава.

Србима у дијаспори је *потребна и редовна информација о збивањима у земљи, али не једностранна*. Такође је неопходно да се и грађани у матици објективно и реално информишу о томе шта за њу чини дијаспора. То информисање мора да буде континуирано (а не пригодно) и институционално уређено.

– Не могу *отаџбину у иностранству да представљају викенд-певачице*, као што је то био случај у последњој деценији, кад је дипломатија била замрла (Славко Макушић, Швајцарска).

– Срби из дијаспоре су равноправни са осталим грађанима Југославије само у погледу излазних такси.

– Држава и црква још немају ни приближно усаглашене ставове о школи нити имају решење за однос традиције и модалитета. Науку о вери треба увести у школе, препоручујући је и атеистима, јер ми неизбежно припадамо хришћанској цивилизацији. „Непристојно је тврдити да Црногорци нису Срби кад је то вазда била најсрпскија српска земља, а она је створила етику српског народа“, истакао је *академик Драган Недељковић* (Француска) у својој поруци.

Академик Недељковић је неке своје ставове о дијаспори и раније формулисао, а за ову прилику издвајамо његове пригодне поруке:

„Знатан део народа српског живи изван Србије... по Европи, Америци и другим континентима, у опасности да се утопи, па најсвеснији његови заступници одавно већ, као вапијући у пустињи, покушавају да нам довикују С.О.С – спасавајте нас, спасавајмо се заједно јер и ви тонете... Срби имају своја предања, али не и такав темељ какав је за Јевреје, расуте широм света, Стари завет... Срби преживљавају кроз језик... У расејању језик се губи, а култура је и пре одласка из матице била оскудна, танка, па је и оскудна и танка била и свест, из чега произилази – *нејака самосвест*. Били смо апатриди и још смо то често, јер моћници све чине да такви и останемо и у сопственој отаџбини: како да то не будемо у туђини, у којој сви услови постоје за наше отуђење, а затим и нестајање...

Склоност ка расколу у свим срединама и у свим слојевима, немање слуха за хармонију која се зове солидарност или нашики – слога и јединство, може да нас стаје живота. Нама непријатељи као да нису ни потребни, јер највећи враг је Србин сам себи... Наша деца, браћа и сестре, скоро по правилу, особито у заосталим срединама, међусобно и са родитељима, опште не матерњим српским језиком него француски, немачки, енглески... Допунске школе одувек лоше и без визије, данас привлаче једва 5% српске деце. Држава која није била у стању да темељно реформише сопствено школство – како да на здраве темеље постави оно у расејању. Она је неодговорно дигла руке...

Грчка деца сваког дана похађају допунске школе у расејању. Турци између себе обавезно говоре турски. Они као да памте Ататурков завет: „Будите поносни што сте Турци!“. Србима у овом смутном времену, нико од позваних није рекао: 'Горе главе! Будите поносни што сте Срби!' Без светионика и без бусоле, Срби су се нашли на беспућу ишчезнућа...

Наша свест о свесрпском јединству очигледно је тешко болесна, она се распада ... ми се морамо супротставити галопирајућој болести. Како, чиме? Дали смо предлог надлежнима да се *оснује задужбина Србија*, која би имала своја посланства где год има Срба, то би била наша алијанса и наш институт: за учење српског језика, за упознавање са српском књижевношћу, уметношћу, културом, за неговање наше традиције и учествовање у сталним преображајима савремене цивилизације. Тиме би Србија била расадник свести и самосвести, светионик наш у свету, матица која окупља и негује солидарност, без обзира на пролазна политичка опредељења појединаца, на режим који тренутно управља, на привремени карактер државе...

Та задужбина би имала трајно опредељење и посланство које превазилази дневну политику, него води *политику егзистенцијалну, судбинску*, и изнад свега је заинтересована за наш опстанак међу народима и за наше потврђивање у свету... Смисао Србије био би да уједињује, упркос разликама, да негује хармонију,

супротстављајући се хаосу. Она не сме да даје простора за нове расколе него је мост који повезује супротност, као и мост између наше земље и света, културе српске, европске и светске...

Савремена Србија не може се извући из заосталости и тешкоћа без помоћи Срба из расејања, који треба да буду спремни да својој отаџбини стално пожртвовано помажу. Али отаџбина би требало да их позове и прими, бар као што је неписмена Карађорђева и Милошева Србија примала Доситеја и Стерију. И много боље, јер смо данас неупоредиво просвећенији и културнији, свесни злочиначке блокаде и ембарга⁶⁵.

Академик Недељковић је на Сабору даље истакао:

– „Срби у дијаспори *немају подршку своје државе и светионик* као Турци, Јевреји, Грци.

Дошли смо до опорне тачке кад је мржња политичких противника јача од народне слоге.

Битно је религиозно, а не политичко стање Србије и спремност за жртвовање за национални идеал... На овај скуп је требало позвати све Србе, а не политички подобне, јер ћемо нестати ако се не договоримо... Немамо осећања социјалне правде јер мањина живи у раскоши, а већина у беди... Живимо у слободи без обала и закона. *Више нам одговара просвећени апсолутизам, али како наћи просвећеног апсолутисту...*

Држава и нација нису испунили дужности ни према прогнаницима ни према избеглицама. Стотине хиљада траже исељење из земље јер им отаџбина није ништа дала. *Србија се опасно празни и остаје необрађена земља...* Онај ко има и религиозно и атеистичко искуство има већу вредност јер може да мери обе те вредности“.

Свакако, да је поучно мишљење овог нашег искусног академика у дијаспори, јер је у прилици да на научној основи упоређује наше и туђе вредности у политици и култури. Посебно је значајно залагање да се сујета политичара апсолутно потчини вољи народа, те да генерална национална идеја матице буде светионик и за дијаспору. Али, претходно, ту националну идеју морамо консензусом усвојити.

– Потребно је организовати свесрпски конгрес и успоставити и институционално јединство Срба у матици и дијаспори, јер „дијаспора нам је постала нова Крајина, а кад ње нема, све ће бити окупирано“ (Никола Рајковић, Канада).

– Одвојити нацију од партија и идеологије, јер смо богатији као нација кад имамо више мишљења.

– Организовати да више младих на дуже долазе у Србију, као Јевреји што месецима проводе у Кибуцима и никад не заборављају ко су и шта су. „Срби, чувајмо сами себе и не надајмо се да ће то ико други да учини“ (Никола Рајковић, Канада).

– Данас смо Срби и као да почињемо из почетка. Зато отаџбина не сме да дозволи да нас више деле. „*Требало је да нам се догоди рат (бомбардовање СРЈ) па да се види да је дијаспора српска уз отаџбину увек била*“ (Дејан Бошковић, Аустралија).

– Допунска школа је атрофирала за садашње потребе, па су уџбеници нефункционални. Деца рођена у дијаспори не могу преко тих учила доживети отаџбину, као ни 15-дневним летњим боравком, нити енциклопедијским знањима. Настава мора бити визуелизована, а допунска школа медијски пропагирана. При Министарству просвете мора да се формира *стручна служба за допунске школе у дијаспори*, а наставници морају да имају и посебну припрему за те школе. „Наш немар према допунској школи је већи непријатељ од сваке асимилације и отуђења, који су само последице тог нашег немара“ (Виолета, Швајцарска).

– Наше амбасаде, конзулати, а и Савезно министарство иностраних послова (СМИП) треба да имају банке података о нашој дијаспори.

⁶⁵ „Добровољачки гласник“, новембар, 1996. стр. 63-65.

– Свака наша општина треба да суфинансира боравак деце у завичају, у склопу допунске школе.

– Неумесне поделе по томе ко је већи патриота – власт или опозиција – дестимулишу јединство дијаспоре.

– Природно је да мајци прво у помоћ прискачу њена деца, али је природно и да се мајка мајчински односи према својој деци.

– Резервне отаџбине нема, а за све друго се може имати резерва (посао, па и жена).

„Заборавили смо да постоје Срби и изван Србије, па *ако се не слажу Срби у матици и дијаспори, како ћемо са светом*“ (Иван Павловић – Француска).

– Много наших људи не жели да улаже капитал овде, јер су несигурни због непостојања сигурних закона о улагању капитала.

– Централни су нам проблеми бела куга и одлив мозгова. Потребна нам је *фондација* и за прво, а не само за треће дете. Ако наставимо са оваквим наталитетом, неће нам бити потребни никакви национални програми, јер ћемо ускоро бити мањина и у својој земљи. Све више Кинеза добија овде држављанство, „али би *пре тога требало да сви Срби буду држављани ове земље*“ (Иван Павловић).

– У Сједињеним Америчким Државама су две дијаспоре, већина је углавном четничка (а укупно има око 1,5 милиона Срба). „Ако успемо да се сложимо да смо имали два покрета отпора у Другом светском рату, онда смо решили *наше помирење*“ (Радмила Милентијевић, САД). У САД је 80% економска емиграција, а избеглица је око 700 000 и сви би требало да буду држављани СРЈ. Ту има много Срба мултимилionера, али траже закон који гарантује улагања и људе који ће сигурно да спроводе те законе. За израду закона може се створити и заједничко тело стручњака из Србије и Срба у Америци и тако осигурати њихове инвестиције.“

– Потребно је саградити задужбину – *дом српске дијаспоре* у Београду, који би институционално бринуо о српском идентитету дијаспоре.

– Родољубље никад не умире нити иде у пензију. „Мајка је увек последњи скут и она се воли до последњег часа“ (Петровић, Румунија).

– „Срби имају две мајке – отаџбину и цркву, а кад оне буду у једној, биће то наше *благостање*“ (владика Лукијан).

Очигледно је да се кроз све ове поруке учесника Сабора „Дијаспора 2000“ протеже да је неопходан јединствен став матице и Српске православне цркве у погледу организованог повезивања матице и српске дијаспоре, као и остварења правних претпоставки за улагање капитала Срба из дијаспоре. По ко зна који пут је *доказано родољубље Срба из расејања, под условом да се не осећају одбаченим од отаџбине*. То је, свакако, већа гаранција њиховом ангажовању и у изградњи и одбрани земље.

5. РЕЗИМЕ

1. Српску дијаспору карактерише вишедимензионалност мотива који су подстицали одлазак Срба и Црногораца у свет. У грубом, може се говорити о три основна разлога масовнијег одласка Срба из отаџбине:

Први је економски чинилац, потрага за бољим условима живота и веће зараде. Он је узроковао како појединачне тако и масовније одласке, у првом реду наших радника, а потом и стручњака, уметника, спортиста, интелигенције. Тај мотив је најчешћи и протеже се од давне српске прошлости до данас.

Други битан разлог групног одласка Срба у свет везан је за ратне окршаје на Балкану и посебно на простору Југославије. У њему се разликују групе ратних заробљеника, дезертера и политичких противника током Првог и Другог светског рата.

Коначно, трећа групација наше емиграције везана је за идеолошке разлике међу припадницима власти и опозиције. Тај мотив је карактеристичан посебно за период од Другог светског рата до данас.

2. Срби у свету данас имају веома разгранату мрежу организација и удружења којима се и међусобно повезују и уједињују у борби за српске националне интересе у свету и отаџбини. Приметна је у томе повезаност световних и духовних организација Срба у дијаспори. Неопходно је да отаџбина Срба има развијен информативни центар у оквиру Министарства иностраних послова (МИП), у којем би се прецизно сливали сви релевантни подаци о српској дијаспори и њеној делатности, могућностима и иницијативама за јединствено изражавање српских националних интереса у свету и просперитет отаџбине.

3. За српску дијаспору карактеристична је њена сразмерна масовност, обимност, тако да се може констатовати да у том погледу заузима неславно друго место у свету (одмах иза Јевреја)! То говори о бурној српској историји и великим економским, социјалним, идеолошким и другим ломовима у српском националном бићу.

Оно што је највише повезивало српску дијаспору у прошлости, а и данас, јесте Српска православна црква и приврженост већине Срба и Црногораца у свету својој, српској отаџбини. То упућује на потребу да се дубље анализирају узроци одласка наших људи из отаџбине и посебно чиниоци који су директно утицали на то. (Непостојање стабилне стратегије националног развоја, тоталитарност система власти, агресија ванбалканских сила, одступање од српских православних традиција у друштву и др.).

4. У погледу сарадње матице и дијаспоре, према постојећим подацима, не може се изрећи много похвала. То се нарочито односи на иницијативу из отаџбине. Наши људи у иностранству су најчешће препуштени сами себи, по принципу „сам пао, сам се ударио“. Са друге стране, индикативно је да је огромна већина наших људи у расејању остала везана и привржена отаџбини и старом завичају. То се манифестовало на разне начине (у виду помоћи, интересовање за стање у српским земљама).

У том смислу неопходна је радикална промена односа матице према српској дијаспори и њеним организацијама, удружењима, клубовима и појединцима који имају значајну улогу у повезивању Срба у свету, чиме би се променило повратно дејство дијаспоре према отаџбини.

5. Анализе понашања српске дијаспоре према одбрани отаџбине од спољне агресије показују да је оно највише зависило од организованости рада српске дипломатије и мотивисаности људи у дијаспори.

Најмасовније ангажовање српске дијаспоре у одбрани отаџбине и материјалној помоћи у рату показани су током Првог светског рата и приликом агресије НАТО на Савезну Републику Југославију. Велика материјална и информативна помоћ пружена је и западним српским земљама током грађанског рата 1991–1995. године. Очигледно је да су за то били пресудни јасни национални циљеви Срба у отаџбини. То указује на закључак да се српска дијаспора ангажује у одбрани отаџбине увек кад су дефинисани национални интереси и циљеви и кад се они подударају са интересима српске дијаспоре која је у том погледу 90% свог обима јединствена, јер је сепаратизам код иселјеника далеко мање изражен него у отаџбини.

6. Кад је у питању прогноза одзива српске дијаспоре у одбрани отаџбине у будућности, треба полазити од обима и услова под којима се она ангажовала у прошлости, али и разлика које су у међувремену настале у друштву.

Последњи друштвени преокрет у Србији иде у прилог интенцијама и циљевима за које се (у већини) залагала и залаже и српска дијаспора. Отуда са оптимизмом треба

очекивати још здушније ангажовање српске дијаспоре у случају потребе да се брани српска отаџбина.

Осим тога, из истих разлога и због нашег отварања према свету, може се прогноzirати обимнији повратак наше младости из дијаспоре по мери стварања услова за њихово запошљавање у отаџбини. Тиме би се највише учинило за њихово непосредно ангажовање у одбрани земље у случају потребе.

ХРВАТСКА ОЛУЈА И ЕГЗОДУС КРАЈИШНИКА

УВОД

Појава принудног, насилног исељавања становништва (расељавања, пресељавања, размена, истребљивања) старија је од људске цивилизације. Прве манипулације људским групама спомињу се још од 8. века пре н. е.⁶⁶ У средњем веку је започет процес хомогенизација становништва унутар држава на такав начин да је етничко чишћење попримило религијске конотације, односно вршено је верско чишћење становништва.

Секуларизацијом друштва, појам чишћења се шири и на идеолошку сферу. Селекција и протеривање становништва се обавља на расној, политичкој и националистичкој основи. Фашистички, националистички и верски мотиви предњачили су у депортацији и затирању појединих народа и етничких група. Најчешћа мета верског чишћења били су Јевреји. На тој основи они су протерани из Енглеске (1290), Француске (1306), Мађарске (1349), Аустрије (1421), Литваније (1445), Украјине (1494), Португалије (1497)

Шпанија је Јевреје протерала 1492, а затим и муслимане 1502, преостале је прекрстила у хришћане 1526. године, а потом је и тако прекрштене муслимане протерала у периоду 1609–1614. године. Прво етничко-верско чишћење Енглези су извршили половином 17. века протерујући већину католичких Ираца након епидемије куге, тако да је 80% њихове земље прешло у руке протестантских Енглеза и Шкота. Тиме су реализовали стратегију спречавања деловања католичке Шпаније и Француске на Острву.

Досељеници на амерички континент вршили су систематско истребљивање и потискивали староседеоце Индијанце ширећи свој животни простор. Тако су данас тамо преостали само делови тог древног племенског народа, без изгледа да се конституишу у организовану нереваншистичку снагу. На место тих неприлагодљивих племена довођени су црначки робови из Африке, који су постепено утопљени у америчко друштво.

У 19. веку право етничко чишћење Јермена и Грка извршила је Турска. То је чињено помоћу Курда који су непрекидно нападали јерменска села. Њима су се придружиле регуларне турске трупе тако да је око 200 000 Јермена убијено (1894. године). У холокаусту 1915. год. Јермени су изгубили 1,5 милион становника и око 90% националне територије.

У периоду 1914–1922. године, од 700 000 Грка који су живели дуж Понта, 300 000 је побијено у складу са политиком турских власти. „Турска за Турке“, а остали су постали избеглице.⁶⁷ Тиме је започето и затирање хеленизма на југоисточним обалама Црног мора, и 2 800 година доприноса Понта хеленизму.

Прекретница у ставу према Грцима у Турској настала је склапањем савеза између Немачке и Султана после Берлинског конгреса 1878. године. Немачка је убедила турске власти да Грци раде на уништавању Отоманске империје. У суштини, било је посредни убеђење Немачке да енглеска и француска заштита хришћана угрожава њене интересе у региону.

После балканских ратова (да не би прошли као на Балкану) Младотурци су одлучили „да Мала Азија мора бити домовина Турака и никог више, тако да Грци и

⁶⁶ „Политика“ 23. 07. 1993. године доноси да је прво чишћење забележено код асирског владара Тиглата Паласара III, 745. год. п. н. е., који је насилно насељавање претворио у државну политику.

⁶⁷ „Политика“, 23. 05. 1998, стр. 4.

Јермени морају бити елиминисани“. Немачка им је у томе помагала жртвујући хришћане на Блиском истоку да би постигла свој циљ у Првом светском рату. Немачки и аустријски дипломатски извештаји су потврђивали да је било посредни систематско истребљивање хришћанског становништва, дакле геноцид.

Вршени су терор, протеривање, силовање, вешање, убиства. Све то су планирале и наређивале турске власти. При томе се настојало да се од протераних узму „писмене изјаве да свој дом напуштају на сопствену иницијативу, како би се избегле политичке импликације њиховог исељавања.“ Тако аустријски конзул у Амисосу, Квајтковски, 30. новембра 1916. године, извештава аустријског министра спољних послова барона Буријану, да му је Рафет Беј рекао: „Ми морамо да докрајчимо Грке као што смо урадили са Јерменима“ и додао: „данас сам послао војнике у унутрашњост да побију све Грке на које наиђу“. (Тада су убице бар биле искреније у својим делима, што није био случај са налогодавцима у Хрватској при протеривању Срба 1991–1995.)

У извештају аустријског канцелара Холвега (31. јануара 1917. године) стоји: „...Стратегија коју Турци спроводе је пресељавање људи у унутрашњост без обезбеђених услова за преживљавање, тако да су изложени умирању од глади и болести. Напуштени домови се затим пљачкају, пале и уништавају. Све што су радили Јерменима, сада раде Грцима“.⁶⁸

Тако је декретима турске власти 1 500 000 Јермена и 300 000 понтских Грка уништено „изгнанством, изглађивањем, смрзавањем, болешћу, убиством, клањем и вешањем“. Они који су преживели бежали су да се никад више не врате, тако да су данас расути широм света, а овај злочин је остао некажњен.

Нацифашизам је истребљивао Јевреје ради расне чистоте Немаца. Између 1933–1945. год. убијено је око 6 милиона Јевреја, око 250 000 Цигана. На крају Другог светског рата уследило је највеће етничко чишћење када су Руси иселили 10 милиона Немаца из Русије, а по одлуци савезника, из источне Европе — Пољске, Чехословачке, Мађарске, Југославије и Румуније протерано је око 12 милиона Немаца. Кримски Татари су 1941. год. побили између 70 000 и 120 000 Руса, а Совјети су, за узврат, након рата масовно пребацивали Татаре у друге области.

У Другом светском рату хрватски националисти су масовно вршили етничко чишћење Срба. Павелићев министар вера Миле Будак заузео је став о судбини Срба у Независној Држави Хрватској (НДХ): „Један дио Срба ћемо побити, други дио раселити, а остале ћемо превести у католичку вјеру и тако претопити у Хрвате“. На тај начин је у усташкој НДХ уништено више стотина хиљада Срба (срамота је да се још тачно и не зна колико!), а око 250 000 их је прекрштено у католике. Априла 1941. године је само за три дана у Санском Мосту побијено 2 000 Срба. Паљени су живи у својим црквама. Реке су биле пуне лешева да су се и Немци гнушали. Поред чувеног концентрационог логора Јасеновац, који по монструозности није заостајао за нацистичким логорима смрти, српска насеља у Хрватској и Босни и Херцеговини била су преплављена масовним гробницама, а јаме и реке напуњене српским лешевима.

Зато се чим је почео сукоб у Југославији већ у марту 1991. године, из Пакраца и околине иселило око 20 000 Срба, због страха од усташке каме која је харала у западној Славонији 1941. године. Други су, као Срби у Книнској Крајини, покушали да се заштите барикадама, ноћним стражама и другим облицима самоорганизовања, у нади да ће им свет помоћи да остану на својим огњиштима.

Али, овог пута били су лошије среће него њихови преци 1941. године. Нова хрватска држава је искористила не само интересе великих сила на Балкану него и присуство Уједињених нација, да свим средствима Србе потпуно искорени са простора

⁶⁸ Исто.

Српске крајине, која је, према замишљеним линијама Титове Југославије, припадала Хрватској. Како је она у тој намери потпуно успела, шта јој је све ишло у прилог на унутрашњем плану и код спољњих чинилаца, којим снагама и методама се служила, најбоље се види из описа дипломатских, политичких, војних и психолошких радњи у периоду 1991–1995. године, које се сабирају у оригинални патент који се може назвати „Хрватска олуја“.

Да би се схватиле размере трагедије која је снашла Србе у Крајини након реализације „Хрватске олује“, у кратким тезама ће прво бити дати историјат српско-хрватских односа у Југославији, постојбина Срба у Крајини стара више од 1000 година, а затим и фазе дефинитивног истребљења Срба низом компонованих операција које смо назвали „Хрватска олуја“.

СРБИ И ХРВАТИ ПРЕ ОЛУЈЕ

Постанак Српске Крајине

Српски етнички простор у бившој Хрватској састојао се из два, по пореклу различита, српска домицилна подручја. Прво подручје налази се у далматинском делу авнојске Хрватске, које су Срби запосели приликом досељавања на Балкан, дакле пре 9. века. Срби су староседеоци и на просторима источне Славоније, Барање и западног Срема или Подунавске Крајине. Ради поређења, Мађари су у те крајеве дошли 300, а Немци чак 800 година после Срба. „На простору Барање постојала је српска држава под влашћу Косеља пре хиљаду година. Уосталом, Мађари називају тај крај Ратсорсаг, што значи – српска земља“.⁶⁹

Друго подручје чине бивши војнограничарски предели Лике, Кордуна, Баније и западне Славоније у којима су Срби имали етничку већину од пре 200 до 500 година. У те крајеве Срби су дошли ненасилно у односу на Хрвате, имали су аутономију у односу на Хрватски сабор до 1881. године, а приликом стварања Прве (1918) и друге (1945. год.) Југославије имали су својство конститутивног народа. У границама авнојске Хрватске живела је и трећа група Срба, ван назначених домицилних подручја. То су Срби који су се миграционим процесима населили у веће хрватске градове и њихову околину. Ти тзв. урбани Срби и сада су у врло тешком правно-политичком, духовно-цивилизацијском и економском положају.

За документовање наведене глобалне историје етничког простора Срба у границама авнојске Хрватске, као и за разумевање отпора Срба њиховом статусу народа другог реда у Хрватској, а поготово намерама и поступцима истребљења српског народа са тог простора, неопходан је приказ минимума чињеница којима се глобалне тврдње аргументују. Зато се, у даљем, износе основни подаци о процесима досељавања Срба у Крајину и њиховој улози и позицији у својој домовини. При томе се потпуно изоставља период првобитног досељавања Срба у то подручје Балкана, јер је то општепозната фаза досељавања Словена на Балканско полуострво. Тежиште је, дакле, на опису досељавања и организовања Српске Крајине од времена најезде Турака на Балкан до данашњег времена ликвидације Републике Српске Крајине.

Насељавање Крајине

⁶⁹ Подаци из едиције књига „Етнички простор Срба“ дати у специјалном прилогу Војне Крајине „Република Српска Крајина“, бр. 9-10. За фебруар-март 1994.

Након Косовског боја 1389. године, Османлије су, ношени религиозним фанатизмом, брзо продирали преко Балкана, дунавском долином и угарским равницама и тако стигли све до бечких утврђења. Вандалски рушећи и пустошећи све пред собом, више пута су запретили ратним вихором у срцу Европе. Стотине хиљада хришћана су подлегле њиховом беснилу или су одвучене у ропство.⁷⁰

Доласком Турака у Босну почела је исламизација тамошњег становништва. Део хришћанског становништва се иселавао на аустријску територију, а део је примао исламску веру. Православни хришћани (Срби) одржавали су се само у брдско-планинским пределима где Турци нису били заинтересовани да их прогањају. Падом града Јајца (1462) око 18 000 породица је тада нашло уточиште у Личкој и Крбавској жупанији.⁷¹ Угарски краљ Матија им је дозволио слободу вероисповести и ослободио их убирања десетине. Међутим, хришћански досељеници су били обавезни да бране тај простор од даљег продора Турака. Ради заштите тадашње Хрватске, између Јадрана и Јајца. Матија је основао Сењску капетанију.

Од 1480. године граница са Турцима протезала се дуж реке Уне, од када се то подручје и назива Крајина (граница). Када су Турци 1493. године потпуно поразили хрватску војску, дошло је до масовног иселавања хрватског живља у Мађарску, Аустрију и Фурланију. Процењујући да прети велика опасност од даљег продора Турака у срце Монархије, аустријски надвојвода Фердинанд је појачао одбрану Крајине, нарочито када је 1527. године проглашен и за хрватског краља.

Тако се, ради заштите аустријских племенскихседа од продора Турака, развила и учврстила Војна Крајина као заштитна гранична зона од Јадрана до реке Саве. Она се у почетку састојала из две зоне – хрватске (од Јадрана до Саве) и славонске (од Саве до Драве и Дунава). Цела Крајина је била подељена на капетаније. Аустрија је насељавала досељене Србе (углавном сточаре) из Рашке, Херцеговине, Црне Горе, Македоније, на опустошене крајеве (које су Хрвати напустили пред Турцима) да чувају страже, прво на реци Уни, а затим и у Книнској Крајини, на реци Купи. Хрвати су испред Османлија бежали у утврђене градове и на острва, а у Далмацији су насељене српске породице (око 1527. године). Тако млетачки синдик Барбариго, у свом извештају влади 1531. године, наводи „како нема скоро ни једног више римокатолика у далматинском континенту“⁷² (континентални део Далмације).

Међутим, на досељене Србе нису гостопримљиво гледали ни Хрвати католици. Отуда је расла супротност између градова и копна у Далмацији, појачавана верском подвојеношћу. То је био болан додир Срба и Хрвата у овим крајевима. Срби, који су се збили најпре у Равним Котарима (у Далмацији), почели су да потискују Турке из Далмације, а ови су се насељавали у Босанској Крајини.

У Славонију, надирањем Турака и бежањем Хрвата, долазе Срби из Босне и Србије да служе као војници и земљорадници. Победом над Турцима под Бечом 1529. године растао је углед Аустрије, па су Срби више били наклоњени Монархији и служили су као гранична војска Аустрији и уједно за помоћ Србима у Босни и Србији. Истовремено су и Турци босанске Србе распоређивали дуж реке Уне према Монархији и тако супротстављали Србе међусобно.

Тако су се неколико векова надметале две царевине преко леђа граничних Срба. Турска је подизала босанску крајину, а Аустрија своју војну границу од једног истог народа. Војна Крајина је тада издржавала 5.135 сталних војника и толико је војнички

⁷⁰ Основни подаци за овај део текста ослањају се на књигу Фр. Ваничека: Историја војничке крајине; с немачког превео Јустин Милан Шимић, штампарија А. Најевића, Нови Сад 1878.

⁷¹ Исто стр. 3.

⁷² Др Ђорђе Микић: Бања Лука на Крајини хвала, Институт за историју, Бања Лука, 1995, стр. 58.

осамоштањена да је око 1578. године у војном погледу издвојена испод власти хрватског бана и потчињена директно аустријском надвојводи Карлу.

Статус српских и других досељеника у појасу између аустријских и турских зона регулисан је 1690. године. Тада је започет процес издвајања крајишке територије из састава Хрватске, али и борба хрватског племства да задржи Крајину у свом саставу. Хабзбурговцима је Војна Крајина служила као резервоар војника високог квалитета за ратовање и на удаљеним ратиштима Европе. Зато је краљевим Декретом Војна Крајина стављена под аустријску контролу. Крајишници су се тако борили и у 30-годишњем рату (1618–1648.), затим у Чешкој, на Балтику, у Холандији и Француској.

Повлачењем Турака од Беча (1683) изазвало је исељавање муслимана из аустријских крајева у Поуње, а истовремено пресељавање католика и православаца из Босне. Тада се око 40 000 православаца населило у Книнској крајини, а око 36 000 српских породица је, под вођством патријарха Арсенија Чарнојевића, (1690), бежећи од турског зулума, најгушће се населило у областима Бачке, Срема, Славоније и око Будима.

Почетком 18. века Војна Крајина је имала око милион становника, од чега је за рат регрутовано 60 000 војника, док је цела Монархија имала 80-100 000 бораца. Сваки седми мушкарац Војне Крајине био је војник док је у другим земљама Аустрије тај однос био 1:64. У аустро-руском рату Аустрија је из Војне Крајине ангажовала 100.000 војника, од којих је 24 000 погинуло. У ратовима Аустрије против Наполеона, на бојиштима у Италији, Белгији, Француској, Швајцарској, Немачкој, Крајишници су изгубили око 40 000 бораца, а само у периоду 1788–1815. Крајина је имала преко 100 000 губитака. Тако је Војна Крајина, створена за одбрану од Турака, задржана и после те опасности ради угушивања национално-револуционарних покрета поробљених народа првенствено у Аустро-Угарској.

Како су употребљавани српски крајишници у аустроугарској војсци сведочи и Милош Црњански у роману „Сеобе“. У лику главног јунака Вука Исаковића Црњански говори о тортурама које су доживљавали крајишки пукови служећи царевини и ратујући за њу у недођији. Тако Вук, поред осталог прича:

„Схвати да се вратио са узалудног посла. Да је ратовао бог те пита где и зашто. Загледан у војнике схвати да за њих не маре, да их терају по свету као стоку и да их кољу. Да им дају заставе, да их ките перјем и да их пребројавају, живе и мртве, као коње и фишеке. Да између њиховог тумарања по ратиштима и живота оних на дому, у баруштинама, нема никаквог смисла, ни везе. Да са њим читава та немачка царевина, у ствари, само збија шале... и да ће се и данас смејати грохотом кораку и поретку, заокрету и трчању његовог Славонско подунавског пука“.

(Милош Црњански, Сеобе-Дневник о Чарнојевићу, стр. 208.)

Крајишким темељним законом 1850. године завршена је организација институција Војне Крајине по узору на западне државе, под именом Војничке Државе (Солдатенланд). Године 1873. уведена је посебна војна управа. Банатска Крајина је добила статус жупаније равноправне са осталим подручјима Мађарске, а 1881. године Хрватско-Славонска Крајина је припојена Банској Хрватској.

Један од првих историчара, Чех Ф. Ваничек, у својим списима (1877) изразио је карактеристику Војне Крајине тог времена: „Од неколико хиљада Срба ускока, који вођени својим капетанима и војводама, понудише своје услуге хрватском краљу Фердинанду, разви се, од половине 16. века, прираштајем и насеобинама, један наоружан народ, који све до године 1872, с пушком о рамену, дању ноћу стражу чуваше

од крвног непријатеља вере и покушаваше да смртоносном задаху куге спречи улаз у Монархију“.⁷³

Из тога историјског документа (историчара који није био Србин) може се сагледати улога Срба у саставу Војне Крајине на спречавању продора ислама у западну Европу. Ипак, ни тада, као ни данас, ниједан народ није мање признат од српског управо од Аустрије. Ваљда је то начин понашања дужника. Вероватно Аустроугари нису предвидели да ће стварањем бедема српских Крајишника спречити не само продор ислама на простор жуте Монархије и Европе, него и ширење католичанства на исток.

Особине Крајишника

Историјска позиција и улога Крајишника створила је од њих, временом, посебан карактеролошки тип Срба. За Крајишнике на тремеђи Босне, Лике и Далмације каже се да су „потомци незадовољних поданика турских, млетачких и аустријских“ који су бежали од једних до других. Зато је то скуп незадовољника и ускока из свих западних српских области. Имају карактер свих граничара: љути су, предузимљиви, с плаховитом енергијом, преке ћуди, једноставних погледа на свет. То је један од најнационалнијих крајева српске отаџбине, где су испољене примарне особине српског народа. Али, поред преке и бунтовне нарави, љути Крајишник има развијена дубока осећања социјалне правде и правичности, чак до мере трагичности.

„Они који су прошли кроз школу задржали су познату патријархалну честитост, стидљивост и друштвену пристojност; алтруисти су и прожети схватањима и погледима модерне просвећене демократије... Код њих је у највећој мјери развијена одвратност према корупцији... Далеко од европске културе, Крајишник је сам зидао свој духовни, државни, национални и друштвени култ и своја начела вадио из своје душе и крви. По природи и рођењу необуздан, у животу конзервативан, неповерљив и надасве својеглав, он није хтео да прима ништа извана што би га могло отуђити од његовог најчистијег и најнежнијег осећања и неког инстинктивног замаха да не изгуби јасноћу и чистоту своје визије и изражаја. Тако је јаче од осталих сачувао једину своје душе, звучност језика и своје патријархалне обичаје“⁷⁴ (Из тог народа потиче и Никола Тесла).

Крајишник је широке душе, кадар да претрпи прекор, чак и мању увреду ако није злонамерна. Међутим, ако је увреда злонамерна, онда у распаљењу може доћи и до физичког обрачуна. Нарочито ако се увреда односи на национални понос. Зато никако није могао да пређе преко тешке увреде да буде избачен из устава своје државе, јер – крајишки народ је увек био будан бранилац своје земље од сваког завојевача и силника, руковођен једино слободом и правдом за којом је вапио све до ослобођења 1918. године.

Јован Цвијић је у својим студијама карактерологије појединих народа на Балкану прецизно описао и особине динарских Срба, међу које спадају и Крајишници. Између осталог, открио је да „бране правду ватрено“, да су „одани прецима“, те да су због нанете неправде и увреде у стању да се „одлуче на крајње решење, без обзира на интересе, на корист, свесни да им је живот у опасности или да ће им остати црн и упропашћен. И цео је народ у стању да тако ради“.⁷⁵

Формирање Републике Српске Крајине

⁷³ Наведено дело Ваничека, стр. В увода.

⁷⁴ Цитирано дело Ђорђа Микића, стр. 72.

⁷⁵ Јован Цвијић и Иво Андрић: О балканским психичким типовима, „Просвета“, Београд 1988. стр. 29.

Изборна кампања у Хрватској 1989/90. вођена је у хистеричној националистичкој атмосфери са бројним инцидентима у крајевима са српским живљем. Јавно је спаљивана ћирилична штампа, миниране су српске куће за одмор на Приморју, паљени су аутомобили са београдском регистрацијом и вршена појединачна убиства Срба. Победом Хрватске Демократске Заједнице (ХДЗ) на изборима, настало је масовно отпуштање Срба са посла. Цела атмосфера је подсећала на време Независне Државе Хрватске 1941, када је извршен геноцид над српским народом у Хрватској и Босни и Херцеговини.

Поучени тим горким искуством, Срби у Хрватској и Босни и Херцеговини били су принуђени на самоорганизовање ради самоодбране. У Србу је 25. јула 1990. одржан скуп представника српског народа из свих делова Хрватске, на којем су формиран Српски сабор и Српско национално веће на челу са др Јованом Рашковићем. Предочавајући Декларацију Српског сабора, Рашковић је поручио: „Ми нећемо стварати другу српску државу на територији Хрватске... Ми нећемо Србију у Хрватској. Ми хоћемо само аутономију слободног и сувереног српског националног вијећа“.⁷⁶

Будући да су избачени из хрватског устава као конститутивни народ, Срби у Хрватској су се одлучили на сопствену аутономију. Зато је од 19. августа до 02. септембра 1990. године одржан референдум о питању српске „суверености и аутономије“ у Хрватској. Резултат гласања био је у прилог српској аутономији.

На основу тога, 30. септембра 1990. „Српско национално вијеће“ прогласило је „аутономију српског народа на етничким и историјским територијама на којима он живи, а које су унутар садашњих граница Републике Хрватске као савезне јединице СФРЈ“.

Та одлука је и спроведена када је у Книну 21. децембра 1990. проглашена Српска аутономна област Крајине у саставу Републике Хрватске. Том приликом формиране су скупштине три области: Книнска, Западнославонска и Источнославонска. Након што је 22. децембра 1990. усвојен нови Устав Републике Хрватске, из којег су Срби избрисани као конститутивни народ и преведени у статус националне мањине, и након акта од 20. фебруара 1991. о сецесији Хрватске, Српско национално вијеће је 28. фебруара 1991. усвојило Резолуцију о непризнавању акта Сабора Републике Хрватске о „раздруживању“.

Хрватске власти су покушале да силом онемогуће српско осамостаљивање, тако да су сукоби између Срба и хрватске полиције избијали током целог пролећа 1991. године. У марту је српска полиција преузела контролу над полицијском станицом у Пакрацу. Дошло је до сукоба и на Плитвицама, где је Југословенска народна армија (ЈНА) покушала да раздвоји сукобљене стране.

У Хрватској је 19. маја 1991. одржан референдум на којем је изгласана независност, од СФРЈ, а већ 25. јуна 1991. Хрватска и Словенија су прогласиле независност од Југославије. У покушају да се избегне нагло компликовање ситуације, са Европском заједницом (ЕЗ) 8. јула постигнут је споразум да Хрватска и Словенија суспендују ступање на снагу своје независности за 90 дана, тј. до 8. октобра 1991.

Међутим, већ 18. јула 1991. Председништво СФРЈ (којим је председавао Стјепан Месић), је одлучило да повуче ЈНА из Словеније, чиме је практично озваничило њено отцепљење од СФРЈ, а тиме охрабрило и Хрватску у таквој намери. Најавом признавања сецесионистичких република у Хагу, Уставотворна скупштина је 19. децембра 1991. године прогласила Републику Српску Крајину (РСК), као „државу српског народа и свих грађана који у њој живе“. Већ 3. јануара 1992. прихваћен је план

⁷⁶ Срђан Радуловић: Судбина Крајине, Београд, 1996. стр. 19.

Уједињених нација (Сајруса Венса) о формирању четири зоне у Хрватској под заштитом УН (УНПА зоне). Тим планом је предвиђено повлачење ЈНА и из Хрватске.

Ипак, територија РСК остала је под влашћу Срба све до 1995. године, када је Хрватска војска (ХВ), под покровитељством и уз помоћ НАТО у операцијама „Бљесак“ и „Олуја“ заузела и тај српски простор а становништво протерала разарајући српске домове и убијајући немоћне и преостале старце.

Менталитет хрватских властодржаца

Историја конфликта између Срба и Хрвата је веома стара, али је интензивирана стварањем прве Југославије 1918. године. Почетак сукоба се веже за нетолерантан однос Католичке цркве према православним Србима још од првих насељавања Срба у близини хрватских насеља.

Други разлог српско-хрватских неспоразума потиче од различитих историјских услова и метода борбе за стварање држава тих двају народа. „Србија је водила ратове, закључивала мировне уговоре, војне савезе итд. Хрвати су водили парнице за своја митски конструисана 'хисторијска права', и у пресудним тренуцима позивали стране трупе да их окупирају“.⁷⁷ Тим поводом Јован Дучић је овако окарактерисао Хрвате: „Хрват је тип изолованог острвљанина, са малом историјом, ситном идејом о животу, са страхом од крутих идеала и великих потхвата; увек кавгација на бојишту; који се увек провлачио кроз живот погурено; увек бирајући између понизности према Аустрији да избегне Мађарску, или сервилности према Мађарској пред тероризмом Аустрије. Многе народносне особине Хрвати су стекли посредством католичке вере. Код њих је католицизам јачи од сваког славизма. Стога су они природније гравитирали према групама своје вере него према групама своје расе... Хрватска верска мржња, будна и непомирљива заувек, била је јача од заједнице језика“.⁷⁸

Као мањински народ у оквиру Аустро-Угарске монархије, Хрвати су стекли и мањински менталитет. Прогонила их је вечна тежња да имају своју државу. Зато је њихова борба у оквиру обе Југославије била непрекидна, бунтовничка, за самосталну и велику Хрватску. „Свим хрватским вођама, почев од Анте Старчевића, Јосипа Франка, преко Стјепана Радића, Влатка Мачека и Анте Павелића, до Фрање Туђмана, стало је само до велике и неовисне Хрватске. У том циљу до сада су шест пута позивали странце у помоћ да под њиховим окриљем добију државу.“

Најокорелији непријатељи Срба постали су управо покатоличени Срби у Босни и Херцеговини и Далмацији. У Другом светском рату католички Срби су били у усташама и вршили покоље над православном браћом. Са друге стране, православни Срби, познати по попустљивости, праштању и помирењу, почели су са уступцима другим народима одмах по формирању Југославије 1918. године. Најглупљи потез је учињен када су (1939) Хрватској уступљене српске територије да формира Хрватску бановину. Тада су и прве избеглице кренуле из Хрватске у Србију, јер су поједине хрватске новине писале о почетку чишћења хрватске земље од „српског накота“.

На првом Сабору ХДЗ 24-25. фебруара 1990. године, Фрањо Туђман је наступио с програмом „ускрснућа и помирбе потресеног, завађеног и здвојног хрватства... Знали смо да без помирбе домовинске и исељене Хрватске... не можемо доћи до своје слободе и самосталне државе“.⁷⁹ (У духу те политике, у Сабору Хрватске изабрано је више од 15% делегата из исељеништва. Многи су дошли на највише положаје у државном апарату, а да нису имали ни држављанство земље.)

⁷⁷ Смиља Аврамов: Постхеројски рат Запада против Југославије, Леди – Ветерник, 1997, стр. 116.

⁷⁸ „Интервју“ 1. октобра, 1993.

⁷⁹ Смиља Аврамов, оп. цит. стр. 135.

Познато је да српски народ никада у историји није био непријатељ хрватског народа, него је чак своје ратне победе протезао и на њега, спасавајући га у два светска рата. Али, слика Срба као главног непријатеља Хрвата вештачки је стварана, уз демонизацију у периодима криза. Амерички филозоф и психолог Сем Кин (Sam Keen) објаснио је феномен стварања вештачког непријатеља „као последње оружје једног друштва и његових војника, које им омогућава да прибегну масовном насиљу, које иначе не би никада било прихватљиво... Једном када се таква слика непријатеља створи и прихвати у медијима, тешко ју је елиминисати“.⁸⁰

О томе како је настало такво непријатељство између Срба и Хрвата бриљантно је објаснио Василије Крстић у књизи *Геноцидом до велике Хрватске*, под насловом: *Страх рађа агресију*,⁸¹ где је истакнуто: „До пораста неспоразума и сукоба између Хрвата и Срба дошло је посебно у време кад је Војна Крајина са бројним српским становништвом, након развојачења 1881. године, ушла у састав Хрватске“. Тада су дошле до изражаја међусобне конфронтације српске и хрватске националне политике. Тако је Исо Кршњави поткрај 1902. године, дознавши за планове о анексији Босне и Херцеговине, забележио: „Ми још нисмо сасвим пробавили Војну Крајину и Србе, које смо с њом добили, а што би са Србима у Босни“.

Срби у Хрватској су били спремни и верни у томе да се заједно са Хрватима боре за хрватске државне интересе „под условом да са њима на једнак начин поделе права и обавезе. У томе Срби никад нису изневерили Хрвате, а у борби су често предњачили“. Међутим, до сукоба је долазило због злоупотреба таквог понашања Срба и изневеравања договора, уговора и одлука, чак и оних које је доносио Сабор Хрватске.

„Увек када су им Срби били потребни, и докле су им били потребни, Хрвати су са њима били добро, делили су им обећања и не само да нису постављали питање равноправности и признавања српске политичке посебности, већ је и Сабор свечано изјављивао, 'да троједина Краљевина признаје народ српски који у њој станује као народ са хрватским народом истовјетан и равноправан'. По престанку опасности, по успешно обављеном послу, исти они који су Србима широкогрудно делили обећања и признања, окретали су се против њих и настављали све по старом, као да се у међувремену ништа није десило, као да према Србима нису имали никакве обавезе. Више пута искоришћени, а потом изневерени и грубо одбацивани, Срби су добро уочавали сву вероломност Хрвата. Због тога су им мало веровали, али су им, упркос свим горким сазнањима, принуђени околностима живота, и даље дозвољавали да их варају, да их користе и да им подваљују, гајећи неосновану наду да се подвале неће поновити.“

Хрватско вероломство има дугу и нечасну традицију. „Само у овом веку, од 1918. до 1991. године, Хрвати пет пута мењају страну, увек некажњено. У вероломству и издаји предњаче хрватски часници. До краја 1918. године предано су служили Хабзбуршкој монархији. Потом, као да се ништа није догодило, и као да нису били љути непријатељи Срба, њих 3600 погазило је заклетву дату цару и поново се заклело 'на верност' краљу Петру I и Александру I.

До краја децембра 1941. године 3592 официра Краљевине Југославије поднело је молбу за пријем у оружане снаге Независне Државе Хрватске. У Хрватску војску могли су само 'расно чисти Хрвати'. Али, хрватски часници су издали и НДХ чим су сазнали да Немачка губи рат. Тада се одричу и напуштају је непримереном издајом још срамнијом од оне 1918. године. Тако, један број официра Анте Павелића постају генерали Јосипа Броза на високим положајима у ЈНА. Тако и у новој Југославији многи

⁸⁰ V. D. Volkan, D. A. Julius, J. V. Montville: *The Psihodinamics of International Relationships*, Lexington, 1990. p. 60.

⁸¹ Експрес политика 7. марта 1998, стр. 19.

партизански борци уступају место домобранским официрима, међу којима је било и окорелих усташа.

Године 1991. око 7000 официра хрватске националности напушта ЈНА и прелази на другу страну и пре признавања хрватске државе. Многи од њих постају целати војницима за које су до јуче били одговорни. Шаљу кољаче у гарнизоне у којима су службовали као што су: Винковци, Ђаково, Дарувар, Загреб, Вараждин, Бјеловар⁸².

После српских победа у балканским ратовима и у Првом светском рату, Београд се наметнуо као пијемонт за уједињење Јужних Словена. Та победа Срба одјекнула је код национално искључивих хрватских кругова веома болно, и после Првог и после Другог светског рата, и само појачала њихову тежњу за осветом. Њима је и „начин стварања заједничке државе 1918. године служио као непресушни извор незадовољства, поверења државе, која није створена по узору којем су они тежили... Настанак Југославије доживели су као пораз хрватске државне и политичке мисли...

... Рано изгубивши државу и потпавши под власт Угарске, а потом Аустрије, Хрвати су више од осам стотина година живели под туђинском управом и снивали снове о обнављању своје државности... Осам стотина година државноправних борби оставило је дубоки трага на менталитет Хрвата... Обе Југославије су за њих биле пролазне. Њихов идеал била је независна Хрватска. Стога Југославију, у којој су се стицајем историјских околности нашли, нису прихватили и осећали својом. Уосталом, у њено настајање уложили су таман толико колико су били спремни да је бране и прихвате као своју⁸³. А колико су волели Југославију, рељефно су исказали усташки доглавници и 1991. године.

У Резолуцији „Хрватског народног отпора“, једне од емигрантских организација коју је формирао чувени ратни злочинац Макс Лубурић, стоји: „Југославија мора бити разорена, било помоћу Руса или Американаца, комуниста, некомуниста или антикомуниста, било са чијом помоћи, ко је вољан да разори Југославију, да је разори дијалектиком ријечи или динамитом – али да је разори по сваку цијену.“ У чл. 1. Устава „Међународне лиге хрватске омладине“, записано је: „Не признајемо Југославију, монархистичку или комунистичку, борићемо се против ње свим средствима до њене тоталне деструкције. Остајемо лојални принципима усташког покрета поглавника Анте Павелића“⁸⁴.

Ратно подручје у Хрватској 1991. године подудара се са крајевима у којима је већ извршен геноцид над српским народом у Другом светском рату, када су Срби били на страни савезника, а Хрватска (НДХ) на страни Хитлерове Немачке. Чак су биле у оптицају и старе усташке формуле, преузети су усташки симболи који су трагично урезани у емоције кланог, покрштаваног и прогањаног српског живља.

ОПЕРАЦИЈА ОЛУЈА

Припрема за „Олују“

Наоружавање Хрватске. – У Хрватској су још пре сецесије оперисале наоружане групе ХДЗ-а и странке права Добросава Параге. У тим групама поред домаћих добровољаца, оперисале су и усташе – повратници, који су обучавани у војним логорима у Аргентини, Аустралији и другим земљама. На паради „збора народне гарде“, која је, под командом Мартина Шпегеља, одржана 28. маја 1991 (месец дана пре

⁸² Наводи из књиге Александра С. Јовановића: Рат Срба и Хрвата 1991, Политика, Београд, 1994. стр. 80.

⁸³ В. Крестић, Исто, 8. март, 1998, стр. 26.

⁸⁴ Цитирамо дело С. Аврамов, стр. 129.

одлуке о сецесији), приказано је најмодерније наоружање, претежно из Немачке.⁸⁵ У Хрватској војсци оперисали су и плаћеници из многих земаља. Италијан Роберто де ла Фаве, у свом дневнику, објављеном у Италији, записао је: „Убијао сам четнике у Вуковару, Мостару, Сарајеву. Јанка више нема. Искомадао сам његово тело секиром. Утаманио сам још 50 породица. Убијање је једино што знам да радим. То је мој свет, не познајем други“.⁸⁶

Министар одбране Хрватске Мартин Шпегел је у интервјуу „Глобусу“ и сам обелоданио да је уз помоћ председника Мађарске Републике Антала куповао оружје „за потребе Хрватске војске, која је оснивана у тајности“. Тако је Хрватска од друге половине 1990. до средине 1991. године илегално наоружала око 110 000 лица, чланова ХДЗ-а.⁸⁷

У говору на Тргу Бана Јелачића, по повратку са заседања Уједињених нација, када је Хрватска примљена у чланство УН, Фрањо Туђман је отворено признао: „Рата не би било да га Хрватска није жељела. Али, ми смо процијенили да само ратом можемо изборити самосталност Хрватске. Због тога смо и водили политичке преговоре, а иза тих преговора смо формирали своје оружане јединице. Да то нисмо тако радили, не бисмо дошли до циља.“⁸⁸

У октобру 1990. тајно је из Мађарске у Хрватску увезено 18 000 калашњикова. Са мађарским војним и царинским органима увоз оружја уговорио је Шпегел. „Оружје је преузето из војних депоа код Будимпеште и пребачено са две хладњаче из Бјеловара ... будући уверени да за све ове трансакције знају и званични органи мађарске војске и полиције“.⁸⁹

Огромне количине разноврсног оружја и муниције Хрватска је запленила пресрећући композиције возова и шлепера у којима је превожено наоружање ЈНА из Словеније, након одлуке Председништва СФРЈ да ЈНА напусти Словенију.

Инострана помоћ. – Велику корист Хрватској војсци су доносиле и обавештајне службе и приватне организације за обучавање неких западних земаља које су радиле и за своје интересе на простору претходне Југославије. Једна од таквих је и операција FID (Foreing Internal Defens) или „унутрашња одбрана пријатељске земље“, која подразумева дејства „без формалног ратног стања“. Таква операција се предузима када се жели уздржати од отворене и директне војне интервенције. У току операције, „штићеник“ се снабдева оружјем и пружа му се обавештајна и инструкторска помоћ како би се он одбранио „сопственим“ снагама, а само у крајњем случају пружа му се и директна оружана подршка.

Операција FID⁹⁰ заснива се (због реакције међународне јавности) на тајном међудржавном уговору или другој врсти споразума између САД и штићеничке стране. Све акције у Хрватској и Босни (као штићеним странама) против Срба тумачене су као „борба против побуњеника“ у којој савезницима треба пружити помоћ. Најважније активности у том правцу у почетној фази обављају обавештајне службе и специјалне јединице, понајпре инструкторски тимови америчких специјалних снага „зелених беретки“.

Амерички економиста и политиколог Шон Церварси, у својој анализи ситуације на просторима бивше Југославије, објављеној у лондонском часопису „Strategic Policy“

⁸⁵ Исто, стр. 220.

⁸⁶ „Политика“, 7. децембра, 1994, стр. 13.

⁸⁷ „Политика“, 10. јула 1995. године.

⁸⁸ Смиља Аврамов, стр. 253.

⁸⁹ Јовановић, стр. 163.

⁹⁰ О овоме је под насловом „Бојиште сумрака“, од аутора Драгана Џамића, „Политика“ донела фељтон од 14. 09. до 04. 10. 1997.

маја 1995. године, истиче да западна стратегија на Балкану почива на „дипломатији присиле“. „Она представља спој дипломатије и војне силе у све већим дозама да би се противник принудио да прихвати непријатељство“. Америчка војска придаје велику важност психолошко-пропагандним операцијама које називају „агресијом на свест“. Њоме се, по америчком искуству, често постижу већи резултати него класичним оружаним акцијама, уз минималне губитке.

Њима се слаби противников морал, слама његова воља за борбу, шире дефетизам, дезинформације и страх. Припадници 4. групе за психолошке операције (стациониране у Форт Брегу – САД) прикривени у униформи Унпрофора, били су активни у РСК и Босни 1995. У саставу те групе налазили су се психолози, социолози, историчари, економисти, лингвисти, новинари и други стручњаци. Била је опремљена радио-уређајима не само за прислушкивање него и за предају сигнала велике снаге, комуницирање са сателитима, монтажним ТВ пријемником, штампаријом, опремом за филмове и др.

Део међународне заједнице је злоупотребљавао и хуманитарне мисије у Хрватској и Босни. О томе је априла 1997. писао лондонски „Sandeу telegraf“, истичући да је највећи број посматрача за време рата у Хрватској и Босни, у ствари, из редова професионалних обавештајаца. Иза белих одела посматрача и званичника хуманитарне и мировне мисије крио се „прљави трик“ међународне заједнице. Непристрасност им је била маска јер су се стварно сврставали на страну Хрвата и муслимана и тајно их снабдевали оружјем, новцем и обавештајним подацима.

Један од водећих британских војно-политичких аналитичара Пал Бивер изјавио је новинару „Sandeу Telegrafa“ да је на почетку грађанског рата у претходној Југославији одржан састанак ЕУ и САД на високом нивоу. Том приликом Британија и Америка одбиле су немачки предлог о тајном наоружању Хрвата, али су, прецизира он, дозволиле да Немачка то сама уради. Касније се, међутим, испоставило да те послове Немачка обавља више и обимније него што су Британија и САД претпостављале и што су могле да дозволе, страхујући да би се у трку у наоружавању на Балкану могла укључити и Русија⁹¹.

Према најновијим подацима Немачка је дуго и лукаво злоупотребљавала мисију ЕУ за своје „подземне“ операције у Хрватској и Босни, а центар за вођење операције био је у једној вили у Загребу. Центром је руководио Фон Бецолд, чији сарадници нису били само припадници БНД, већ су ангажовали и „хонорарне сараднике“. Један од таквих сарадника говорио је отворено пред камерама „Монитора“ о илегалном деловању БНД. (Немачка обавештајна служба).

Централа БНД у Загребу је имала велику улогу у наоружавању Хрватске. Ту су организовани састанци на којима је разговарано о начинима да се тајно наоружа Хрватска војска и помогну њене операције против Срба у Крајини и источној Славонији. Тада је, између осталог, договорено да се Хрватској омогући набавка авиона „МиГ-21“ из резерве бивше источнонемачке армије. Хрватима су обећани авиони, а Загреб је требало да за летелице набави наоружање на другој страни. Авиони су расклопљени и камионима превожени преко Мађарске у Хрватску. Недуго после тога, у Загребу је одржана војна парада на којој су приказани нови тенкови, хеликоптери и авиони.⁹²

⁹¹ „Обзервер“ је писао 17. 09. 1995. да је Мејџор склопио тајни договор са Немачком 1991. који је довео до превременог признавања сецесионистичких република у СФРЈ, а затим и до рата у Хрватској и БиХ. Немачка је, наводи тај лист, обећала Мејџору право на прихватање дела Мастрихтског уговора о социјалној политици Уније. То је британски премијер прогласио својим највећим успехом, а Срби у Хрватској и сви грађани у БиХ су то платили својим животима и губљењем огњишта.

⁹² „Политика“ од 19. 09. 1997.

Беспилотне летелице су са острва Брач изводиле шпијунске летове изнад РСК и РС. Сигурно је да су подаци добијени од тих летелица користили хрватском генералштабу за припрему операција „Бљесак“ и „Олуја“. Истраживање о америчким беспилотним летелицама на Брачу вршио је новинар лондонске телевизије Дермат Морнахан. (Резултате је емитовао 16. 11. 1995.) Он је цитирао и Дејвида Фулгана из часописа „Авијешн вик“, који је рекао да „читава брачка операција сведочи о ангажовању ЦИА“, а наведена је и изјава пензионисаног америчког генерала обавештајне службе Роџера Чајлса, да Американци деле са Хрватима податке добијене шпијунским летовима. То је Марнахану потврдио и хрватски генерал Мартин Шпегел: „Готово могу гарантовати да су те информације достављане босанској и хрватској армији“.

На основу тога, Морнахан је закључио да су хрватске трупе те податке широко користиле у освајању Крајине, када је „уследило масовно убијање цивила српске националности“. Тако је „офанзива која се извргла у масакр спроведена уз америчку подршку“, констатовао је британски новинар и додао како су официри Уједињених нација потврдили да су чули „звук америчких шпијунских авиона непосредно пре него што је овај убилачки напад почео“.⁹³

Деловање MPRI. – Приватна организација MPRI (Military Professional Reconurees Inkorporated) са којом је још 1991. године хрватски министар одбране Гојко Шушак потписао споразум о обучавању хрватске војске, обновила је тај уговор 15. новембра 1994. После тога у Хрватску је дошло око 60 експерата MPRI, који су преузели обуку хрватских специјалних снага и гардијских јединица.⁹⁴

У генералштабу Хрватске војске били су ангажовани пензионисани генерали припадници MPRI: Џон Галвин, бивши командант америчких снага у Европи, Карл Вусно, бивши начелник генералштаба копнене војске САД у време операције у Панаму и Заливу, Ричард Грифит, бивши помоћник команданта америчких снага у Европи за обавештајна питања, Џејмс Линдзи, бивши командант специјалних снага САД и експерт за сукобе ниског интензитета, Ед Сајстер, бивши начелник војнообавештајне службе (ДИА), Сент Крозби, бивши начелник Више војне академије у Форт Левенворту, као и низ других нижих официра и подофицира.

Тежиште њихових активности било је на обуци хрватских официра и команди у тактичким радњама, организацији јединица, планирању извођења борбених операција, коришћењу обавештајних, сателитских и електронских података, компјутерској симулацији и другом. У суштини, радило се о послу око „преображаја Хрватске војске из комунистичке у армију западног типа“. Ед Сојстер, потпредседник MPRI, изјавио је за „Обзервер“ 11. маја 1995. следеће: „Не можемо им рећи како да пуцају, али им можемо рећи како да најбоље организују своје људе да пуцају“.

Наравно, целокупна Хрватска војска није могла, за кратко време, да буде потпуно реструктурирана по западном моделу, па је тежиште стављено на обучавање вишег старешинског кадра, команди и штабова и оспособљавање 1. гардијског корпуса са осам елитних бригада, организованих по стандардима НАТО и попуњених добро плаћеним професионалцима. Управо ће ове гардијске бригаде представљати главну офанзивну снагу и ударне песнице у операцијама „Бљесак“ и „Олуја“, односно сламању Републике Српске Крајине.

О ангажовању стручњака MPRI нашироко су писали „Times“ и канадски месечник „Saturdey Night“ (аутор Патрик Грахам). Према писању „New York Times“, ⁹⁵ Хрватска је 1995. године потрошила милијарду долара на увоз оружја. Све је то резултирало

⁹³ Исто, Политика 23. 09. 1997.

⁹⁴ Политика од 28. 09. 1997.

⁹⁵ Преноси „Ферал Трибјун“ од 5. јануара 1998.

прољетном и летњом офанзивом Хрватске војске, којима су Срби протерани из Крајине. Један амерички официр који је радио при мисији УН, изјавио је „Тимсу“ како су се Вуоно и Саинт састали са министром Шушком у данима непосредно пред почетак напада.⁹⁶

Међутим, колико год се Хрвати држали америчког предлога, пише Грахам, „чини се да су заборавили лекције из демократије, судећи по ономе што се послје догодило у Крајини. Следећих дана догодиле су се на стотине колективних егзекуција, махом старијих Срба, преслабих да би се прикључили избјеглицама. На неким подручјима, 75 посто кућа је срушено, а око 170 000 Срба избјегло је у Босну и Србију. Када су извјештаји о томе изашли на видјело, 200 канадских Срба демонстрирало је пред Парламентом у Отави, тражећи да се Шушку ускрати канадско држављанство“.

Структура и организација Хрватске војске

Организовање Хрватске војске. – Након потписивања Венсовог плана (1992) Хрватска је формирала четири зборна подручја Хрватске војске: Сплитско, Госпићко, Загребачко и Осијечко. Имала је једну авио-бригаду на аеродрому Плесо са 19 авиона типа МиГ-21 (2 ескадриле), хеликоптерску бригаду са хеликоптерима Ми-24 и Ми-8 (противоклопни и транспортни хеликоптери).

Границу према западној Славонији држао је МУП (у ствари пресвучени војници 121, 125. и 105. бригаде). Укупно је имала девет гардијских бригада и једну бригаду МУП-а за офанзивна дејства и оне су обавезно увежбаване на терену који је био сличан оном на којем ће се борбено употребити.

Већ у јуну 1995. године Хрватске оружане снаге су организоване у три вида са око 87 000 људи, од којих око 60 000 у ХВ, 12-15 000 у домобранским јединицама, 4 500 у РВ и 5 000 у РМ. Јединице су сврстане у 70 бригада и 16 домобранских пуковнија, распоређених у шест зборних подручја.

Од 1992. године, без обзира на ембарго, Хрватска је знатно увећала контингент тешког наоружања:

- тенкова са 270 на 450,
- ОТ са 100 на 150,
- арт. оруђа преко 100 мм са 800 на 1 100,
- авиона са 3 на 36,
- ХЕ са 5 на 34,
- ракета з-з, 8 лансера,
- оруђа ПВО на 600 комада.

Снаге је груписала по следећем:

- Источнославонски фронт: 19 бригада са укупно 19 000 људи;
- Орашки мостобран: 4 бригаде и 1 домобранска пуковнија са укупно 6 000 људи;
- Банијско-кордунашки фронт: 9 бригада са укупно 13 000 људи;
- Лички део фронта: 7 бригада са укупно 10 000 људи;
- Далматински део фронта: 12 бригада и пук са укупно 15 000 људи;
- Дубровачки сектор 4 бригаде, снаге МУП-а и морнарички одреди, укупно 5 000 људи.

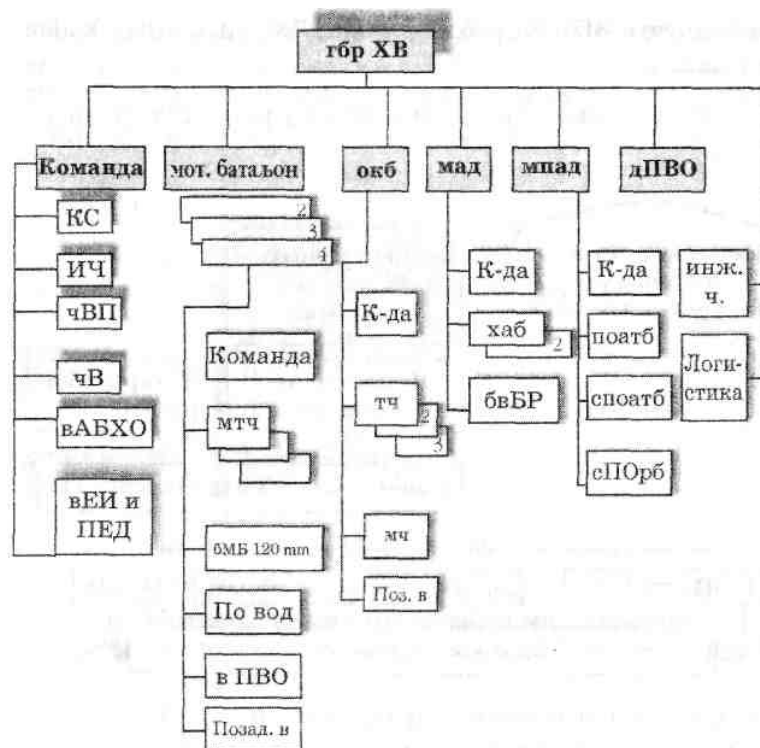
Пре завршне операције „Олуја“, хрватске оружане снаге су већ организоване по видовима: КоВ, РВ и РМ. Најразвијенији и најбројнији вид је КоВ развијен у шест зборних подручја (ЗП): Загреб, Карловац, Госпић, Сплит, Осијек, Бјеловар.

Руковођење оружаним снагама у рату ишло је по шеми:

⁹⁶ Исто, стр. 26.

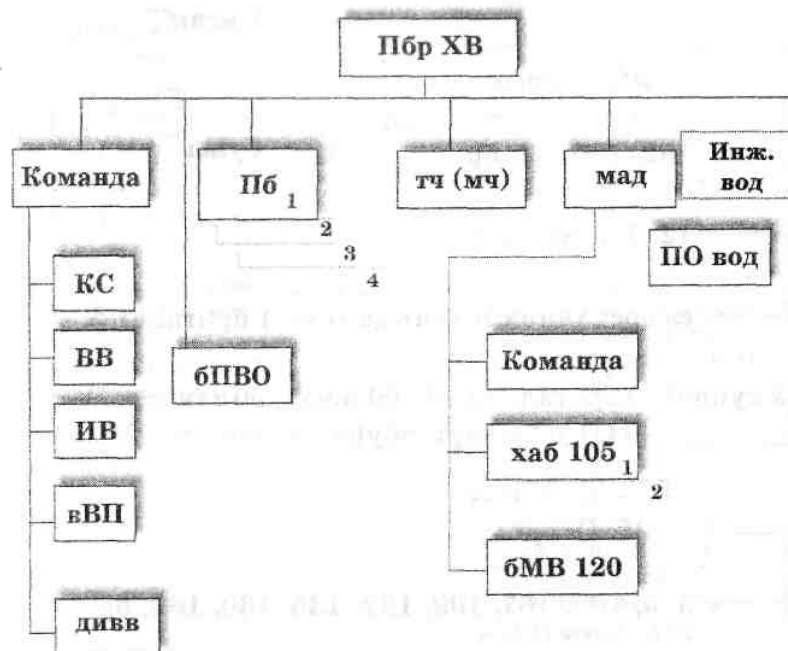
Структура гардијских бригада (гбр) ХВ

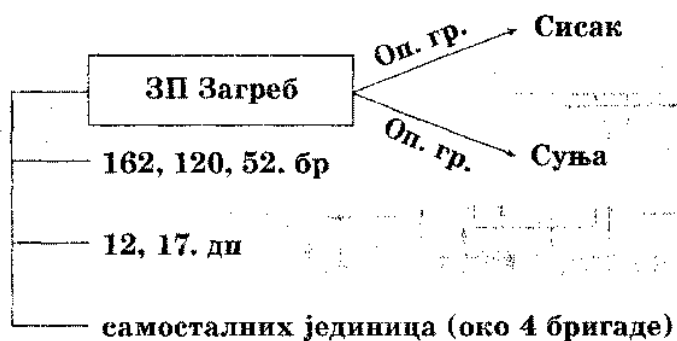
У свом саставу, гардијска бригада има око 2 800 људи, ако има четири мот. батаљона, односно до 2 300 ако има три.

Опремљена је са око 30 тенкова (савремених), 10 БВП М-80 (ОТ М-60), 12 хаубица и 4 ВБР „Пламен“ или „РАК-15“, 6 топова Т-12, 6 СО 90 мм, 6 брдм, 18(24) МБ-120 мм, 6 БСТ, 12 ПАТ и 4 до 6 РС ПВО.

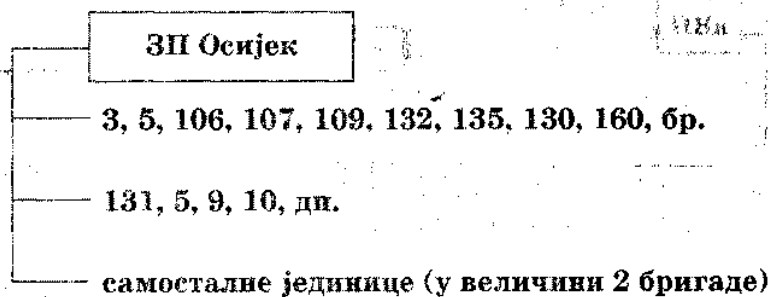
Структура пешадијске бригаде („Б“ и „Р“ типа)

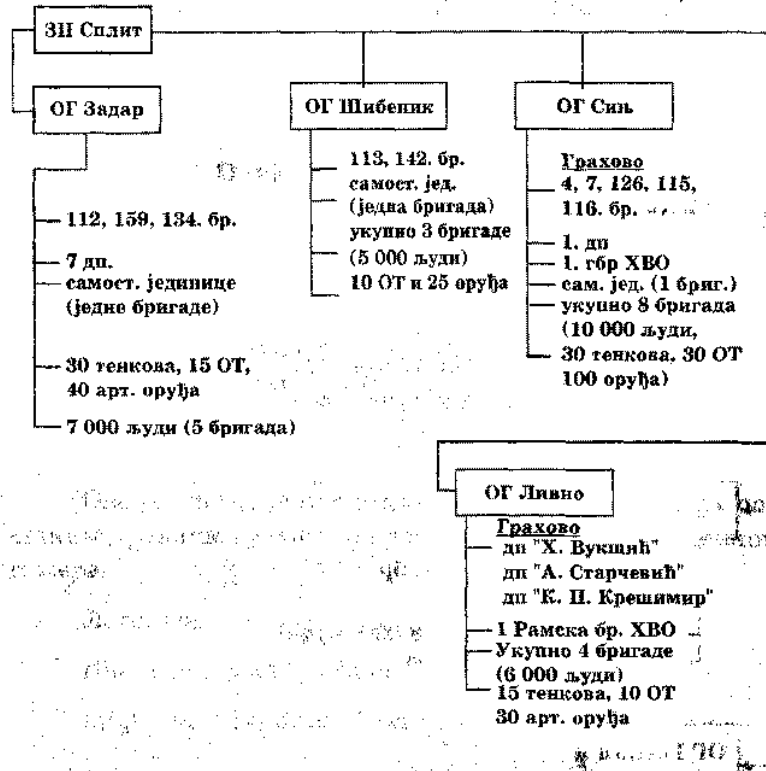
У свом саставу, бригада има 1 800 до 2 400 људи, 8-12 тенкова, или ОТ М-60, 6 до 12 х-105 мм, 6 МБ 120, 18 до 24 МБ 60 мм, 6 до 10 ПАТ, 4 до 6 БсТ, 6 до 10 ПОЛО. Концентрација снага пре „Олује“

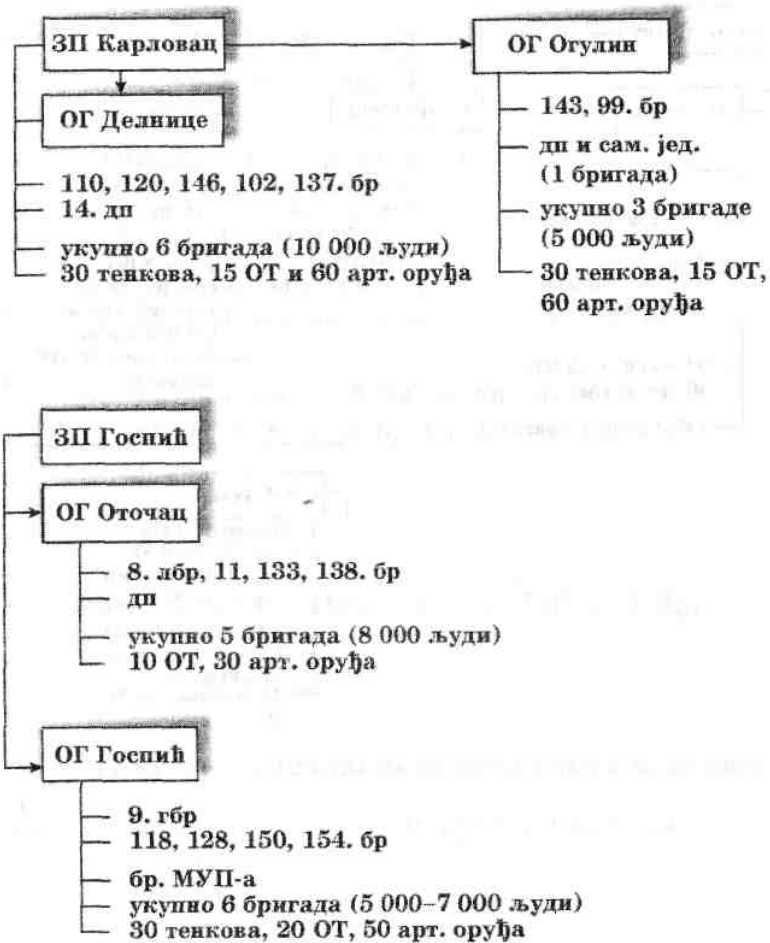

Укупно: 10 бригада са 15 000 људи, 50 тенкова, 40 ОТ и 160 арт. Оруђа

Укупно: 15 бригада са 22 000 људи, 80 тенкова, 30 ОТ, 204 арт. Оруђа

Укупно правац Госпић – Карловац:

- 21 бригада (око 30 000 људи)
- 90 тенкова
- 60 ОТ
- 180 оруђа

Главни стожер је под својом командом држао следеће јединице:

- 1. гбр. Згб (-1)
- 3. гбр. Осијек
- 5. гбр. Винковци
- 4. гбр Сплит
- 7. гбр Вараждин
- 9. гбр. Госпић
- 2. гбр. Д. Село (-1)
- 8. лјгбр Пула
- 1 бр. МУП-а
- 150. бр.

Ове јединице је користио за ојачање снагама на појединим правцима у току операција и као резерву Главног стожера.

Легенда:

гбр – гардијска бригада

лјгбр – лака јуришна бригада.

Поред Хрватске војске, оружане снаге Хрватске чине још и јединице МУП-а и Цивилна одбрана. Снаге МУП-а су бројне и износе 45 000 људи, страначки су одређене (припадају ХДЗ-у) и модерно су наоружане. Формирана је и специјална бригада МУП-а, састава 8 одреда, лоцирана на подручјима за која се цени да су у њима могући унутрашњи немири, али и оспособљена за специјална дејства према српским територијама. Бригада је у целини била ангажована у борбеним дејствима према РСК, а сада тежиште активности има према Славонско-барањској области.

Доктрина ХВ (Хрватске војске). – Крајем 1995. године донета је одлука о реорганизацији Хрватске војске, а 12. 03. 1996. одлуком председника Републике и ВК ОС РХ, озваничена је нова мирнодопска формација, чији су основни циљеви били следећи:

1. прилагођавање организације, формације и система командовања стандардима НАТО;
2. успостављање повољнијег мирнодопског распореда команди и јединица, у складу са новонасталом ситуацијом након пада Републике Српске Крајине;
3. рационализација трошкова одбране;
4. смањење укупног бројног стања (у складу са Бечким споразумом и критеријумима ОЕБС-а;
5. постизање високог степена професионализације и модернизације оружаних снага.

Укупно бројно стање Хрватске војске треба да износи око 50 000 војника, од чега ће 36 000 чинити професионални састав, 14 000 војници на одслужењу војног рока. Могућа је и друга варијанта са око 14-15 000 људи у професионалном саставу, а око 30 000 на одслужењу војног рока.

Наоружање, опрему, организацију, формацију и обуку настоји да прилагоди стандардима НАТО. Зато је потписала низ споразума и војних уговора о сарадњи са САД, Немачком и Турском.

Министарство одбране се залаже да се:

1. „Главни стожер“ преименује у „Здружени стожер“;
2. укину команде РВ и ПВО и РМ (КоВ и нема команду), а да се формирају сектори за сва три вида и
3. формира заједничка команда за све гардијске јединице.

Копнена војска (КоВ) Хрватске војске је најмасовнији вид војске са око 70 000 војника (пријављено 58 316), од чега се око 5 000 налази у разним војно-територијалним органима. Она је организована у 8 гардијских бригада (мтбр), 4 бригаде ПВО, 1 инжбр, 2 арт. бр (једна противоклопна и једна за подршку), 2 војнополицијске бригаде, 1 пук везе, 1 санитетска бригада, 6 позадинских база, 46 пбр, 33 дп и 2 самосталних батаљона (ОЕБС-у је пријављено 11 бригада, 2 дп, 2 самостална батаљона).

Концепцијски приступ питањима одбране⁹⁷ је под евидентним америчким утицајем, уз уважавање сопствених специфичности, пре свега у организацији оружаних снага. Приоритетан циљ је укључивање Хрватске у структуре НАТО. Пре напада на Републику Српску Крајину, Хрватска је своју стратегију називала „Стратегија реално усклађених корака“. Сада своју стратегију одбране назива „Стратегија уверљивог одвраћања“. Реч је о томе да се противник увери да је хрватски ратни потенцијал такав да ће у свакој врсти евентуалног граничног инцидента или у тоталном нападу бити бескомпромисно тучен и уништен, те да сам унапред одустане од могуће агресије.

⁹⁷ О концепту доктрине одбране Хрватске још се није појавила најављивана „Бела књига о одбрани Републике Хрватске“, па се о њој закључује на основи јавних публикација („Хрватски војник“, „Глобус“, „Нови лист“, „Велебит“).

Дугорочно гледано, намера је да се у 21. век уђе са стратегијским концептом „чистог рата“, којим се противник побеђује без борбе или уз мање сопствене жртве и материјалне губитке. Нова доктрина Оружаних снага Републике Хрватске треба да омогући „просторно-временску уједињеност борбе, логистике и санитета.“ Та доктрина је названа „Доктрина употпуњавајуће (интегралне) битке“. Према тој доктрини, оружане снаге Републике Хрватске се организују и оспособљавају за маневарски рат на великом простору, истовремено на копну, мору и ваздуху. Посебно се наглашава значај владања информацијама и оспособљавање за „просторно-временску уједињеност борбе“. То се постиже већом покретљивошћу свих елемената оружаних снага, већом борбеном ефикасношћу захваљујући системима СИ⁹⁸ и сталним задржавањем иницијативе (у војном погледу и на политичком и дипломатском пољу).

Операције оружаних снага се реализују извођењем борбених дејстава истовремено у ближем захвату фронта и дејствима по виталним циљевима у позадини непријатеља. По циљевима се дејствује артиљеријом и авијацијом до пуног уништења, а тек после тога се покрећу копнене снаге ради заузећа простора. Велики значај у првој фази операције придаје се психолошко-пропагандним дејствима усмереним како према противнику тако и према сопственој јавности.⁹⁹

Битна карактеристика друге фазе операције (дејства копнених снага) јесте променљивост (разноврсност) предвиђених маневара снага, при чему команданти оперативних састава добијају само циљ и задатак уз пуну слободу одлучивања.

Хрватска је изградила и ефикасан обавештајно-безбедносни систем ослањајући се на кадрове из усташке емиграције, припаднике обавештајне службе из ЈНА и помоћ и подршку западних обавештајних служби, посебно Немачке и САД, затим оспособљавањем извиђачких јединица, формирањем јединица ЕИ и ПЕД (од заплењене опреме ЈНА), набавком и учешћем у производњи беспилотних летелица, коришћењем сателитских података и података бројне агентуре.

Командни кадар Хрватске војске (ХВ) у време припреме и извођења „Олује“

Главни стожер Хрватске војске чинили су:

– начелник главног стожера (ГС) – генерал Јанко Бобетко који је ту дужност обављао до 1. јуна 1995. године, а у време „Олује“ заменио га је генерал Звонимир Червенко;

– заменик начелника ГС – генерал Петар Стипетић;

– на челу оперативне управе био је генерал Фрањо Фелди, а затим Иван Тонковић;

– обавештајни сектор – генерал Домазет, а персонални генерал Стјепан Слопот;

– позадински сектор – генерал Иван Басарац, који је потом преузео зборно подручје (ЗП) Загреб;

– сектор мобилизације и организације – Мате Оставић.

Заповедници зборних подручја (корпуса) били су:

– ЗП Загреб – генерал Иван Басарац,

– ЗП Сплит – генерал Анте Готовина,¹⁰⁰

– ЗП Госпић – генерал Мирко Норац,

– ЗП Осијек – генерал Ђуро Дечак.

Заповедници оперативних праваца (ОП) у акцији „Олуја“:

⁹⁸ Хрватска војска располаже посебним батаљоном за психолошко-пропагандна дејства, којим директно руководи Политичка управа МО.

⁹⁹ За генерала Анту Готовину је карактеристично да је завршио само основну школу и био подофицир у легији странаца. Зато му је планове дејстава ЗП Сплит радио бивши капетан ЈНА Рахим Адеми. (Обојица су 2001. оптужени од Хашког трибунала за ратни злочин над крајишким Србима. Адеми се потом добровољно предао у Хаг, док је Готовина у бекству).

¹⁰⁰ Генерал Јанко Бобетко: Све моје битке, Загреб, 1996. стр. 366.

- ОП Петриња – Глина – генерал бојник Иван Басарац,
- ОП Костајница – Двор – генерал бојник Лука Џанко,
- ОП Огулин – Саборско – генерал бојник Маријан Марковић,
- ОП Велебит – генерал – бојник Мирко Норац,
- ОП Книн – стожерни бригадири Дамир Крстичевић и Иван Кораде,
- заповједник специјалне полиције – генерал Младен Маркач.

Искусства из дејстава пре „Олује“

Током извођења мањих операција „Медачки цеп“, „Масленица“, „Бљесак“, а затим и „Олуја“, „дотеривани“ су борбени поступци јединица, повећавана њихова ефикасност. Напад је, по правилу, почињао дуготрајном артиљеријском припремом (и по неколико дана!), при чему артиљерија, поред војних, гађа и насељена места, што треба да оствари психолошке ефекте на становништво и борце.

За успостављање борбеног додира коришћени су привремени тактички састави од извиђачко-диверзантских јединица подржаних артиљеријом.

У првом ешелону и на главном правцу, по правилу, ангажоване су гардијске јединице, а у другом ешелону и на помоћним правцима – претежно пешадијске бригаде и домобранске пуковније.

Специјалне снаге МУП-а употребљаване су за диверзантска дејства, прикупљање података, ширење панике у дубини територије, као и за терорисање Срба. За Хрватску војску били су карактеристични и злочиначка дејства, убијање цивила, заробљеника, дејства по избегличким колонама, масовне пљачке и рушења. То је био резултат усташке политике да са Србима више нема заједничког живота.

У току припрема операција значајна пажња се поклањала оперативном маскирању, које је, поред планског пласирања (дез)информација путем агентуре, средстава јавног информисања, политичко-дипломатским путем, садржало и масовно организовање и рад лажних радио и радио-релејних веза, као и лажних покрета јединица у дужем временском периоду. Последица тога су биле заваривање и изнуравање противничке стране, компромитовање система одбране и обавештајног обезбеђења, увежбавање сопствених команди и јединица, подизање ратничког расположења код војника и становништва.

Јединице су интензивно обучаване на терену који је био сличан терену на којем ће бити реализован борбени задатак. Све јединице и команде, од батаљона па навише, посебно у другој половини 1994. године и првој половини 1995. године, позиване су у више наврата на вишедневне вежбе, где су тежишно увежбавани поступци за предстојећа дејства која су уследила у мају и августу 1995. године.

Масленица. – Систематска дејства Хрватске војске, у сврху протеривања крајишких Срба из авнојске Хрватске, отпочела су још 1993. године. О томе начелник Главног стожера ХВ Јанко Бобетко каже: „5. сибјечња 1993. године позван сам код председника и добио задатак припремити операцију 'Масленица'... да повежемо сјеверни и јужни дио тог јадранског простора, јер смо морали путовати преко отока Пага... Председник ме обавјестио да се ради о мањој групи непријатеља, јер се повукао у дубину, па сада треба искористити прилику и то учинити“¹⁰¹...

Председник је форсирао акцију и рекао ми: „Због међународних увјета не треба то растезати него што прије то учинити, јер нам послје вријеме неће ићи на руку“¹⁰². Акција је припремана тајно пребацивањем 4. гардијске бригаде у регион Нина, а

¹⁰¹ Исто, стр. 367.

¹⁰² Исто, стр. 369.

помагале су јој домобранске јединице у том региону, које су постепено додатно наоружаване и припремане без буке.

Описујући ток дејстава за Масленицу Бобетко да је заузимање Масленице поверио пуковнику Норцу ојачавајући га ноћу оклопном четом из Госпића. Снаге генерала Маркача су у виду клина ишле на „пресецање цесте Обровац-Бенковац као крајњи задатак и спајање овдје са дијеловима који су се кретали од Равањске према Јасеници и Великој Бобији да ставе под контролу Обровац... Тај задатак су Маркачеве јединице извршиле под борбом. Ишло је то полагано али врло ефикасно“, тако да је овладана тактичка дубина на Велебиту. „Бочно смо осигурали наше снаге и увођење из покрета 4. бригаде основним правцем према Кашићу и Паљуву, дакле обухватом и ослобађањем Новиградског мора, пресецањем комуникације према Земунику, те забацивањем снага иза леђа, створили смо врло повољну ситуацију. Непријатељ је отпочео извлачење, иако је имао доста велике губитке, јер смо дошли бочно иза његових борбених положаја. Да смо наступали с фронта, очито не бисмо имали никакве резултате“¹⁰³.

О даљим намерама Хрватске војске Бобетко је саопштио да је „дио снага већ био на Дебелом Брду и кретао се према Бенковцу али је Предсједник наредио да се стане на тој линији: Кашић – Паљув – Мала Бобија“. О томе како је Хрватска војска прошла преко положаја Унпрофора да би се нашла иза леђа Србима, Бобетко каже:

„Француски батаљон распоређен од Биограда до Задра је био обавјештен да ћемо ми у 6 сати напасти, те да своје људе обавјесте да се повуку, како се не би случајно изложили ватри, јер ми не носимо одговорност... Французи су се само насмијали на то наше обавјештење јер су мислили да ми немамо снага за тај задатак. Ипак, француски заповједник је, на инсистирање Роса (генерал Рос је познавао заповједника француског батаљона са којим је био у Легији странаца и он га је обавјестио сат прије нашег напада), дао писмену потврду да је обавјештен, а тај документ је касније упућен Бутросу Галију“¹⁰⁴.

У ствари, овде је било посреди кршење примирја, непоштовање одредаба о статусу „ружичастих зона“ и других одредаба Венсовог плана, као и игнорисање и, практично, напад и на снаге Унпрофора. Приликом бомбардовања Масленице и упада у „ружичасту зону“ погинула су два и рањена четири војника француског батаљона. Савет безбедности је својом Резолуцијом 802 од 25. јануара 1993. захтевао „прекид непријатељских активности“, али је и том приликом тражио разоружање само српских снага. То што Хрватска ни тада није добила никакве санкције, Туђман је протумачио као „зелено светло“ за наставак војне акције.

Медачки цеп. – Наставак војних операција Хрватске војске уследио је већ у септембру 1993. године. Догодило се то на простору Дивосела. Дивосело је, по речима генерала Бобетка, било значајно јер је, поред осталог, „из тог села било седам генерала (у прошлом рату). У бившој Југославији било је једно од политичких средишта, које је одређивало и тонирало комплетну политику према хрватском живљу и према Лици као цјелини“¹⁰⁵.

Основну ударну снагу за напад чинила је 9. гардијска бригада, а помоћне су биле снаге МУП-а које су имале задатак да вежу српске снаге и да им не дозволе продор из окружења док је главна снага генерала Норца уништавала окружени српски батаљон у Медачком цепу. Бобетко наводи да је операција била завршена за четири сата тако што

¹⁰³ Исто, стр. 370.

¹⁰⁴ Исто, стр. 380.

¹⁰⁵ Исто, стр. 381.

је „комплетна њихова бојна била разбијена, нешто се извукло, нешто се предало, старци, жене и дјеца су пуштени“.¹⁰⁶

Бобетко придаје велики значај тој операцији јер, како каже: „Битка за Велебит је добивена, то је било стратешко питање. Понављам, тко има Велебит, има и пола Хрватске. Тко нема Велебит – Хрватска је ту пресјечена“¹⁰⁷. То се показало и касније јер су на том простору груписане и припремане снаге за завршну операцију „Олуја“.

И том приликом су и снаге Унпрофора биле изложене ватри, због чега је Бобетко био позван код генерала Цата и оштро критикован о чему Бобетко сам каже: „Генерал Цат ме је око пола ноћи звао и замолио да се са мном нађе у заповједништву Стожера. Био је врло груб, да не кажем дрзак, својим упадима, пријетњама, испадима и оцјенама наше војске. Ја сам онда, ради истине, упозорио и рекао му слиједеће: господине Генерале, рашчистићемо најприје, јесте ли Ви у колонији или у слободној, сувереној и међународно признатој земљи. Друго, је ли Вас та земља позвала да држите лекције или да извршавате свој задатак. Према томе, ако не створимо увјете за разговоре, овако са мном не можете даље разговарати. Ви сте тачно знали да је четничко топништво код Светог Рока иза положаја Унпрофора, перманентно тукло наше положаје. Ми нисмо били у стању узвратити ту ватру, јер бисмо тукли Ваше положаје... Били сте, дакле, упозорени, међутим, Ви нисте подузели ништа. Сада желите приказати ову операцију као флагрантно кршење неких одредби међународног права“.¹⁰⁸

Ипак, Бобетко на истом месту коментарише ту операцију на следећи начин: „За мене је операција 'Медачки цеп' једна од бриљантних операција, јер је извршена у року од четири сата, једна бојна агресора је до ногу потучена, основни циљеви су извршени, наши губици били су минимални“.

Наредним мерама Савет безбедности Уједињених нација само је олакшавао провођење циљева Хрватске да протера Србе из Крајине. Тако је Резолуцијом 908 од 31. марта 1994. Савет безбедности проширио мандат Уједињених нација тиме што је овластио државе чланице да могу деловати индивидуално или колективно, преко регионалних организација, и предузимати све неопходне мере у сарадњи са УН и Унпрофором „да прошире ваздушну подршку територији Републике Хрватске ради одбране персонала Унпрофора у остваривању његових мандата“. Како је и та резолуција протумачена у Хрватској, види се по томе што је у јесен 1994. настављена серија напада на положаје војске Републике Српске Крајине.

„Бљесак“. – Резолуцијом 981 од 31. марта 1995. године, Савет безбедности мења мандат снага УН дајући им назив „операција за обнову поверења“ (УНКРО) и укида категорију „заштићених зона“. Резолуцијом је поновљено овлашћење држава чланица да могу предузети „све потребне мере, проширити тесну ваздушну подршку Републици Хрватској у заштити УНКРО. Хрватско вођство је то добро разумело: одобрена је ваздушна помоћ за њена предстојећа дејства. Тако је та резолуција, у ствари, дала „зелено светло“ мајским и августовским офанзивама Хрватске војске на Републику Српску Крајину.

Већ 25. априла 1995. начелник Главног стожера Хрватске војске генерал Јанко Бобетко реферише председнику Републике Хрватске о борбеној готовости Хрватске војске за завршне операције. Из самог његовог излагања и предлагања може се закључити да је завршна операција изласка Хрватске војске на границе авнојске Хрватске првобитно планирана и предвиђена као интегрална, истовремено стратегијска операција која би обухватила и Книнску Крајину, западну Славонију и Славонско-

¹⁰⁶ Исто, стр. 382.

¹⁰⁷ Исто, стр. 383.

¹⁰⁸ Исто, стр. 388.

барањску зону. Шта је утицало на промену стратегије, јавности још није познато. Углавном се види да је та стратегијска операција раздјељена на три фазе.

Прва фаза је „чишћење“ западне Славоније, реализована у мају 1995. под називом „Бљесак“; друга фаза је протеривање Срба из Книнске Крајине, са Баније и Кордуна, па чак и западне Босне, реализован у августу и септембру 1995. под називом „Олуја“, трећа фаза је изгон Срба из Барање, источне Славоније и западног Срема, одгођена је и реализује се „невојним“ методама поступно и систематски у разводњеном облику „Олује која траје“, или „тихим егзодусом“.

Из Бобетковог реферисања није тешко наћи потврду о постојању плана за јединствену стратегијску операцију. Између осталог, он каже: „Сада бих поновио само основна начела на којима је разрађен и утврђен план дјеловања хрватских постројби на правцима њихове употребе:

1. Рашчламба основних стратешких циљева...
2. Истодобним ударом према више основних стратегијских тачака, онемогућен је маневар снага окупатора...
3. Избјегава се груписање снага...
4. Јачањем зракопловства и ХРМ (Хрватске ратне морнарице) створен је увјет интервидовског дјеловања на мору и копну...

Сви планови су уигравани и увјежбавани, извођени су тренажи и обука свих заповједништава свих нивоа. Значајно су оспособљене и домобранске пуковније... Цијенећи основне елементе искуства и борбеног дјеловања, резултате из свега онога што је учињено у прошлој години, могу Вас извјестити да је Хрватска војска припремљена за извршење, ако то, јасно, буде потребно, и овог основног задатка: избијање на границе суверене Хрватске“.¹⁰⁹

Почетна операција за акцију „Бљесак“ разрађена је још 5. просинца 1994. године, а 16. вељаче је предочена Предсједнику Републике. У року од неколико дана наредба је прослеђена у ЗП Бјеловар у 1. бригаду и свим снагама које треба да учествују у операцији.

Главне снаге су нападале са два правца: 1) Новска–Окучани са снагама: 1. бојна 3. гард. бригаде, 2. бојна 1. гар. бригаде, 125. дп, са задатком да разбију непријатеља посебно у Рајићима и да избију у Окучане, 2) снаге из правца Нове Градишке: 4. бојна 5. гбр, 81. гард. бојна, 121. дп и снаге МУП-а, истовремено дејствују кад и снаге од Новске.

Три месеца пре операције снаге су привучене до линије распореда и полазних положаја, и то у борбеном распореду каквом се врши удар. Одређена је и посебна група, на челу са генералима Стипетићем, Домазетом и Миљевцем, са задатком да објективно процени све елементе тог борбеног састава и степен припремљености. Читав састав је увежбавао три месеца у свим елементима акције, подршке и координације. У међувремену је, како наводи Бобетко, „дошло до споразума о отварању цесте (аутопута) за промет, што је функционисало месец и пол дана. Кад је дошло до убијања наших људи на цести, предсједник је донио одлуку о извршењу планираног борбеног задатка“. Бобетко се при томе хвали како је све текло по плану (дакле и злочини!) речима да је „та операција моја симфонија, јер сам сваки детаљ предвидио и готово све се одвијало како сам и мислио“.¹¹⁰

На градишком правцу, ипак, по речима Бобетка, није ишло све по плану, па је на том правцу додатно уведена једна бојна 5. гбр да заузме Дрогалиће. Описујући ракетирања и артиљеријска бомбардовања западно-славонског подручја, Бобетко

¹⁰⁹ Исто, стр. 403. Из овог се јасно види улога генерала Бобетка у злочинима против крајишких Срба. Такође је очито да је и инцидент на аутопуту део предвиђеног плана за „Бљесак“.

¹¹⁰ Исто, стр. 407.

наводи како је око 600–700 људи код Пакраца било принуђено да се преда и додао: „Радило се о групи која је читаво вријеме рата палила, харачила и убијала, па је чудно да су се предали... Чишћењем западне Славоније Хрватска је ојачала и добила свој простор“.¹¹¹

Стварна ситуација и „чишћење“ западне Славоније изгледали су нешто другачије од Бобетковог хвалисања. Хрватска војска је отпочела напад 1. маја на заштићену зону у западној Славонији под двоструким називом: „Цесте и пруге“ и „Бљесак“. Према наводима хрватске телевизије, амерички амбасадор у Загребу је, истог дана када је офанзива отпочела, од председника Милошевића добио уверавања да ће Србија остати по страни сукоба. Дан пред сам напад, припадници ХВ и обавештајци су у униформама данског батаљона обишли све важније пунктове и прецизно снимили стање на терену.

Прве јединице су, чак, ушле (изненада) у униформама међународних снага у Окучане, што је изазвало збуњеност. Тек после тога је уследио снажан напад гардијских јединица подржаних дејством авијације. Српска војска (18. корпус) остављена је без помоћи и без тешког наоружања, које се налазило у складиштима Унпрофор-а, тако да је претрпела пораз за 36 часова. Нису поштеђени ни плави шлемови. Портпарол сектора „Југ“ Робертс изјавио је: „Пљусак меткова сручио се на непалски батаљон у шуми Прашник, недалеко од Нове Градишке. Напади на положаје Уједињених нација били су осмишљени и неиспровоцирани“.¹¹²

Јасуши Акаши је убедио беспомоћне Србе у западној Славонији да предају остатак свог тешког наоружања, а у замену им је обећан безбедан прелаз преко реке Саве! На десетине хиљада српског становништва је кренуло у егзодус, али се нашло под снажним ударима хрватске авијације на свим путевима.

На пољима Славоније остало је на стотине лешева српских војника и цивила. Западна Славонија у којој су Срби чинили већину, остала је етнички чиста. Зато као иронија звучи нова 994. Резолуција Савета безбедности од 17. маја 1995, у којој се тражи и „поштивање права српског народа, укључујући слободу кретања“. Међународним посматрачима и представницима хуманитарних организација био је забрањен приступ у зоне где су продрле хрватске снаге. Кретање УНКРО-а било је ограничено првих седам дана маја у сектору западне Славоније. Посредник у преговорима лорд Овен изјавио је за телевизију „Sky“: „Хрватска је прекршила писмено обећање дато генералном секретару Бутросу Галију“. Али из те констатације опет нису проистекле никакве последице по Хрватску.

Охрабрена успесима у западној Славонији, Хрватска је наставила офанзиву на југу. Нови командант Хрватске војске Звонимир Червенко, приликом преузимања дужности од пензионисаног генерала Јанка Бобетка 1. јуна 1995. је изјавио: „Хрватска ће ратовати и њен народ треба то да зна“.¹¹³ Јединице Хрватске војске поступно су заузимале коту по коту на планини Шатор и Динари, отварајући пут према Грахову, а затварајући одступницу Крајишницима. Уједињене хрватско-босанске снаге нападе су 28. јула Грахово и Гламоч, чиме је Крајина доведена у изузетно тежак положај.

Етапе операције „Олуја“

Претходним мањим операцијама „Масленица“, „Медачки цеп“ и „Бљесак“ заузета је оперативна основица за груписање и припрему снага за завршну операцију „Олуја“. У акцији „Масленица“ осигурана је копнена веза са хрватским снагама на југу

¹¹¹ Смиља Аврамов, стр. 365.

¹¹² Исто, стр. 366.

¹¹³ У „Олуји“ је ангажовано: 67 бригада и пуковнија (са преко 100 000 људи), 300 тенкова, 200 ОТ и преко 800 арт. оруђа.

Далмације и осујећене су претње српске стране у вези са пресецањем хрватског простора у рејону Задра.

Операцијом „Медачки цеп“ практично је заузет Велебит, чиме је обезбеђена ослона територија за операцију „Олуја“ у Книнској Крајини и осујећена могућност пресецања Хрватске на најужем делу њене територије. У „Бљеску“ је заузета цела западна Славонија чиме се Хрватска осигурала од евентуалне војне интервенције из Србије и обезбедила леви бок снагама у „Олуји“.

Пробним дејствима на Динари и пресецањем комуникација између Книна и Грахова, без значајнијег отпора и интервенције српске стране (било из Републике Српске било из СРЈ), учврстило је одлуку хрватског вођства да крену у завршну операцију ликвидирања Републике Српске Крајине.

Сама војна операција „Олуја“ је завршна етапа војних дејстава Хрватске на простору бивше РСК¹¹⁴, али је чишћење тог простора од остатака српског становништва настављено и после олујне војне акције. Многи злочини и разарања на простору РСК извршени су пре и у току „Олује“, али су настављени и после ње, што се све подводи под појам „Хрватске Олује“ којом је делом уништен, а у целини протеран српски народ из своје домовине. О злочинима и разарањима који су углавном и узроковали егзодус Срба из Крајине биће речи у делу који следи иза приказа тока „Олује“.

Олуја I. – Према аутору књиге „Све моје битке“, и начелнику Главног стожера Хрватске војске у време припреме „Олује“ генералу Јанку Бобетку, та операција је описана у четири сегмента, од I до IV.

Међутим, у суштини се ради о јединственој операцији и истовремено реализованој на сва четири сектора фронта са различитим снагама. Према томе, кад се описују дејства у појединим секторима, не може се рећи да је ту било више етапа саме операције. О етапама „Олује“ може се закључити анализом задатака и циљева које су снаге у операцији добиле и извршиле. Директива за напад на сва четири сектора издата је 26. јуна 1995. године, а готовост за напад одређена је свим јединицама за 15. јули 1995. године.

У такозваној Олуји I циљ је био: „ослободити Петрињу, Костајницу и Глину, избити на државну границу РХ и спојити се са 5. корпусом Армије БиХ на простору с. Обљај – с. Жировац“.

У првој етапи операције на овом сектору дат је задатак главним снагама да одсеку и ослободе град Петрињу, а помоћним да се ослободи шире подручје Х. Дубице.

У другој етапи „снагама 2. гбр и 20. дп, уз увођење 101. бр (-1) и 149. бр, дејствима на правцу Петриња – с. Одаљ, ослободити Глину и избити на линију с. Обљај – с. Жировац, где се спојити са снагама 5. корпуса А БиХ“.

„Замисао је била да се изврши расецање непријатеља на простору Зрињске горе, избије на државну границу, непријатељ присили на предају или уништи и ослободи цело подручје Баније“.¹¹⁵

Задатак у овом сектору извршавале су јединице ЗП Загреб, ојачане снагама из Главног стожера и специјалним јединицама МУП-а. Тактика дејстава је била изненађење силином удара, убацивањем специјалних снага у регион Петриње и Костајнице и њиховим дејствима у позадини. Изгледа да ни главни заповедник ЗП Загреб генерал Басарац није знао за убацивање 81. гард. бојне у рејон Костајнице, па је, према Бобетковом тумачењу, дошло и до неспоразума и домобилизације непотпуно спремних јединица за тај задатак. Тиме је ризиковано разарање Сиска (због спорог

¹¹⁴ Српски народ као део држављана Хрватске, дакле, проглашен је непријатељем и немилосрдно прогоњен.

¹¹⁵ Бобетко, стр. 439.

дејства у првој етапи), чега се хрватска страна прибојавала као реакције српске војске Крајине.

Операција на овом сектору је завршена за три дана избијањем на Уну и спајањем са 5. корпусом А БиХ. Српска војска Крајине је била принуђена да остави наоружање и напусти простор Баније. Анализирајући операције у том сектору, Бобетко наводи: „Пракса је показала да се исплатио труд у року од двије године у припреми јединица носитеља главног удара у овој операцији“.¹¹⁶ То је још један доказ да се Хрватска непрекидно спремала да војним путем елиминише Републику Српску Крајину, без обзира на паралелни процес тражења политичког решења конфликта.

Олуја II. – Описујући задатке снага и извођење операције у сектору Кордуна, Бобетко у сегменту „Олуја II“ децидира постојећи план офанзиве и на подручју источне Славоније и Барање, прецизирајући задатак ЗП Осијек на следећи начин: „Снаге ЗП Осијек да организују упорну и одсудну одбрану и створе услове за прелазак у офанзиву на подручју источне Славоније и Барање с циљем ослобађања цјелокупног простора и избијања на међународно признату границу Републике Хрватске“.¹¹⁷

Задатак у сектору Кордуна извршавале су снаге ЗП Карловац ојачане јединицама из ЗП Загреб, Бјеловар и МУП-а Карловца под заповедништвом генерала Грујца. Према Бобетковом опису задатака и дејстава, циљ је овде био да се истовременим дејством на том простору онемогући српској страни да прегрупише снаге за противудар или да испољи артиљеријско-ракетна дејства на Карловац. Зато су на овом простору убациване снаге, односно ради окруживања српских јединица извођена су јака артиљеријска дејства по Војнићу и другим српским насељима ради сејања панике и пресецања одступница. О томе говоре и Бобеткови коментари тог дела операције:

„Операција 'Олуја IГ' је истовремени дио „Олује I“ са основним задатком чишћење простора јужно од Карловца или спречавање било каквих изненађења или противудара“.¹¹⁸ Током дејстава, хрватске снаге су брзо избиле у Војнић и пресекле комуникације спречавајући повлачење српских снага од Вргин Моста према Топуском. За то време снаге левог суседа – ЗП Загреб и десног – ЗП Госпић, већ су избиле у регионе с. Обљај и спојиле се са 5. корпусом А БиХ и на линији Плитвичких језера, тако да су српске снаге биле окружене и нису имале ни теоријских могућности за противудар, нити за организовано извлачење.

У рејону Топуског вођени су преговори, водио их је генерал Стипетић, после чега је највећи део српских снага, остављајући наоружање, пребачен аутопутем у правцу Липовца, односно Србије. Тиме је ликвидиран и 21. корпус Војске РСК, што је уз 18. славонски и 39. банијски чинило половину војске Републике Српске Крајине.

Тим поводом Бобетко указује на предност оператике и тактике коју је хрватска војска применила у операцији „Олуја“, истичући значај опредељења за нелинијску тактику, која противнику није остављала могућност да прегрупише снага и организује противудар, ни снагама из дубине ни артиљеријско-ракетним ударима. Суштина је, како наводи Бобетко, „у координацији истодобног удара на ширем простору Лике, Кордуна и дијела карловачке бојишнице. Ствари су синхронизовано ишле према једном циљу: да се разбије његова могућност заповједања, пребацивања снага с једне на другу фронту, да му се сузи маневар удара оклопних снага, а оно што је за карловачко зборно подручје било главни задатак, да се топничке групације... на карловачкој бојишници туку, и да им се не дозволи разарање самог града, у чему се апсолутно успјело“.¹¹⁹

¹¹⁶ Исто, стр. 444.

¹¹⁷ Исто, стр. 454.

¹¹⁸ Исто, стр. 458.

¹¹⁹ Исто, стр. 459.

Још једном Бобетко закључује и казује да су сегменти „Олује I, II, III и IV“, „синхронизовани по времену, стратешким циљевима, оперативним задацима и тактичким поступцима јединица... Тај је посао био рађен двије године, с циљем увјежбавања и тренажа на разини стожера те на разини зборних подручја, тако да је свака јединица имала свој прецизни задатак, који није био превелик, али је тражио крајњу ефикасност и зналачку употребу свих оних средстава ојачања која је свака јединица у самој директиви добила“.¹²⁰

Олуја III. – Из задатка ЗП Госпић, у кампањи „Олуја III“ коју је водио генерал Норац, види се да је операција на том сектору имала циљ: „расјећи снаге 15. личког корпуса сјеверно и јужно од Плитвичких језера, разбити непријатеља и брзо се спојити са снагама 5. корпуса А БиХ на линији Кореничка Капела – Тржачка Раштела“.

За тај задатак ЗП Госпић се ојачава одређеним снагама из Главног стожера ХВ (1. гбр), ЗП Загреб (150. бр), специјалним снагама МУП-а Ријеке и др.

За успех операције на овом сектору Бобетко наглашава значај претходне операције, „Медачки цеп“, којом је заузет Велебит снагама МУП-а, чиме је овладано доминантним котама, са којих се, потом могло ићи „брже и смелије коначном рјешењу напријед планираних задатака“.¹²¹

Истиче да су на „личкој бојишници“ после тога привучени снаге и средства, „извршена врло интензивна обука према постављеним циљевима, јер земљиште није свуда исто, а ни снаге нису истих карактеристика и могућности. Из свих тих разлога сваки је педаљ морао бити подробно проучен, јер је у тој операцији било питање хоћемо ли коначно расјећи 'Крајину' на два дијела, створити увјете за спајање са снагама 5. корпуса у Босни, пресећи комуникације, овладати и добити битку за Пљешевицу“.¹²²

Да се главне снаге не би „рано истрошиле“, другим снагама су прво ушли 7-8 км у дубину простора, а затим ударним клиновима, које су чиниле 1. и 9. гбр, ојачане домобранским пуковнијама, ишло се до извршења циља. „Кључ на личкој бојишници био је простор Љубова, чијим се држањем доминирало читавом личком висоравни“.

Задатак 2. ешелона био је заштита бокова и предузимање енергичног напада према Дрежњик граду и Личком Петровом Селу, те спајање са 5. К А БиХ.

У првој етапи операције требало је за два дана „да се овлада прометницом Слуњ – Плитвичка језера, Хомољски Кланац – Љубовно, окруже и одсеку снаге непријатеља на подручју Врховина и Новог Личког Осика“.

У другој етапи, увођењем 2. ешелона, да се, „уз заштиту бокова од Слуња и Коренице, продужи к Дрежњнику и Личком Петровом Селу, споји са снагама 5. корпуса А БиХ и доврши уништење непријатеља у подручју Врховина и Новог Личког Осика“.

У првом ешелону у првој етапи ангазоване су снаге: 1. гбр, 138. дп, 133. дп; на помоћном правцу: 128. бр, 154. дп, и на другом помоћном правцу: 9. гбр, 111. бр, 118. дп.

У други ешелон у другој етапи операције улазе: 119. бр и 8. дп. Резерва у првој етапи је 150. бр, а у другој етапи резерва су главнине 9. гбр и 150. бр. „Тај начин груписања снага и одређивања циљева имао је за сврху коначно завршити с фазом чишћења, истјеривања агресора с овог дијела Хрватске, избијање на ријеку Уну“.¹²³ Другу снажну групацију чиниле су снаге МУП-а, које су, пресецајући комуникацију

¹²⁰ Исто, стр. 476.

¹²¹ Исто. Из планова синхронизације дејстава са 5. корпусом А БиХ у западној Босни, може се прозрети замисао хрватских поглавника о њиховим територијалним претензијама и подели БиХ.

¹²² Исто, стр. 478.

¹²³ Исто, стр. 480.

према Грачацу, брзо избиле чак до Доњег Лапца. „Тако су снаге МУП-а не само ојачале снаге Хрватске војске, него су отварале пролазе и пут уносећи сигурност.“¹²⁴

Из задатака снагама на појединим секторима види се да је, поред потпуног чишћења терена од локалних Срба, један од главних циљева био да се спајањем са коалиционим снагама 5. корпуса БиХ њима дају подстрек и подршка за продужењем офанзиве и у западној Босни. То се може сагледати и из Бобетковог коментара дејстава у овој операцији:

„Избијањем на ријеку Уну и деблокадом Бихаћа створили смо увјете 5. корпусу да главним снагама може овладати Грмечом, а онда испред себе имати отворен простор према Босанском Петровцу, Приједору и даље. Међутим, они то нијесу искористили.“¹²⁵

Овде се Бобетко запитао, што је веома цинично, зашто се са српском војском повукло и цивилно становништво констатујући: „Једино што је увијек остало необјашњено: одакле и када су дате директиве за масовно извлачење њиховог цивилног становништва, које је, као што знамо, овдје имало нешто лакши простор, јер су преко Лапца, који је касније пао, извукли велики дио онога што су понијели, иако је понешто и остало.“¹²⁶

Чак и у овој констатацији се види какав је терор вршен над цивилним становништвом, кад каже „да су извукли дио оног што су понијели са собом“, а не говори шта су све оставили. Цинична је та примедба о повлачењу цивила и кад се узме у обзир да су одређене снаге (главне) за чишћење терена (јер је он, заједно са Далматинским регионом, нарочито осетљив за Хрватску), а посебно мафија која је пустошила и правила злочине над преосталим Србима.

Олуја IV. – Задатак ЗП Сплит у кампањи „Олује IV“, којим је заповедао генерал Анте Готовина, био је, изгледа, најделикатнији, јер је требало ликвидирати упориште РСК – Книн. Поводом тог задатка Бобетко прецизира да се главним снагама гардијских бригада омогући на правцима Динара – Книн и Велебит – с. Орлић „упорабом ХД (хеликоптерског десанта) и синхронизованим дјеловањем са снагама МУП-а, зракопловства, топништва и ракета по Книну и Бенковцу, разбити непријатеља на датим смјеровима и заузети Книн, а у другој етапи операције приступити цјелокупном ослобађању окупираних дијелова Далмације“.¹²⁷

За такав задатак додељена су и знатна појачања војске, полиције, артиљерије, ракета и авијације: 7. гбр, 145. бр, 219. бр хаубица 203 мм (5), те два дивизиона артиљеријско-ракетних јединица.

Коментаришући извођење ове операције, Бобетко наводи значај претходне Масленичке акције Хрватске војске, којом је деблокиран Задар, а делом снага заузето и Перућко језеро. Такође истиче пресудан значај поступног заузимања Динаре и правца Гламоч – Грахово, при чему прецизира удео садејства ХВ и ХВО из БиХ. Какве је амбиције Хрватска имала на том правцу може се закључити из Бобеткове констатације: „Може се претпоставити да је генерал Готовина имао још двије оклопне бојне у резерви, судбина Бања Луке била би ријешена истодобно са заузимањем Мркоњић Града“.¹²⁸

Иначе су на правцу Гламоча дејствовале главне снаге 4. и 7. гардијске бригаде. Тако је заузето и Грахово и пресечена је комуникација Грахово-Книн, а преостала

¹²⁴ Исто, стр. 480.

¹²⁵ Исто.

¹²⁶ Исто, стр. 487. Ако се зна да је на овом делу Далмације већинско становништво било српско, ко је онда на том простору окупатор?

¹²⁷ Исто, стр. 493.

¹²⁸ Исто, стр. 494.

комуникација Книн – Доњи Лапац је била под непрекидном артиљеријском ватром. На тај начин су извршене све предрадне за напад на Книн.

Министарство унутрашњих послова је заузело Алан и пресекло комуникацију према Грачацу, усмеравајући дејства према Доњем Лапцу. Ипак, у току прве ноћи Срби су са задарског простора преко Книна успели да извуку део својих оклопних снага. Истовремено је извлечено и цивилно становништво из Книна у правцу Доњег Лапца.

Операција на том правцу припремана је, по Бобетку, годину дана. На тешком терену изграђено је више од 300 км путева „тако да смо оклопним снагама долазили готово на прву црту бојишнице и с ње тукли. Книн нам је био на длану и више није било ни теоријских могућности да врате тај дио територије.“¹²⁹

Бобетко наводи да се после Книна операција „Олуја“ „продужила даље заузимањем Дрвара, Мркоњић Града и избијањем дијелом снага на саму Мањачу, што значи да смо имали још једну до двије оклопне бојне, могли смо сигурно пресјећи пут Приједор – Бања Лука, те Бања Луку ставити у ситуацију да извлачи своје снаге. То је могући пропуст, али ту вјероватно има и неких политичких конотација, које још нису посве јасне.“¹³⁰

Бобетко закључује да је за ову операцију у целини епицентар био Книн, Динара и веза Книн – Грахово. Заузимањем Грахова, ситуација се стратегијски променила у корист Хрватске. Чим је Готовина преко заповједника 126. дп пуковника Котромановића, који је познавао терен и открио празне просторе у које су увучене главне снаге, овладао Граховом и Стрмицом, судбина „Крајине“, по Бобетку, била је запечаћена.¹³¹

Заслужује пажњу и Бобетков коментар односа Србије и Америке према хрватском обрачуна са РСК: „што се тиче Србије она је била пред одлуком или да иде у рат, или да их (Србе у Крајини) напусти. Прихватила је, очито, за њих лошију варијанту, а за нас бољу. Јер, нови би рат тражио нови однос снага, ново реагирање свијета, и позиција им тада не би била боља од наше.

Ми смо тада били у предности. Да су и почели неки нови рат, нису имали довољно снага; требало је времена за нову концентрацију... Србија је у овом тренутку врло јасно респектирала Хрватску као државу, хрватске снаге као оружану силу, и није доносила одлуке које су захтијевали и којима су се надали „наши“ Срби који су се неуредно и неорганизирано извлачили из тог простора; у подручју Топускога предао се готово читав корпус. Све је то значило да је стратешки однос снага био измјењен, да је политички став оних који су сумњали био пресјечен, да је Хрватска изашла на свјетску позорницу као држава, као војна сила, и као субјект, с којим Еуропа у стратешким односима преговара, разговара и мора рачунати. Америка је то схватила прва, и мислим да је оно што данас чини управо резултанта наших борби и наших процјена, које су материјализоване у овој добивеној бици“.¹³²

Ипак, колико је за крах Републике Српске Крајине и губитак српског простора у западној Босни крива политика, а колико војска, остаје за неку другу анализу.¹³³

¹²⁹ Исто, стр. 495. Босна и Херцеговина је тада била међународно призната држава, али та агресија Хрватске на БиХ ни за Савет безбедности УН изгледа није била важна.

¹³⁰ Индикативно је да је у време операције ХВ на простору западне Босне и заузимања Грахова, Гламоча, Дрвара, и др. места, тј. прилаза ка Книну, командант ГШ ВРС генерал Ратко Младић био заузет операцијом „Сребреница“!

¹³¹ Исто, стр. 500.

¹³² Зна се нпр. да је Србима у Крајини Милошевић обећао војну помоћ из Србије у случају потребе одбране РСК, која је потом изостала, што је битно утицало на слаб отпор војске и народа Крајине у „Олуји“.

¹³³ „Глобус“, 7. августа 1995, стр. 3. Није било агресије ни на Книнску Крајину, па је она ипак „ослобођена“ војском.

Званичници и други о „Олуји“

Главни стожер Хрватске војске о „Олуји“. – Уредник „Глобуса“ разговарао је 7. августа 1995. године са групом генерала из Главног стожера Хрватске војске који су „непосредно планирали 'Олују' и особно њоме заповиједали“. Они су му изнели појединости оперативних планова за ослобођење окупираних хрватских подручја и открили: „Операција 'Олуја' предвиђала је и офанзиву у источној Славонији и Барањи, која је отказана у посљедњи тренутак!“

У операцији је учествовало, по њима, укупно 150 000 активних и резервних војника Хрватске војске, а српска страна је имала четири корпуса са укупно 40 000 војника. „Хрватска је очекивала интервенцију СРЈ након хрватског уласка у „Крајину“ као повод да се ослободе и источна Славонија и Барања“. ¹³⁴ Пошто до тога није дошло, „Хрватска војска није могла одговорити на чин агресије, како је то било предвиђено у оперативним плановима за 'Олују'“.

„Главна стратешка замисао операције „олуја“ темељила се на пробијању српске обране у више смјерова истодобно, те затим, на заокруживању и заобиласку добро брањених градова и српских везаних ватрених линија“ (исто, стр. 4).

Војне претпоставке за ту акцију створене су освајањем Грахова и Гламоча, те разбијањем 2. крајишког корпуса (ВРС). Велику помоћ у томе је имало и дејство 5. корпуса Армије БиХ, који је везао знатне српске снаге. У операцији „Олуја“ учествовало је 5 зборних подручја (5 корпуса) ХВ: Бјеловарско, којим је заповједао генерал Лука Џанко, Загребачко ЗП којим је заповједао генерал Иван Басарац, Госпићко ЗП којим је заповједао Мирко Норац, Сплитско ЗП којим је заповједао генерал-пуковник Анте Готовина, те Карловачко ЗП, којим заповједа генерал Грујац.

Помоћници начелника ГС били су генерали Винко Врбанец и Павао Миљевац, а генерал-пуковник Петар Стипетић је заповједао борбеним активностима у бившем сектору „Сјевер“.

Било је предвиђено да операција „Олуја“ траје двоструко дуже (7-8 дана) него што је трајала (4 дана), зато што су високи официри ГС ХВ предвиђали три етапе операције. Најтежа је била прва етапа, у којој су пробијене прве одбрамбене линије које су понегде биле дубоке и 5-7 километара. У тој етапи погинуло је највише „од укупно 120 погинулих хрватских војника“ (исто).

„У другој су етапи заокружене и изолиране најчвршће тачке обране и градови на окупираном подручју“. Али, пошто су те тачке и градови били одсечени, они су врло брзо пали. „У већини случајева није било изравних уличних борби, него су хрватске оружане снаге освајале одбрамбене тачке изнад градова, након чега су се и српска војска и становништво евакуисали“.

„Кад је ријеч о Книну, тај град је био врло снажно гранатиран како би се 'Крајини' 'Одсјекла глава' и тако што прије онемогућио отпор на другим окупираним подручјима“.

Трећа етапа операције „Олуја“ је изостала. Наиме, Генералштаб Хрватске војске је предвиђао да ће Срби успоставити другу линију одбране близу хрватско-босанске границе. Због тога је Генералштаб предвидео да након пробијања прве линије изврши прегруписавање снага и нападне „резервну српску линију одбране коју Срби, срећом, нису стигли успоставити“.

¹³⁴ Преузето од „Веритаса“.

Званични извештај Хрватске.¹³⁵ – На заједничкој седници оба дома Хрватског сабора 15. 01. 1996. године председник Републике Фрањо Туђман поднео је извештај о стању хрватске државе и нације у којем је, између осталог, изнео:

„... Пошто су ме, предстојник мога Уреда Хрвоје Шаринић и савјетник Ивић Пашалић, извијестили да на преговорима, који су након Београда вођени и у Женеви, побуњени Срби не прихватају наше увјете, донио сам одлуку да оружане снаге обаве ослобађање окупираног територија Баније, Кордуна, Лике и Далмације с Книном. Операција „Олуја“ почела је 4. коловоза (у 05.00 сати) и завршила потпуним поразом побуњеника 7. коловоза (у 18.00 сати), након свега 84 сата, Хрватски се барјак завијорио на книнској тврђави 5. коловоза, а већ 6. коловоза, као државни поглавар посјетио сам Книн, некадашњи пријестолни град хрватског краља Звонимира, који су југокомунистичка армија и српски екстремисти претворили у главни град тзв. Српске Републике Крајине. На тај се начин зорно читавала чињеница, да је за свагда ријешен главни унутарњи проблем хрватске државе.

Тим, до тада највећим, потхватом хрватских оружаних снага, операцијом „Олуја“ ослобођено је 7 940 чкм окупираног територија (14% копненог или 8,8% цијелог хрватског територија). У то вријеме имали смо под оружјем око 200 000 људи, а изравно је у операцији судјеловало 138 500 припадника ХВ, МУП-а и ХВО (116 900 припадника Хрватске војске, 14 500 припадника редарствених снага и 7 400 припадника ХВО) сљедећих постројби: 1, 2, 4, 7. и 9. гардијска бригада, 81. гардијска бојна, 1. хрватски гардијски здруг, 28 причувних бригада и 18 домобранских пуковнија из свих 6 зборних подручја и састави Хрватског ратног зракопловства. Њима су, на бојишници дугој 630 километара, биле супротстављене јаке српске снаге, које су чинили: 7. кнински, 39. банијски, 21. кордунашки, 15. лички корпус, те корпус специјалних снага, укупне јачине 31 000 војника. Српске снаге имале су око 300 тенкова, 425 топова и минобацача, 170 оклопних транспортера и 230 протузрачних оруђа.

О жестини борби и отпора говори податак да су наше жртве износиле 228 погинулих, 15 несталих и 1 205 рањених бораца. Из ослобођеног подручја отишло је у свему око 90 000 српског становништва, успркос позивима – мојим и Хрватске владе – да се свима, осим ратним злочинцима, јамче сва грађанска и мањинска права...”

Загреб, 15. 01. 1996. године

Извјештај владе Хрватске о спровођењу резолуције Савјета безбједности 1019/(1995)

... У војним акцијама за вријеме операције Олуја супротна страна је имала слиједеће губитке: 404 погинула војника која припадају паравојним јединицама, 462 погинула цивила, 45 особа чији статус војни или цивилни, не може бити одређен. Укупно 911 особа је убијено. Ова бројка укључује релативно високо учешће цивила јер су се непријатељске војне јединице, супротно одредбама међународног права измијешале са цивилном популацијом, користећи их као људски штит...

Загреб, Фебруар 1996.

Други о „Олуји“. – Дана 4. августа 1995. године у 5 сати Хрватска војска отпочела је дуго припреману офанзиву масовних размера на РСК. Снаге босанске владе прешле су из бихаћке енклаве у РСК и придружиле се Хрватској војсци. Представник УН је изјавио да се ради „о комбинованој операцији босанске и хрватске војске“.¹³⁶

¹³⁵ „Наша борба“, 5-6. август, 1995, стр. 3.

¹³⁶ „Политика“, 16. 09. 1997.

Артиљеријско-ракетни удари изведени су синхронизовано на Книн, Бенковац, Обровац, Дрниш, Кореницу, Грачац, Удбину, Војнић, Глину и Петрињу, како на војне тако и на цивилне објекте. Према извештају УНКРО на Книн су испаљиване гранате сваких пет минута. Погођена је болница у Книну и болнички круг у Глини. Хрватски борбени авион обрушио се и на санитарско возило које је евакуисало пацијенте.

Плави шлемови су се повукли, а канадски војници су насилно одвођени у Задар, кенијски у Сплит. Када је канадски наредник Клаус Гамбург одбио да са својом јединицом напусти положај, хрватски официр је испалио метак у несрећног младића. Заробљени дански војници у Дубици, заједно са заробљеним српским војницима употребљени су као живи штит – ишли су испред хрватских тенкова, како је то у свом извештају Генералном секретару навела команда УНКРО, уз напомену да су све постаје УН уништене.

Историчар Холанђанин Јан Баласт са својим земљаком Стефаном Балдом, припадником одељења УН за хуманитарна питања, говорио је о својим искуствима, у емисији холандског радија у Амстердаму 16. децембра 1996. године. Том приликом су изјавили: „Војници и официри УН све време знали су за масакре над цивилима, у којима је, према њиховим проценама, убијено између 200 и 300 Срба... Напад на колону српских избеглица догодио се 8. августа 1995. године, али, на жалост, за ову трагедију изгледа да нико није био нарочито заинтересован, па ни у медијима никада ништа није објављено... сва пажња међународне јавности тада је била усмерена на муслиманске енклаве Бихаћ, Жељу и Сребреницу“.¹³⁷

(Тако се тек касније могло закључити да је сребреничка „операција“ практично подметнута да се реализује у време етничког чишћења Српске Крајине у Хрватској, како ова не би изазивала подозрење у међународној јавности. Отуда и тада веома штурни публицитет том библијском егзодусу Срба, не само у свету него и у Србији).

Џон Кори је напад на Крајину прокоментарисао на следећи начин: „Хрватска је извела највећу ратну операцију у Европи, од краја Другог светског рата“.¹³⁸ Туђман је обавестио УНКРО о намеравању офанзиве, а ова команда је о томе обавестила Врховни штаб српске војске један сат пре почетка офанзиве. Командант УНКРО-а генерал Жанвије, изјавио је: „Разматрамо блиску ваздушну подршку за заштиту наших снага“.¹³⁹ Међутим, авиони НАТО изводили су операције у ваздуху паралелно са хрватским снагама на копну, тако да су обе чиниле јединствену целину. Испаливали су ракете на радарске уређаје српске војске; према речима портпарола УНКРО-а, то је урађено „на захтев УН“. Значи да се није радило о обмани УН, како је изјавио Јасуши Акаши.

После 36 часова борбе, Хрватска војска је ушла у Книн. Представници УН изјавили су „да су книнске улице биле препуне тела убијених цивила“. Српски народ у Крајини био је суочен са дилемом, коју је пластично предочио француски генерал у Сарајеву: „Припремити кофер или мртвачки сандук“. Заштиту му није пружио ни Београд, у духу обећања датог када је усвајан Венсов план, ни УНКРО на што је био обавезан према резолуцијама Савета безбедности и на основу Венсовог плана. Жртвован је цео један народ. Отпочео је егзодус библијских размера, који је у ствари био довршетак геноцидног процеса, отпочетог 1941. године. Потресне слике о колони више од 200 000 избеглица обишле су свет, али нису узбудиле светску јавност. На путу за Босну колона је била изложена артиљеријској ватри и гађању из авиона. Портпарол

¹³⁷ John Corry: The Hidden Balkan War. The American Spectator, Oct, 1995, p. 23.

¹³⁸ „Политика“, 5. августа, 1995, стр. 7.

¹³⁹ „Политика“, 5. августа 1995. (Како је касније, након смрти Фрање Туђмана, (1998) обелодањено из Хага, он је био на хашкој оптужници за ратне злочине у Крајини и БиХ. Понекад правда је, дакле, преспора.

УНКРО-а Крис Јаневски изјавио је да су између Петровца и Кључа на колоне избеглица испалене гранате. Извештај команде УНКРО гласио је: „Разарају се болнице и стамбене зграде, пљачка се и пали систематски имовина Срба“. Представник Високог комесаријата за избеглице у свом извештају наводи да су приликом проласка кроз Сисак избеглице биле каменоване. О злочинима у овој операцији у прилогу доносимо неколико аутентичних сведочења.

Карл Билт назвао је агресију на РСК правим именом – „терористички акт“ и додао да би „хрватски председник Туђман могао бити оптужен за ратне злочине“.¹⁴⁰ Протест су упутиле грчка, руска и британска влада, али су њихове изјаве неутралисане изјавама америчких и немачких државника Кола и Клинтона да ће тај потез Хрватске „деблокирати кризу у Босни“. Изразили су „жаљење“ због жртава, али не и осуду.

Тих дана је чак вршен покушај да се одврати пажња светске јавности од злочина Хрватске војске истицањем у први план „откривања“ из сателитских осматрачница масовних гробница око Сребренице. Председник Милошевић је у разговору са Столтенбергом наглашавао „да Хрватска представља највећу опасност по мир на Балкану“,¹⁴¹ али од тих констатација нема користи за Србе из Крајине.

За предузимање глобалне офанзиве на РСК Туђман је добио подршку од Изетбеговића када су у Сплиту склопили војни савез. Тада је усвојена и „Сплитска декларација“ која полази од тезе да је рат у Хрватској и Босни и Херцеговини јединствен подухват, и на тој основи, уз помоћ страних приватних војних фирми, разрађена је стратегија глобалне операције. Други састанак Туђман и Изетбеговић одржали су на Брионима недељу дана пре почетка „Олује“. „Зелено светло“ за почетак офанзиве ипак је дао Вашингтон, под условом да се све изведе „брзо и чисто“, што су потврдиле многе дипломате НАТО-а, па и сам државни секретар за одбрану Вилијам Пери. Министар иностраних послова Хрватске Мате Гранић је 6. августа 1995. изјавио: „Сједињене Америчке Државе су дале Хрватској савјет како да изврше масовни напад на Србе из Крајине“.

Штампа је тих дана забележила и посету Питера Галбрајта Београду дан пре напада на Книн, при којој је водио дуге разговоре са Слободаном Милошевићем. Милан Мартић, тадашњи председник РСК, у интервјуу је, поред осталог, рекао: „Ми смо буквално предани, доживјели смо буквално највеће могуће понижење: тако смо проглашени и неборцима, кукавицама, издајницима, а то апсолутно не одговара истини“.¹⁴²

Без обзира уз чију помоћ и на који начин, али Хрватска је овим протеривањем Срба остварила свој вековни сан – етнички чисту државу. То што су при томе помагачи доживели тежак морални пад, спада у другу врсту анализе њихових мотива. Овде је најбитнији закључак да је страдао цео један народ и егзодусом послат у неизвесност. Успех хрватске политике и војске у овом рату у остварењу циља могао се догодити, између осталог, и зато што геноцид над Србима у Хрватској 1941. никад није кажњен.

Туђманова намера да коначно „очисти“ Хрватску није била непозната дипломатским круговима у свету. Тако је амерички амбасадор у Бугарској Дејвид Фишер изнео своје утиске о Туђману са конференције дипломатског кора у Немачкој 1989. године. Туђман је тада на том скупу изјавио да „када он буде постао (не ако буде постао) председник Хрватске, да ће тло у Крајини постати црвено од српске крви. Тада ми је било јасно да постоји политичка мржња која кад-тад мора изаћи на видело“. Ипак, ни искусни политичари и дипломате нису, изгледа, до краја упознали Туђманове намере. Зато се и могло десити да, тек након непосредне опсервације догађања у

¹⁴⁰ „Политика“, 5. август 1995.

¹⁴¹ „Западна Србија“, Бања Лука, год. IV, бр. 19, јули 1996. стр. 22.

¹⁴² „Политика“, 24. фебруара 1997.

„Олуји“ амерички амбасадор у Хрватској Питер Галбрајт, поводом учесталих мишљења да су Срби оптанти, тј. да су добровољно и својевољно напустили Хрватску, изјави: „То је неприхватљив став. Они Хрватску нису напустили добровољно – отишли су после и уочи војне акције.“¹⁴³

Светске дипломате тек накнадно почињу да схватају крајњи циљ „Туђманове“ Хрватске, да Србе протера из свих предела авнојске Хрватске, укључујући и источну Славонију и Барању, где је требало да нађу уточиште и локални и преостали Срби из других крајинских области. Није, изгледа, непозната ни „вековна тежња“ Хрватске да се прошири до Дрине. Зато је, можда, охрабрујућа изјава новог америчког амбасадора у Хрватској Монгомерија загребачком „Тједнику“ када је рекао: „Из Загреба се мора јасно рећи босанскохерцеговачким Хрватима да нема никаквих изгледа за припајање делова БиХ... То значи да морају престати све појаве које би тежиле великој некаквој Хрватској.“¹⁴⁴ Ова изјава би, ако се правилно схвати, више била порука Загребу да не подгрејава идеје о Великој Хрватској, јер босански Хрвати су само пиони Загреба. (Монгомери је сада амбасадор у Београду).

Туђманове великодржавне амбиције се у последње време, када је национализам јавно осуђен, камуфлирају преузимањем Хантингтонове теорије о неизбежном сукобу цивилизација. То је зналачки уочио и председник ХАЗУ академик Иван Супек који у „Националу“ (од 8. листопада, 1997, стр. 16) истиче: „Док је био младић др Туђман је вјеровао да је свјетска повијест хисторија класних борби, сада су му цивилизације замијениле класе, па на снази остаје иста логика с неизбежним ратовима, непријатељима, мржњама до истребљења нашег или нашег“. Јасно је да Туђман није одустајао од увећања Хрватске и пуца на поделу БиХ, јер, наводно, неизбежан је сукоб исламиста и католика и у садашњој Федерацији БиХ. На тај начин Туђман је изазивао реаговање не само научне него и политичке јавности.

Таква „заслужена“ позиција Хрватске све више се уочава и у хрватској јавности. О томе Супек пише: „Хрватска не би данас била изложена америчким и еуропским притисцима да није отпочетка била вођена погрешном политиком, особено национализмом са натрукама усташтва и планом диобе Босне и Херцеговине, а у томе је прилично устрајала, унаточ изнуђеним декларацијама и потписаним међународним уговорима“ (исто).

У интервјуу поводом одласка из Југославије, портпарол УН и Хашког трибунала Сузан Мануел је изјавила: „Срби у Хрватској су велика трагедија... Оно што се догодило са РСК је огромна трагедија и за УН, лично не могу да схватим да је то могло да се деси... ми смо дошли овде као миротворци. А, десило се да је неко добио рат, а неко изгубио рат... Хрватска је добила рат. Али оно што се догодило у сектору 'Запад', 'Север' и 'Југ' 1995, мислим на збивања у западној Славонији и касније у Книнској регији, несхватљиво је. То је ужасна трагедија великих размера... Не само трагедија за Србе него и за Уједињене нације. Наш посао је био да одржимо мир, а нисмо у томе успели. Никад ни сада, не успевам да разумем како је то могло да се догоди.“¹⁴⁵

Настављајући своје размишљање и чуђење, Сузан Мануел је констатовала: „Срби су изгубили рат у Хрватској. Срби су имали лоше подељене карте у игри“, а међународна заједница је била ту да им помогне, знајући да имају лоше подељене карте“.¹⁴⁶ Објашњавајући како се то могло догодити на очи УН, Сузан Мануел наводи неке од закулисних радњи. Између осталог она истиче: „док смо наивно веровали да се догађа неки напредак, за све то време, у време ембарга за наоружање, Хрватска се,

¹⁴³ „Дневни телеграф“, 17. јануар 1998.

¹⁴⁴ „24 часа“ од 27. фебруара, 1998. стр. 8.

¹⁴⁵ Исто, 28. фебруара 1998. стр. 8.

¹⁴⁶ Исто.

заправо, иза наших леђа наоружавала. Истовремено на сцену ступа реал-политика, а реал-политика се састојала у томе што су САД, у сваком погледу, помагале и подржавале Хрватску да и војно реши проблем целовитости своје територије на тим просторима. Било како, историја ће оценити, да ли је то било легално или није, али ја лично осећам да смо ми из УН били искоришћени на један компромитујући начин“.¹⁴⁷

Поводом одржавања мисе у Загребу у спомен Анти Павелићу 3. јануара 1997. године, реаговао је амерички амбасадор Питер Галбрајт упозорењем: „Американци су се борили против Павелића, па неће опростити ни заборавити за шта се он залагао“.¹⁴⁸ На истом месту челник хрватских комуниста Стипе Шувар изјављује: „Да није било Анте Павелића и Фрање Туђмана, сада би у Хрватској живео 1,5 милион Срба“.

Међутим, шовинистички елементи у Хрватској се не устручавају да критикују и америчку дипломатију ако не иде у прилог Хрватској. Тако је прозван и амерички амбасадор Питер Галбрајт кад је захтевао да Хрватска призна документацију РСК, као и кад је настојао да пружи помоћ српским избеглицима које су у колонама шиканирали Хрвати, називајући то „тракторском дипломацијом“.¹⁴⁹

Злочини на простору Српске Крајине

Злочини над Србима у Хрватској почели су још 1990. Прво су то биле претње и застрашивања, затим појединачна убиства, злостављања и отпуштања са посла, шиканирање породица војних лица, минирање српских кућа, уништавање црквених објеката, мучење и убијање заробљеника, бомбардовање српских насеља, мучка и свирепа масовна убијања, ноћне ликвидације, клање немоћних и болесних, бомбардовања колона избеглица уз примену усташких и нацистичких метода.

За многа појединачна и групна убијања Срба постоје сведочења и извештаји домаћих и међународних хуманитарних организација и јавних публикација. Нека од њих су предочена и у прилогу овог рада. Међутим, највећи злочин је прогон читавог једног народа са својих огњишта, на заласку 20. века, усред Европе. Егзодус Срба из Хрватске још није осветљен ни од домаће ни светске јавности као библијска трагедија једног народа и геноцидни акт државног тероризма Хрватске. Тек се сагледавају размере те трагедије кад се евидентирају судбине српских избеглица из Хрватске који се још нису нигде удомили, од којих свакодневно умиру старци и деца, иселавају се породице на далеке континенте, одакле се неки никад неће вратити.

Само за нешто више од 48 сати, 5. и 6. августа 1995. године, простор северне Далмације, Лике, Кордуна и Баније напустило је преко 90% тамошњих Срба. Изгнани су из земље на којој су пре њих њихови преци живели више стотина година „чувајући тешко своје име, вјеру, културу и кућу“.

Многи у свету тек почињу да схватају почињене грешке према српском народу у Хрватској, јер су сведоци продужетка терора над преосталим Србима и малобројним повратницима, који се зато такође морају иселити, и то чине свакодневно. Тако Хрватска има шансу да постане једина етнички чиста држава у Европи, па остаје питање куда и на кога ће усмерити накупљену мржњу и како ће са националистичком и шовинистичком свешћу и културом сарађивати са суседима и светом.

Обим и методе злочина. — Према званичном извештају „Веритаса“ (документационо информациони центар за пострадале у РСК), на списку погинулих и настрадалих налази се 7 025 српских лица у рату 1990–1995. у Хрватској. Критеријум за разликовање погинулих и несталих је „предаја посмртних остатака породици“. Ако

¹⁴⁷ „Ревизија 92“, 23. јануара, 1998, стр. 9.

¹⁴⁸ „Хрватски војник“, листопад, 1997, стр. 32.

¹⁴⁹ „Нин“, 21. јула 1992.

породица није још преузела посмртне остатке, лице је сврстано међу нестала. По том критеријуму, на листи несталих налази се укупно 2 970 лица.

На „Веритасовом“ списку несталих само из „Олује“ налази се 1 805 лица, а према хрватским подацима у акцији „Олуја“ је покопано 911 тела, од чега је идентификовано само 163. На списку несталих из акцији „Бљесак“ и „Олуја“ налази се још 1 039 лица, а укупан број несталих је 2 891 ако се узме у обзир број регистрованих погинулих према хрватским подацима. Хашки суд је до сада оптужио само једног Србина из Крајине за ратни злочин (Милан Мартић), а према документованим изворима, ако правда буде задовољена, и у овом рату злочине над Србима је, поред руководства, чинило на стотине Хрвата. Један број осумњичених лица биће прозван и у овом тексту на основу изјава непосредних сведока. (На жалост, до сада је суд у Хагу оптужио само неколико хрватских званичника, међу којима и „славног“ генерала Анту Готовину.) Према подацима „Веритаса“, само у време „Олује“ и после те акције убијено је или нестало преко 2000 Срба Крајишника. Већином су то биле старе и изнемогле особе које нису имале снаге и жеље да пред крај животног пута напусте своје домове, па су у својим двориштима мирно дочекале своје убице Хрвате. Посматрачи међународне заједнице и представници хуманитарних организација забележили су да је по завршетку војних операција, спаљено или порушено динамитом преко 80% српских кућа, уз претходну темељиту пљачку. „Убиства српских цивила, који су поверовали позиву хрватског председника Фрање Туђмана да остану мирно код својих кућа, по свирепости и цинизму сасвим су личила на она од прије пола вијека, која су изводили хрватске усташе, често очеви и дједови ових најновијих убица“ („Веритас“).

У предвечерје рата професор Јован Рашковић, председник Српске демократске странке, упозоравао је на терор над Србима: „Најприје смо дискриминисани да би се ускоро дискриминација претворила у терор и прогањање наших чланова и функционера. У исто вријеме се чланови СДС масовно отпуштају с посла и исељавају под терором. Њихова имовина се уништава. Према нашој процјени и сигурној евиденцији, срушено је или коначно оштећено више од пет хиљада кућа и станова чланова наше странке. Нема поштовања према имовини наших људи. У четири хиљаде станова чланова СДС бесправно су се уселили Хрвати, без икаквих потешкоћа и са благословом власти“.¹⁵⁰

Према анализама и извештајима разних организација за људска права, у рату 1991–1995. Хрвати, стицајем околности, нису убили преко милион Срба (као у прошлом), али методи обрачуна са старим и немоћним или са заробљеним српским борцима били су исти као и у претходном рату, препуни нечувене суровости и некрофилног цинизма. И после више година од завршетка рата, етничка метла у Хрватској не престаје да ради. Пале се и руше преостале српске куће, отима се имовина повратника, а они се тероришу и убијају. Хрватска етничка метла чисти и трагове српског вековног постојања, па се у Крајини накнадно пљачкају српске цркве и манастири, а гробља девастирају. Из истих и других извора сазнаје се о премлаћивању и убијању Срба повратника и систематском терору над Србима у источној Славонији, Барањи и Книнској регији.

Индивидуални злочини над Србима, масовна отпуштања с посла, а затим и избацивање Срба из Устава Републике Хрватске, били су снажни индикатори у ком правцу се креће политика Хрватске. Био је то истоветан процес као и онај 1941. који је предузела НДХ (која је објавила рат и САД), а иза кога је уследио геноцид. Први

¹⁵⁰ У време масовног егзодуса Срба из западне Славоније као последица операције „Бљесак“ почетком маја 1995. године „ЈУЛ“ странка Мире Марковић (супруге Слободана Милошевића) уз раздрагане песме и игре на Ади Циганлији у Београду прославља првомајске празнике по уходаној комунистичкој шеми, а о егзодусу Срба из Славоније ни речи у београдској штампи.

лешеве масакрираних Срба у Славонији 1991, који су пловили Савом, попаљене српске куће и уништена имовина нису се појавили на ТВ екранима, па нису узбудили светску, а ни домаћу јавност.¹⁵¹ Прећуткивано је све „како се не би узнемирила јавност“ и пореметила слика „о братству и јединству“.

„На терену је, међутим, отпочела да се уздиже малигна спирала злочина и освете. Истраживачи геноцида су јединствени да се организовани геноцид над једним народом или групом, може починити само једанпут, сваки други покушај претвара се у беспопштедни рат. Психолошки фактор је ту одлучујући. Народ, осуђен колективно на смрт, нема шта у борби да изгуби.“¹⁵²

Организовано терорисање Срба у Хрватској вршено је од 1990. године. Оно се у великој мери окомило и на припаднике ЈНА српске националности. Министарство одбране Хрватске издало је акт под називом: „Упуте о задацима, организовању и дјеловању одреда народне заштите Републике Хрватске“, у коме је ЈНА приказана као „четничка окупаторска војска“. Мањим групама од 5 до 10 људи стављено је у задатак да „малим“ стварима „отјерају ЈНА у своју Србију“. Конкретни задаци побројани су у десет тачака, где, између осталог, стоји:

„Паркирајте ваша возила тако да не могу излазити са својима, испразните им зрак у гумама... Гурните им чачкалице у браве њихових станова да не могу ући... Будите их ноћу телефоном сваких пола сата. Не разговарајте с њима и члановима њихових обитељи. Немојте им помагати у било чему... Не дозволите да се ваша дјеца играју са њиховом... Једноставно им покажите да су непожељни. И они имају живце, дуго неће издржати.“¹⁵³

Дана 22. августа 1991. године, снаге МУП-а Хрватске извршиле су масакр цивилног становништва у селу Кињачку у близини Сиска. Напад на Окучане и подручја Пакраца извршен је 15. августа, а затим су се борбе прошириле у правцу Грубишног Поља и Подравске Слатине. Заробљени хрватски војници отворено су говорили о злочинима као „херојским подвизима“; у кукурузишту код Јанковаца заклали су 65 Срба, у Свињареvu – 25. У селу Сатину, у тамошњој кланици, измасакрирано је 20 Срба, који су потом у комадима бачени у Дунав.¹⁵⁴

Дана 22. септембра 1991. године снаге МУП-а Хрватске су у Далмацији прибегле и уценама према женама и деци породица српских официра. Из кризних жаришта, под терором, већ тада је дошло до масовног егзодуса српског становништва.

Крајем октобра 1991. хрватске снаге разориле су до темеља 18 небрањених и незаштићених српских села на подручју Грубишног поља, а народ нагнали у збегове по шумама и у избеглиштво. Наредних дана исељено је даљих 27 српских села на подручју Папука и Псуња. „Повлачи се народ, а ко није успео да избегне, убијен је, заклан, масакриран“, гласили су извештаји ЈНА. У децембру 1991. уследио је највећи егзодус Срба из западне Славоније. Непрегледне колоне цивила, њих око 25 000 кретале су се од села Бучја ка Бања Луци. Испражњена су 23 села, а затим су их припадници ЗНГ (збора народне гарде) спалили до темеља. У Машићкој Шаговини 19. децембра заклано је 68 заробљених Срба.¹⁵⁵

Резолуцијом 762 Савета безбедности обележена је зона српске Крајине под заштитом УНПРОФОР-а, а већ 21. јуна 1992. Хрватска војска је продрла неколико километара у ту зону у близини Дрниша. На Миљевачком платоу заробљен је већи број српских војника који су спроведени у затвор у Шибенику, где су зверски мучени. Тела

¹⁵¹ Смиља Аврамов, стр. 241.

¹⁵² Исто.

¹⁵³ Исто, стр. 242.

¹⁵⁴ Исто, стр. 253.

¹⁵⁵ „Политика“ 19. август 1995. стр. 7.

побијених војника сахрањивана су без означавања у више масовних рака са по 7 до 50 лешева. Команда Хрватске војске одбила је захтеве УНПРОФОР-а да се повуче на раније положаје.

Дана 20. јуна 1992. у месту Љут, уз присуство представника УНПРОФОР-а пронађено је у јами затрпаној смећем 20 измасакираних тела војника ЈНА. Њихова ексхумација је настављена 20. августа.

Припадници УН открили су масовне гробнице у Крајини. Хелсиншка федерација за људска права саопштила је, у Бечу 21. августа, да у Крајини постоје масовне гробнице убијених Срба. Говорећи о ратним злочинима које су починиле хрватске снаге, портпарол УН у Загребу, Крист Ганес изјавио је: „Цивилна полиција УН у среди нашла је четири тела у селу Жарговић код Книна. Три леша била су мушка са рупом у глави... Тело четврте особе било је измасакирано да се не може утврдити ни пол“.

Хрватску офанзиву пратили су масовни злочини, а над заосталим становништвом извршен је најсвишепнији злочин; паљене су куће у којима су живи горели њихови власници. У писму протонамесника Српско-православне парохије у Загребу Миленка Поповића, 18. августа 1995, свим амбасадама у Хрватској наводи се: „Лешеве по двориштима кућа животиње разносе... Војници бацају лешеве у запаљене куће“. У писму генералном секретару УН од 6. септембра он наводи: Геноцид се довршава на малом броју преосталог становништва... Убиства, паљења и пљачкања су настављена и по објави завршетка акције „Олуја“. Свакодневно се проналазе лешеве убијених цивила, које нико не сахрањује... Опљачкано је и спаљено најмање 70% српске имовине на простору Далмације, Лике, Баније и Кордуна. Многа лица српске националности из Крајине, која су из избегличких колона враћена у хрватске затворе и логоре, изложена су малтретирањима и против њих је покренут истражни поступак без икаквих разлога“.¹⁵⁶

Ево шта је „Ферал Трибуне“ писао о почецима злочина:

„Бивши шеф кризног штаба у Госпићу крајем 1991. године упутио је писмо Фрањи Туђману“ у којем драматично упозорава на злочине, разбојства и насиље у Лици... Већ тада су међународне хуманитарне организације евидентирале 120 убијених и несталих грађана српске националности, страдалих мимо ратних сукоба у Госпићу и његовој околини. Забиљежено је да су најчешће ноћу одвођени из својих станова и кућа или склоништа, те брутално ликвидирани и покопани у масовне гробнице и бацани у велебитске јаме, укључујући и Шаранову, на подручју концентрационог логора Јадовно из доба НДХ“.¹⁵⁷

„У том бурном ратном вихору наталожило се свега и свачега. Појављује се масовна усташка струја и војска састављена од домаћих и придошлих. Масовно се окупљају усташки елементи, људи из ХОС-а, те разни из емиграције, који тобоже долазе у Лику по специјалним задацима. Сви ти елементи окупљају се око Тихомира Орешковића и његова брата Ивице, који ради код Јосипа Перковића у Министарству одбране... Браћа Орешковићи преузели су команду над полицијом и над службом за заштиту уставног поретка, чији дјелатници не смију ништа радити без знања дотичних, који се позивају на господина Перковића...“

Тихомир Орешковић саставио је војну полицију од највећих криминалаца, лопова и усташких кољача. Нестанак Срба из Госпића сигурно је његова организација, и то, према мојој процјени, док смо ја и пуковник Чавар били у Загребу (наводи у писму Анте Карић који је и сам избјегао атентат). Тихомир Орешковић је, непосредно након

¹⁵⁶ „Наша борба“, 8. август, 1995. стр. 4.

¹⁵⁷ „Ферал Трибуне“, 22. рујна 1997, стр. 16.

Карићева упозорења државном врху, био смјењен и ухапшен, затим пуштен из затвора након свега неколико дана, а сада је на дужности начелника личке општине Перушић¹⁵⁸.

Водич на путу у околини Госпића указује на место где се налазе Мокра и Суха пећина. „У Сухој пећини... убијена је скупина старца, жена и дјеце који су се из оближњих српских села дали у збијег. Та је скупина засута бомбама и мецима из аутоматског оружја, да би потом на улаз шпиље јаружалима била нагурана земља, како би се сакрили трагови злочина. Шпиље у Пећинском послије су наводно кориштене као масовне гробнице у које су бацана и тијела убијених на другим мјестима“¹⁵⁹.

Злочини без казне. – „Хрватска лјевица“ је изнела у броју од 31. 10. 1997. године своје сазнање и резонување о злочинима почињеним над Србима у Хрватској. Тај хрватски лист, поред осталог, пише:

„Да су и са хрватске стране вршени злочини још 1991. године, па и у акцији Масленица 1992, затим у акцији „Медачки джеп“ 1993. године, па у „Бљеску“ и „Олуји“ 1995. године и послије њих, добро знају сви они међу нама који никако и нијачији злочин не одобравају, а једнако тако и сви они који су те злочине, из врхова власти и владајуће странке, потицали и прикривали“.

„У 'Фералу', 'Тједнику' и другим новинама изишли су нови прилози о злочинима у Вуковару и прије почетка сукоба, још 1990. када су лешеве убијених Срба пливали Дунавом, у Госпићу и Хрватском приморју, гдје су разбојници из редова мерчеповаца ликвидирали, изгледа, и 24 голобрада војника ЈНА, који су заправо бјежали својим кућама. Зна се довољно и о убијању Срба у Осијеку, Сиску и другим градовима, па и у Загребу“.

„Није осуђен ни човјек, Хрват, из једног села код Задра, који је упао у затвор и убио три своја сусједа Србина, ни хрватски полицајац у Сиску који је на мосту на Корани побио 14 Срба, који су се већ били предали, ни хрватски војник који је исто тако у затвору у Горском Котару побио осморицу Срба“.

„На хрватској страни до сад је ексхумирано 140 жртава који су погинули или убијени од оружја у српским рукама... Све Србе који су у име великосрпства огрезли у злочинима, треба да стигне рука правде, ма гдје били. Али, и све Хрвате који су убијали у име великохрватства, а изван регула оружаних сукоба зараћених војски“.

У исказу Мире Бајрамовића, датом „Фералу“ како и зашто су убијали, види се, како „Хрватска лјевица“ наводи, „монструозност једног дјела друштва огрезлог у криминалу и неморалу сваке врсте“. Он каже: „Ми Србе нијесмо дијелили на војнике и цивиле... У оно вријеме уопће нијесам имао осјећај да су Срби људи као и ми, да су и они нечији очеви, дјеца, браћа... Владало је тад велико користољубље (описује Бајрамовић операције МУП-а на пакрачком и госпићком ратишту). Нас је тридесетак ишло педесет метара испред првог тенка, ми смо чистили и ликвидирали кога смо затекли. Иза нас су ишли неки који су се називали мерчеповцима, и који су крали и палили куће... Мерчеп нам је говорио да Србима отимамо све, а да новац који нађемо у њиховим кућама морамо предати у штаб за куповину наоружања. Међутим, Трусих, Мерчеп, Рукавина звани Поп и Недељко Посавац су дијелили новац између себе“.

Бајрамовић сведочи о начинима изнуђивања признања заробљеника: „Палите затвореника пламеном из боце плина и онда га полијете оцатом, а то углавном радите по гениталијама и очима. Затим, постоји мали индуктор, пољски телефон, па Србима прикључиш на то... затвореницима се истовремено у гузицу знао нагурати петожилни кабел, то би им оставили по пар сати да не могу сјести. Отваране су им ране по којима је просипана сол или оцат. Углавном нисмо дозвољавали да престану крварити“.

¹⁵⁸ Исто.

¹⁵⁹ Исто, стр. 20.

Миро Бајрамовић признаје да је убијао својим рукама али не и на своју руку. „Понављам, из Врховништва је била наредба да се смањи постотак Срба у Госпићу... Својим сам рукама убио седамдесет и двоје људи, међу њима је било и девет жена“, каже и пита „није ли зато доиста заслужио бар скроман кафић? Јер, остали припадници његове и сличних постројби за вријеме и након рата постали су прави богаташи, а неки од њих – попут Мерчепа – и истакнути дужносници ХДЗ-а“.

О нестанку осигјечких Срба новинар Драго Хедл описује: „Ликвидирани су они четничке оријентације, али и они југословенских па чак и филохрватских увјерења. Зашто? Зато да се нико од њих не би могао осјећати сигурним и да би их што више отишло“.

Занимљив је исказ Јосипа Бољковца, министра унутрашњих послова Хрватске: „Рат се свакако могао избјећи. Јер, пазите; имали смо Србе у полицији који су прихватили наш програм, имали смо дио Хрватске са српским пучанством који се није бунуо, имали смо председника савезне владе, имали смо генерале Хрвате, па чак и неке Србе који су били спремни с нама сурађивати... Напокон, зашто у оних првих седамнаест мјесеци, када смо били најслабији, кад нисмо били признати, зашто тад није било рата? А зашто се потом у њега ишло, то је сада друга прича?“

На неком „стратегијском“ нивоу, по резонувању аналитичара „Хрватске левнице“, тај рат је имао два важна циља: „Подјела Босне и Херцеговине и етничко чишћење“, названо још и „хуманом размјеном становништва“.

Слично овом мишљењу резонују и председник Хрватског хелсиншког одбора Звонимир Чичак у свом обраћању Удружењу књижевника Мађарске у Будимпешти (о чему пише лист „24 часа“ у броју од 20. марта 1998. године, стр. 8), када истиче да је у сукобу у бившој Југославији „приређен један крвави рат ради 'опсесија двојице појединаца' према којима је Босну требало поделити, а она се могла, поделити само ножем, и никако другачије“.

„Када би 'мерчеповци' и њима сличне групе били само изузеци и криминални ексцеси у једној иначе племенитој борби, онда би то исто Врховништво, што год та ријеч иначе значила – још јучер против њих подузело одговарајуће кораке... Врховништво, међутим, шути“. Тако се цели овај рат подвргава темељној редифиницији која ће његову „светост“ озбиљно довести у питање. „Превише је масовних смрти недужних људи, безобзирне пљачке и мучења, и превише је шутње државе и јавности, да човјек себи не постави питање: Није ли то све заједно био један смишљени, планирани злочин?“ Тако завршава свој осврт на минули рат у Хрватској „Хрватска левница“.

Мерчепови злочинци. – Хрватски листови „Ферал Трибуне“, „Национал“, „Хрватска левница“ и неки други доносе извештаје и сведочења о злочинима Мерчепове групе (16 припадника МУП-а) у Госпићу, Пакрачкој Пољани и другде.

„Ферал Трибуне“ од 8. рујна 1997. године преноси сведочења припадника Мерчепове групе. Игор Миколe за акцију у Госпићу казује:

„Када се полазило у акцију, наређење је обично гласило: 'без заробљеника' и 'све спалити'! Миколe се сјећа да су један Нијемац, кога су звали Саша и један Босанац који је живео у Њемачкој, тукли заробљенике, бушили им уши ножем те тако долазили до имена осталих особа које су биле интересантне. На тај начин би се стварао списак особа који би се дао на увид Томиславу Мерчепу... Он особно је, колико се сјећа, убио 5-6 доведених заробљеника... Обично су заробљеници копали раке за оне који су тог тренутка требали бити ликвидирани... Једном приликом видео је у затворском подруму у Бујовици 11 убијених људи. Те људе су убили Миро Бришевац, Пико, Саша Антић и Тончи Јургец. А онда су о смрти Саше (Александра Антића који је био Србин) одлучили Мерчеп, Бранимир Главаш, Стипе Спојић, Звонко Трусич, Миро Бришевац.

Егзекутор је био Миколe, што је, по његовом мишљењу, била провјера колико је послушан и спреман да изврши наређења. Да то није учинио, мисли да би он био слeдећи на реду“.

Мирослав Бришевац сведочи: „Из комби возила извадили су по два заробљеника, доводили их до самог улаза у подрум куће и пуцали по њима... Бришевац у исказу (пред инспектором Илијом Залотом у Загребу 23. просинца 1991. године) вели да на мјесту догађаја, у селу Бујевици, није било посебне наредбе да се пуца по заробљеницима, све се подразумијевало, видио је шта други раде, а онда се и сам прикључио, да не би био он тај који није судјеловао, што би по његовој процјени могло бити штетно и по његов живот“.

За двојицу заробљеника из Госпића Бришевац прича: „Одвезли су их комбијем на пут између Госпића и Оштрија, а негдје на пола пута зауставили су аутомобил над некаквом провалијом... извели су прво млађег, довели га до провалије и сви из разнoг оружја (њих шест) пуцали у њега, а како је пао на самом рубу гурнули су га у провалију. Послије тога изнијели су старијег заробљеника из комбија јер није могао ходати од добијених батина, поново су пуцали у њега, а након тога га гурнули у исту провалију.“

Муниб Суљић (припадник МУП-а Хрватске) у вези са одвођењем људи са загребачког подручја изјавио је: „Све наредбе у вези са провјерама станова, одузимањем оружја и одвођењем особа из станова с подручја Загреба издавао је Звонко Трусич који је цедуљице с исписаним подацима остављао у канцеларији павиљона 22 на Загребачком велесајму, и онда који би први дошао у канцеларију од њих, добио би ту цедуљу и морао је извршити тражене провјере. Ухваћена је и извесна Марина у Ријечи и доведена на Велесајам гдје је испитивао Џемал Палош. Након тога је изјавио: 'Тата (Мерчеп) је рекао – за Пољану'. Причало се да је Маринин отац припадник КОС-а и да је из тих разлога треба ликвидирати“.

Небојша Ходак се вратио из Минхена, где је са Милошем Савићем крао по трговинама. „С Миколом хапси Миленка Чукановића, код којег наводно проналазе шајкачу с кокардом и молотовљеве коктеле. Чукановића испитује и убија Павао Млинарић који је Ходака прије водио да краду по иностранству“.

Бранку Велагићу, Србину из Кутине одузели су камион, аутомобил мерцедес, мотоцикл „јава“, трактор ИМТ, телевизор, видео и пола килограма златног накита, што се све скупа процјењује на око 200 000 ДМ. Више пута је мучен у затвору у Пакрачкој Пољани. У исказу инспектору у Загребу он описује тортуру:

„Наредили су му да се скине, те узели пендрек који је био направљен од кабла за струју и тукли га по цијелом тијелу. У једном моменту човјек са брковима угурао му је пендрек у дебело кријево, што је јако забољело... тукли су га чиме су стигли... Поред њега на сличан начин малтретирани су и остали који су са њим боравили у Пакрачкој Пољани... Једне ноћи око 2–3 сата ујутро из те просторије га је извео неки Томи и увео у другу просторију. Одмах су га почели тући, а Томи га је снажно ударио шаком по лицу и сломио му чељуст. Након тога скинули су му горњи дио одјеће, те је он морао мирно стајати, остали су га држали, а Томи је узео нож, те га неколико пута ножем засјекао у предјелу лијевог и десног пазуха“.

„Ферал Трибуне“ од 22. рујна 1997. године доноси податке о Мерчеповим оргијама у Вуковару. У вези са тим, Марин Видић Били (бивши повереник хрватске владе за Вуковар) упутио је и образложио писмо које је у лето 1991. упутио хрватским властима и опозицији: „Истрага неће имати смисла ако заобиђете чињеницу да је комплетан хрватски политички врх био на вријеме обавјештен о томе да су у Вуковару и прије почетка рата почињени многи злочини, али да су из неког морбидног прагматизма власти то прешутјеле, а опозиција забила главу у пијесак“.

Факсимил документа показује како је Томислав Мерчеп наручивао од Бранимира Главаша експлозив („саламу“), и то у јесен 1990. године, знатно пре икаквих ратних операција – „након тога летјеле су у зрак српске куће и кафићи“. Мерчепу се приписује да је експлозив користио за дизање у зрак кафића: „Крајишник“, „Сарајка“, „Туфо“, „Брдо“, „Мали рај“, „Попај“, „Точак“, „Чокот бар“ и „Шид“, као и хемијске чистионе у власништву Микија Стојковића, те бројних кућа припадника српске националности.

„Сви ти објекти су минирани између 15. травња и 30. септембра 1991. године“ и то је, по писању Марина Видића Билог, између осталог, стварало „психозу страха међу хрватским и српским пучанством, што је резултирало масовним збјеговима из града“. „Вуковар је у том раздобљу напустило 13 734 становника српске националности. Највећи дио њих тај је град напустило прије 1. колхоза 1991. године, дакле управо у вријеме када је њиме у потпуности управљао Мерчеп“.

О том времену једна сведокиња испричала је „Фералову“ новинару следеће: „Већ око три поподне, чим би се људи вратили с посла, град је постајао сабласно пуст. Кад би се смрачило, људи би одлазили у подруме. Није било ноћи да градом не одјекне каква експлозија или да се не чују рафали. Кад сте чули ноћну шкрипу аутомобилских кочница у близини ваше куће, могли сте бити сигурни да ће за неколико минута одјекнути експлозија.“

Пуцало се по кућама, а сталне телефонске пријетње биле су разлогом да многи напусте Вуковар. Ти су одласци постали масовни након што се прочуло о ноћним привођењима и нестанцима људи“.

Након пада Вуковара, сам Мерчеп је изјавио новинару: „Учинио сам колико сам могао, али не и колико сам намјеравао. Требало је још очистити Петрову Гору од људи који су добили оружје, ставити их под контролу и учврстити простор између Богдановаца и Сајмишта. Мени је то било на уму, али нисам то стигао учинити. Остало је било очишћено“.

Само у периоду 10. липња и 13. колхоза 1991, према исказу сведока (родбине несталих), „у Вуковару је ухићено, а потом нестало 14 Срба. Они су прво били испитани, физички злостављани и мучени, а као њихови истражници уз Мерчепа спомињу се и Небојша Ходак, Синиша Римац и Игор Микеле, као главни актери збивања у Пакрачкој Пољани и на госпићком бојишту“.

Хрватски државни врх не може порећи да о Мерчеповој тортури у Вуковару није био обавештен. „Уосталом, председник Туђман је 24. септембра 1991. заједно са Гојком Шушком, Владимиром Шексом и Славком Дегорицијем, посјетио Вуковар и могао се увјерити какво стање ондје влада“.

Кад је све превршило меру, Мерчеп је на крају смењен и пребачен хеликоптером у Загреб, „али у хрватском државном врху тада није било снаге да се на већ доступне чињенице одлучно реагира. Мерчеп је, као што је већ добро познато, тада постављен за савјетника у Министарству унутрашњих послова, након чега су услиједили његови походи на госпићком ратишту и Пакрачкој Пољани“.

Сведочење из затвора. – „Национал“ од 17. јуна 1997. године доноси утиске мерчеповца Мије Јојића о Пакрачкој Пољани и акцијама које је тамо проводило 17 марчеповаца. Први му је напад био на село Кукујевце, о чему Мијо (у хелији истражничког затвора, у новембру 1991) пише:

„Наилазе прве куће, неке спаљене отприје. То се види по црним згариштима уз која пролазимо. Помало наилазимо на куће из којих сукља пламен. Запалио их противавионац или топ. Дечки око мене имају запаљиве метке, пуца се по кућама, пали се. Иза иду лешинари загребачки са комбијем. Износе се телевизори и остала техничка роба. Спашавају кожу.“

Интересантно у чије име и зашто. Запаљена стаја. Из ње сукља пламен, стока риче, цвиле свиње. Ужас. Из једне куће чујем старца којем је упала група лешинара. Виче: Ја сам за Југославију. Нити није знао зашто је. Заспао је заувјек. У једној кући дрека и пуцњава, нашли су четника. Два лешинара ушла, сваки са једне стране, и од страха се међусобно порањавали. Е сад то на цести нити није колона већ група и хорда које су лако могле постати буџачко и топовско месо. А да је и митраљез био мислим да би платили... Пролазимо пола села, пуца се, неко наређује престанак палбе но пуцњава не јењава. Нетко се иживљава а нетко пуца из страха. Долазимо до цркве. Словенац са РБ-ом пуца у торањ. Погађа. Тапшу га по рамену. Црква је православна, не бих је дирао. Мерчеп пуца из топа. Торањ опет погођен. Ужас у мени, нека горчина. Размишљам колико зноја и труда људи уложише у све те куће и имања. И што ми је све то требало (наздравље).

Измичемо из Кукујеваца. За нама палеж. Већ је мрак. Само одсјај на небу и дим говори да је туда прошла војска која није имала милости за ништа. Отпора није било. Улазимо у хрватско село одмах иза Кукујеваца. Тенкови напријед и транспортери, отрага ми борци. Јаки борци. Уморни, без кондиције. Распоређујемо се око кућа. Улазим крај једне куће, сиротињске, шћућурим се под веранду. Тамо је већ група бораца. Живота нема. Међутим, стока је у штали, пас црни на ланцу цвиле као да моли да га пустимо. Ја га пустим. Скаче сретно а затим се враћа назад под кокошињац гдје иначе обитава. Нетко виче: немојте пити воду, можда је отрована. Борци не слушају, пију. Жедни су, уморни. Траже нас бацачем. Чујемо звиждук гранате и детонације све ближе. Размишљам, боже хоће ли ме баш овдје стрефити и разлијети залутала граната. Чекамо шћућурени даље наредбе, још мало па смо у Липику.

Но одједном пада наредба: постројавање. Будале. Тко постројава војску док бацачке гранате прште недалеко од нас. Као прва чета долазимо до близу транспортера. На једном задња врата отворена. Завирујем унутра, препознајем сподобу у шеширу и брковима. Мој познаник с Велесајма Трајан сједи унутра. Молим га да ми направи мјесто. Он се помјера у уском простору, сједам. Нетко наређује од посаде да се затворе врата. Ја их затварам. Крећемо... крај нас мукли тутањ граната. А гелери осипају оклоп транспортера. Осјећам да се окрећемо. Ћутим уморан и размишљам. Вози куд год желиш, само вози из овог пакла. Вожња постаје бржа, осјећа се палеж, дим полако пецка ноздрве. Гледам кроз стакалца на задњим вратима: село Кукуњевац гори, ми смо га запалили. Иако нијесам нити метка опалио, нисам имао с чим, осјећао сам једнако кривицу као да сам и сам палио“.

Исповест Томислава Мерчепа. – „Ферал Трибуне“ од 8. рујна 1997. доноси алегоријску исповест Томислава Мерчепа, у којој он, разочаран неадекватном наградом за ратне заслуге износи „истину“ о Пакрачкој Пољани. Овде се приказује део његовог исказа датог „Фералу“, под насловом: „Како смо садили тулипане у Пакрачкој Пољани“ (у преводу: то је казивање како су довођени, мучени и убијани заробљени и похватани Срби под његовим руководством).

„Иван Векић је тада био министар унутрашњих послова и он је све знао. Није особно учествовао у сађењу цвијећа, али читао је све што смо му писали у извијешћима, премда је већина информација приопћавана усмено. Он је знао за сваку садницу, јер је био министар и био је за нас каризматична особа. Неколико пута нам је рекао: 'Ноћас очистите сва та говна!' То је значило да се посаде све младице из складишта. Ако ниси учинио што је наређено био си аутоматски непријатељ чистог околиша... Тешко да је која садница у то вријеме могла остати незасађена, јер не веле бадава да куд ми прођемо ту трава не расте. Само цвијеће... сјеме тулипана довожено је у Пољану из Загреба, а довозили су их сви који су били у мом ужем окружењу – Римац, Суљић, Микола, Ходак, и ја особно сам довозио сјеме. Радили смо у двије групе, једна

је доносила сјеме од Велесајма, а друга је одвајала, сортирала и слагала сјеме, па га одвозила даље...”

„Релативна је ствар колико смо дуго држали младице у стакленику. То је зависило о томе за које вријеме бисмо их успјели узгојити до величине погодне за пресађивање. Већином смо их прије пресађивања држали између десет и петнаест дана. Неке и дуже, рецимо тулипане, или циније, бегоније, пеларгоније... Када би се накупило садница више него што смо могли посадити, помагало нам је и локално становништво, чак и тамошњи Срби. Они би копали рупе за саднице, с тим што смо им ми говорили да копају заклоне за пушкомитраљезе. Нису ни знали да копају рупе за тулипане, иако је било оних који су питали какви су то патуљасте митраљези“.

Мерчеп се затим пита: „Зашто сам проговорио“? И сам одговара: „Дуго сам шутио о овоме очекујући да ће се нетко у овој држави сјетити да и ја постојим. Моја дјеца једнако једу као и Векићева. Па Суљић, Спајић, Манђерало... како су стекли све што сада имају. Нека ми кажу начин да и ја нешто стекнем. Ако треба бити жупан, бит ћу жупан, није ме срамота. Није ми лакше кад сам вам све ово испричао. Плашим се својих некадашњих колега. То су прекаљени вртлари који знају свој посао, знају шта дође горе а шта доље. И знам да ми сајам цвијећа у Загребу не гине“.

„Ферал Трибуне“ је 20. листопада 1997. године објавио попис убијених и несталих Срба у Госпићу још у јануару 1992. године. Тај попис је предочио Доброслав Парага у намери да оповргне оптужбе из самих врхова власти како су убиства у Госпићу починили припадници ХОС-а. За 63 убијена и нестала Србина уручио је списак с именима и презименима истражним органима уверен како за те злочине нису криви ХОС-овци. „Парагин попис и његове тврдње“, како наводи „Ферал“, никад нису демантирани, али ни истрага није покренута“.

Накнадна сведочења. – „Њујорк Тајмс“ објавио је 15. фебруара 1997. године¹⁶⁰ сведочења тројице Хрвата о злочинима над Србима у Госпићу 1991. године. Тројица Хрвата: Милан Левер, Зденко Банда и Зденко Ропец, су, према „Тајмсу“, у децембру 1996. путовали у Хаг, где су изнели стравичне податке о масовном убијању Срба код Госпића, за која они директно оптужују високе функционере режима у Загребу.

Та тројица Хрвата (бивших хрватских војника) самоиницијативно су затражила да сведоче и Суду дају документацију (чак и видео касете), која потврђује да су хрватске регуларне снаге, хрватска полиција и хрватске парамилитарне јединице убиле велики број Срба код Госпића 1991. године. Осим Срба, убијен је, како кажу, и један број Хрвата који су били против политике режима у Загребу.

Докази које су ови сведоци предали Хагу потврђују да су и високи хрватски званичници били умешани у убиства, при чему наводе име Гојка Шушка. Милан Левер, како цитира „Њујорк Тајмс“, наводи да је био сведок убиства 50 људи, а Зденко Ропец каже да зна да је 1991. године, до његовог одласка из Госпића, убијено 127 Срба. „Видео сам све што се збивало. Наредбе за убиства долазиле су од Министарства одбране“, каже Зденко Бандо.

„Њујорк Тајмс“ наводи да су сведоци из Госпића оптужили Хашки суд за недопустиво одуговлачење читаве истраге, иако су они доставили обиман доказни материјал. Истрага о масакрима над Србима се толико одлаже да су локалне власти у Госпићу имале времена да униште део доказа, тврде сведоци. Према њима, „Хрватска војска је 'очистила' неколико масовних гробница непосредно пред долазак хашког суда у Госпић“.

Тројица бивших хрватских војника се, такође, жале да су, после сведочења, изложени малтретирањима и претњама. Много пута су их до сада „непознати

¹⁶⁰ „Политика“ 16. фебруар, 1997. стр. 7.

нападаци“, испребијали, гранате су бацане на њихове аутомобиле, а претње да ће бити убијени примају готово свакодневно. Заштиту од полиције у Госпићу не могу да очекују пошто су шеф полицијске станице и командир „ратни злочинци“, причају тројица сведока. На питања њујоршког листа, представник суда у Хагу, Кристијан Картије, без коментара је, само потврдио причу тројице бивших хрватских војника пред тим судом, додавши да су тада они одбили понуђену заштиту.

„Блиц“ од 19. фебруара 1998. преноси писање ријечног „Новог листа“ о бекству Зденка Банде у Немачку, због учесталих претњи и малтретирања. Бандо се телефоном јавио „Новом листу“ и изнео разлоге због којих је 16. фебруара напустио Хрватску. Навео је „да се ситуација у Госпићу од почетка рата до сада није променила, већ да је постала још гора, да се људи који су на било који начин суделовали у злочинима, и даље налазе на водећим местима у Госпићу и Личко-сењској Жупанији... да су на њега неколико пута пуцали из ватреног оружја. Породица му је шиканирана и нападана, претили су му жени и деци. Жени су говорили да ће је силовати и заклати“.

„Тихомир Орешковић, кога Бандо и Левер (и други) терете за тешке злочине над Србима, недавно је 'из здравствених разлога' поднео оставку на место градоначелника Перушића. Сматра се да је оставку морао поднети по наредби из Загреба, јер да је против њега већ припремљена оптужница у Хагу, па да не би компромитовао ХДЗ и хрватску власт, као њихов истакнути припадник. Иначе, тврди се да је Орешковић читаво време (до подношења оставке) плату примао од хрватског Министарства одбране, а не од мале личке општине Перушић“.

Можда је ово неки почетак уклањања мање безазлених функционера одговорних за масовне злочине над Србима у Хрватској по оној народној „риба од главе смрди, а од репа се чисти“.

„Политика“¹⁶¹ преноси писање загребачког „Јутарњег листа“ којем се исповедио војник Пако, који је пуне четири године убијао на већини ратишта у Хрватској и БиХ, да би се психички сломио у Доњем Лапцу где је половином августа 1995. учествовао у масакру заробљених цивила. Пако се сећа да је у некој дрварници нашао човека, исекао га, а онда наставио да убија заробљенике „као дивљак“ и додаје: „Не знам јесам ли се играо ножем, али верујем да је било нешто јако гадно“.

Признао је касније свом лекару да је био постао „машина за убијање“ и сећа се тадашњег резонувања: „Србима су намерно остављена два излаза – на северу Двор на Уни, а на југу Срб, јер је било готово неизводиво да они сви туда збришу. План је био да се све што пре очисти. Неки ће изићи, а друге ћемо покркати. Верујем да су Срби знали за 'Олују', јер смо наилазили на испражњена места, а тек ту и тамо неки мањи отпор. Дневно смо напредовали 20 км, а путем смо радили свој посао – таманили. За нас није било цивила; сви су једноставно били непријатељи... Тако смо их пококали на стотине, све на шта смо наишли... Мржња је била као чип у нашим главама. Кад нека бакица носи бомбу и псује нам мајку усташку, онда је нормално убијеш. Деце није било... Али, боље је да деца није било, јер кад потаманиш родитеље, шта ћемо са клинцима“?

„Неписана заповјед је била да нема заробљеника, али због света је један јако мали број заробљеника ипак остао жив“, каже Пако и наставља: „Сваког 20-тог смо остављали за новине, да се сликају и да покажемо како смо добри“.

Пако се сећа да су пут за Удбину прозвали „месна цеста“, јер је на њему лежало „на стотине лешева“. „Ми смо убијали а иза нас су ишле јединице које су задржавале положај, збрињавале лешеве. Трпали су их у хладњаче. Били су тамо камиони месара Јакопеца, као и хладњаче неких других месних индустрија“.

¹⁶¹ „Политика“ 10. мај, 1998. стр. 7.

Завршницу свог „ратовања“ у Доњем Лапцу, одакле је и отишао у психијатријску болницу, Пако овако описује: „Наређење је било да очистимо све без заробљеника. Ушли смо у град и видели људе како панично беже пред нама. Пресекли смо друм између Доњег Лапца и Срба, њихов једини пут. Убили смо тада јако много људи. Било је лешева на све стране, све је већ други дан смрдело. Кад смо све одрадили и ослободили Доњи Лапац, добили смо наредбу да га спалимо. Чудили смо се чему спалити место, ако га ослобађамо за наше људе. Али, објашњење није стигло. Рекли су: изволите извршите. И јесмо.

Са нама су били специјална полиција МУП-а, затим Пажани и резервне јединице Ријечана, које су дошле на већ готово... Командант који је послат из Главног штаба наредио је да спалимо Доњи Лапац... Само нам је речено да оставимо једну или две куће. Кућа Милана Ђукића прва је отишла, то смо са гуштом учинили“.

Овај загребачки добровољац износи како су „на ратишту добијали анфетамине који појачавају храброст и снагу, па немаш потребу за сном и пуно си издржљивији, али на крају више немаш емоција и ништа људско не осећаш“. Пако је причао и како је у саставу редовних хрватских јединица ратовао у БиХ, иако се и сада тврди да тамо није било регуларне хрватске војске и на крају напомиње: „Тек смо сада свесни да смо привремено употребљени као ратне машине за прљаве ствари. Онда смо то желели да будемо, али други људи морају да знају да смо ми убијали у њихово име“.

Како преноси „Политика“ (од 10.12.2001., стр. 2), у америчком часопису „Харперс магазин“ објављен је текст у коме се износе подаци са седнице Туђмановог Већа за одбрану и националну сигурност (ВОНС-а) у септембру 1993. године, на којој је, како овај листи пише, планирано етничко чишћење Срба. Наиме, часопис користи стенограмске белешке са седнице ВОНС-а 12. и 19. септембра 1993. у време кад је извршена хрватска војна акција у Медачком цепу у којој су почињени ратни злочини над цивилним српским становништвом.

Ту се ради о првим доказима да је Туђман са својим доглавницима планирао етничко чишћење Срба. Те стенограме је још пре три месеца изнео сплитски „Ферал“ али они нису извели посебно узбуђење у домаћој јавности, све док то нису објавили и страни медији. Живи учесници тог скупа (јер Туђман и Шушак су већ покојни), се сада углавном не сећају о чему су тада одлучивали (Иван Јарњак, Фрањо Грегурић, Мате Гранић). Једино није забораван тадашњи стожерник Јанко Бобетко, који каже да све зна о том састанку, али неће да одговори на „те парцијалне политичке провокације и подвале“.

Међутим, тадашњи премијер Ивица Валентић (Госпићанин), износи да је на тој седници ВОНС-а Туђман оценио да ће „Хрватска решити питање Срба“ када Србија буде присиљена да им престане помагати. „Онда ће бедна скупина од 10 до 20 одсто отићи из Хрватске и тада ћемо то рјешити“, закључио је Туђман. Тада је расправљано и о прикупљању похватаних Срба у разним местима у својеврсни концентрациони логор код Сења. Туђман се тада сагласио „да се те људе уљепша, опере итд., те покаже јавности како ми то радимо“.

Јанко Бобетко је тада, према стенограму, рекао: „Ми смо предали 52, како је речено, употребљива српска тела, а остало је уклоњено. Има неких 50-60 у шуми, јер их је од тамо тешко сакупити. Али можда се догодило да су они (УНПРОФОР), ушли мало пребрзо. Међутим, то је било очишћено, апсолутно! Онима тамо нису могли ништа наћи, бар ја тако мислим“.

Ипак, све није било тако „очишћено“ како је мислио Бобетко као командант те „чистачке војске“, па је, захваљујући агилним унпрофорцима, ова цела прича и стигла до јавности, а могуће да стигне и до хашког суда.

Олуја над Крајином. – Светозар Ливада у књизи: „Етничко чишћење злочин столећа“¹⁶² указује да је из Хрватске протерано између 200 000 и 250 000 Срба (од чега око 180.000 становника Крајине), да је нестало око 2 700 Срба, око 10 000 српских кућа је минирано, а између 60 000 и 80 000 станова је одузето урбаним Србима, преорана су 192 српска насеља и засеока и на њиховом месту засађен храст, уништено је 40 библиотечких фондова у Крајини а књиге су спаљене и коришћене као огрев. После свега Туђман је констатовао, након што је хрватска власт цео тај геноцид озаконоила, да српско питање више не постоји!

„Хрватска левница“ 31. 10. 1997. године коментарише писање Ферала о времену „Олује“ у Книнској Крајини откривајући оно што званични органи у Хрватској не желе да се зна. Новинар описује епизоде које је видео или су му предочене од међународних посредника.

„Лешеве уз цесту, хрватска држава би их се хтјела ријешити. Алаин Форанд, заповједник бившег сектора 'Југ', не штеди критике на рачун хрватске власти: На путу од болнице у Книну до нашег кампа, куд смо евакуирали рањенике у суботу, дан након напада, видјели смо 22 леша, углавном жена и дјеце, само двојица међу њима били су мушкарци у униформи. Чим је војска почела продирати у Книн, одмах су почели пљачкати радње у центру. Били су сретни, пуцали су у зрак. Од тог момента до уторка 8. VIII, нама је забрањено кретање градом. Пуна три дана нисмо знали што се догађа изван касарне.

На книнском гробљу постоји 95 нумерираних крижева на свјеже ископаним гробовима, али нитко није доставио списак с именима покопаних, УН пита хрватске власти што је с несталима из Доњег Лапца, Кистања, Бенковца, Книна... и тражи списак затвореника из сектора Југ, али остају без икаквог одговора. За њих још нема приступа у Врлику и Доњи Лапац. Стижу два британска новинара под стражом. Управо су се једва извукли из дрнишког затвора, камо их је привела војна полиција ХВ 'због недопуштеног снимања кућа у пламену'. Сретни су што су остали живи за разлику од колега из Би-Би-Си-ја“.

„Радио Слободна Европа данас преноси Гуннисову изјаву да је око Глине, по Кордуну и Банији уз цесту запаљена тек по која кућа, али су села изван главне цесте нека потпуно, а у неким 25-30% кућа запаљено. Неке још и данас горе, иако је од 'Олује' прошло 15 дана. Унцроовци су видели мртве цивиле, али им хрватска полиција није допуштала да проведу истрагу. Села јужно од Книна спаљена су 75–90%. И ова и она у Банији и Кордуну, ако нису спаљена, 'дивљачки су разорена и опљачкана'. У исто вријеме Адалбет Ребић тврди да је стамбени фонд Глине и Војнића сачуван и да се у те куће усељавају избјеглице – Хрвати из Бања Луке. То је власништво Хрватске, Срби су отишли и неће се више вратити. Ако се и одлуче на повратак, то неће ићи тако глатко као што су отишли из Крајине“.

„Исти радио јавља да је српска опозиција уморна против Туђмановог освајања Крајине... Наивци! Америка је одлучила да Хрватска буде локална сила на Балкану и узалуд тамо некаква српска опозиција захтијева ратни реванш. Ако Србија зарати против те 'локалне силе', Амери ће бомбардирати Београд“.

„Сами Хрвати ноћас јављају у својој најобјективнијој поноћној емисији 'Сликом на слику' да је међународни хелсиншки одбор устврдио да су Кистање до темеља спаљене. Нестао је велик број људи из тог краја. Већина их је побијена и спаљена у властитим кућама. Генерал Чермак то коментира у истој емисији: Нема доказа, нема паљења! Сви су 'они' настрадали у току ратних операција и чишћења терена“.

¹⁶² „Политика“, 24.02.1999. стр. 7.

Чермак тврди: „С међународним организацијама, УНКРО-ом и европским проматрачима имамо врло добре односе. УНКРО нам је од првога дана ставио на располагање своје инжињеријске и пиротехничке јединице, дао нам је мапе с којима је располагао. Рекли су нам све што су знали о минираним подручјима... Антитерористичка јединица управо одрађује свој дио посла – посебни водови чисте терен уз помоћ водича-паса, хеликоптера и потискују их (преостале Србе) све дубље од урбаних средина и главних комуникација. На Промини нема више четника. Кренули су према Козјаку и Стрмици... До данас смо криминалистички обрадили и покопали 110 припадника непријатељске војске и нешто цивила (!)...“

„Срби, који су се крили по подрумима кућа или у оближњој шуми, прешли су у камп УНКРО-а. Од тих 1 000, њих 280 добило је пропуснице и вратило се у град у своје куће и станове. (Многи су се од тих 280 морали поново уз помоћ УНКРО-а вратити у камп, јер су били премлаћени, шиканирани и изложени опасним пријетњама ножем и оружјем. За евакуацију у Србију, уз више од 700 оних из кампа, пријавило се још 500 Срба који су остали у Книну и околици, о чему Чермак намјерно ништа не говори)...“

„Сабили су их у мали круг и оградиле жицом, а раније су имали широко подручје кретања по кампу. У кампу су се појавиле уши и трбушне болести. Тамо је тешко хуманитарно питање. Срби су тамо још увијек престрашени“.

Чермак даље казује: „У 'Олуји' велик посао је одрадило топништво. Изазвало је потпуну панику кад је на ово подручје пало преко 900 пројектила разних калибара“.

И 22. VIII „Ферал“ пише: „Хрвати се хвале да је Америка стала иза хрватске 'Олује' морално, политички, војно. Напад на Хрватску је, у ствари, напад на Америку... Радио Глас Америке јавља да Међународни хелсиншки одбор, оповргава хрватске тврдње како није било злочина у 'Олуји' ни последице ње. Тај одбор упорно тврди, као и Хрватски хелсиншки одбор који му је овдашњи огранак, да је у околини Книна уништено 70-90 посто кућа, у Кистањама нема ни једне куће која није запаљена, срушена или потпуно опљачкана.

Вршене су и масовне егзекуције, па је, на примјер, у Жарговићу пронађено девет убијених цивила старијих од 50 година, којима су претходно одсечена три прста десне руке. Радио Лондон не рече која су то три прста, али зна се – три прста православног крста, да се 'стари четници' више мртви не би крстили или показивали три прста у знак побједе.

Не зна се за двије стотине људи из тог краја, од чега за више од стотину цивила чија су имена позната одбору. Хоће ли се икада сазнати колико је крајишких Срба побијено, кад хрватске власти нису данима допуштале увид у ситуацију, а до данас све оптужбе одбацују“.

„Страни извори понављају да се још увијек не зна за 10 000 српских избјеглица. Др Мате Гранић оптужује Гунниса да даје злонамјерне изјаве о Хрватској и њеној 'Олуји', али се овај не да смести, па и данас понавља да ХВ даље пљачка и пали српске куће и да их је 60–80 посто уништено након 'Олује', те да су војници побили знатан број цивила. Тачне бројке ће УНКРО објавити кад све буде истражено. Гуннис и данас поставља директно неугодно питање: гдје је 10 000 цивила из Крајине који су нетрагом нестали?“

Документациони центар „Веритас“¹⁶³ сазнаје да нестају неки кључни сведоци злочина почињених у „Олуји“. „Са списка потенцијалних сведока за које је заинтересован трибунал у Хагу да се појаве пред тим судом у процесу против одговорних за почињене злочине над Србима у акцији хрватске војске 'Олуја', до сада је

¹⁶³ „Политика“, 02.11.2001. стр. 5.

умрло или убијено 14 особа“. „Веритас“ наводи прецизне податке о тим сведоцима, као и о томе о чему је требало да сведоче.

Од потенцијалних 85 сведока злочина над Србима на подручју Лике и Далмације у акцији 'Олуја' у августу 1995. године, 32 особе се налазе у Хрватској, 26 на подручју СР Југославије, док се за 10 још не зна где се налазе. Од сведока који се налазе у Хрватској, тешко је очекивати да сведоче о злочинима Хрватске војске и полиције, кад њихови животи зависе од те исте власти и пошто знају шта се десило онима који су могли сведочити.

Ни потенцијални сведоци који су на подручју СР Југославије, према сазнањима „Веритаса“, нису расположени да сведоче јавно, јер многи у Крајини имају рођаке или би желели да једног дана оду у свој завичај. Тако ће, по свему судећи, и поред намере Трибунала да подигне оптужнице против злочинаца из „Олује“, сведока бити све мање. Поготово ће се то десити ако и функционери тадашње званичне хрватске власти не буду јавно прозвани за оно за шта су одговорни.

Бивши хрватски полицајац Марио Баришић тражи азил у Хагу. Он је главни сведок злочина над српским цивилима и заробљеницима припадницима ЈНА у сплитској луци Лора и шибенским Кулинама 1992. године. Баришић је са својим колегама у пролеће 1992. био у инспекцији у Лори и видео све шта се дешава са српским цивилима у затвору о чему је, поред службеног извештаја, и лично обавестио председника Фрању Туђмана.¹⁶⁴

Баришић наводи да га новинари сматрају да је „пролупао“ и да је стварно луд кад соју породицу излаже животној опасности. Међутим, Баришић је упоран у својој намери да сведочи о злочинима.

То је још један доказ да је о мучењима у војним затворима у Хрватској све знао и хрватски врх. Преживели сведок злочина у Лори Мирослав Каталина је, у страху за свој живот и живот своје породице, одбио да сведочи о томе у сплитском суду, јер су све жешћи притисци и претње смрћу. Још увек је нерешено убиство бившег хрватског борца Мирка Левара који је истрајао у намери да сведочи о злочинима над Србима у Госпићу 1991. године.

Под сумњивим околностима у саобраћајној несрећи код Коренице настрадао је Божидар Кнежевић аутор документарног филма о злочинима над Србима под називом „Олуја над Крајином“. ОН је, иначе, заједно са продуцентом филма Ненадом Пуховским, био на мети дежурних „патриота“ хрватске деснице, због наводног покушаја да се „обезвриједи и упрља домовински рат“ и да се „агресор амнестира за почињене злочине“.¹⁶⁵

Чим је филм приказан на ТВ на аутора се сручила лавина оптужби као да је творац филма крив, а не починиоци злочина у Вариводама. Чак се окривљују и преживели српски старци који сведоче о злочинима. Међутим, нико још није оспорио тврдње и чињенице изнете у филму, али је оспораван аутор филма што се осмелио да о томе јавно говори (преко преживелих сведока), и да тако многима у Хрватској распрши илузије о „чистоти домовинског рата“, која је пропагандом била посејана.

СТАЊЕ ЦРКВЕНИХ ОБЈЕКТА У РХ НАКОН ИЗГОНА

Р. бр.	ЕПАРХИЈА	СРУШЕНО	ОШТЕЋЕНО
1	ДАЛМАТИНСКА	- 14 ЦРКАВА - 1 ПАРОХИЈСКИ ДОМ	- 36 ЦРКАВА - 12 ПАРОХИЈСКИХ ДОМОВА

¹⁶⁴ „Политика“ 2. фебруара, 1998, стр. 7. 100.

¹⁶⁵ „Политика“, 08.11.2001. стр. 4.

			- 1 МАНАСТИР - 28 ЦРКАВА - 7 ПАРОХИЈСКИХ ДОМОВА - РЕЗИДЕНЦИЈА МИТРОПОЛИТА (ЗАГРЕБ)
2	ЗАГРЕБАЧКО- ЉУБЉАНСКА	- 10 ЦРКАВА - 5 ПАРОХИЈСКИХ ДОМОВА	- 18 ЦРКАВА - 7 ПАРОХИЈСКИХ ДОМОВА
3	ГОРЊОКАРЛОВАЧКА	- 9 ЦРКАВА - 8 ПАРОХИЈСКИХ ДОМОВА	- 40 ЦРКАВА - 15 ПАРОХИЈСКИХ ДОМОВА - ЕПАРХИЈСКА РЕЗИДЕНЦИЈА (ПАКРАЦ)
4	СЛАВОНСКА	- 14 ЦРКАВА - 6 ПАРОХИЈСКИХ ДОМОВА	- 34 ЦРКВЕ - 8 ПАРОХИЈСКИХ ДОМОВА
5	ОСЈЕЧКО-ПОЉСКА И БАРАЊСКА	- 84 ЦРКВЕ - 45 ПАРОХИЈСКИХ ДОМОВА	- 156 ЦРКАВА - 49 ПАРОХИЈСКИХ ДОМОВА - 1 МАНАСТИР - 2 РЕЗИДЕНЦИЈЕ
	УКУПНО		

* Према подацима Српске православне цркве

„ТИХИ ЕГЗОДУС“ ИЗ ИСТОЧНЕ СЛАВОНИЈЕ

Потврда тезе да су хрватске власти планирале да „мирнодопским методама“ избаци из Хрватске и остатак Срба концентрисан у источној Славонији, стигла је врло брзо након што је Хрватска од УНТАЕС-а преузела администрацију у том региону. „Дневни телеграф“ од 17. јануара 1998. године доноси вести о начинима терора над Србима у источној Славонији и Барањи.

Наиме, само два дана након што је 15. јануара 1998. године Хрватска преузела управу, из својих кућа избачено је 11 српских породица на подручју Белог Манастира. О томе „Телеграф“ пише: „Прексинао је испред куће, која му је дата на коришћење, у селу Грабовац убијен Србин Емил Драгичевић, избеглица из западне Славоније“. О томе Шпиро Лазиница, заменик градоначелника Белог Манастира, прича:

„Емила Драгичевића, Србина старог 77 година, јуче је на кућном прагу у селу Грабовац, убио Хрват Мартин Корда (61), повратник из избеглиштва за кога се сумња да је пре месец дана учествовао у убиству још једног Србина, због чега није био хапшен. Међународни посматрачи УН саопштили су да је Корда, који је на Драгичевића пуцао из Калашњикова, био пијан“.

О другим методама репресије на Србе у том региону Телеграф пише: „На згради Удружења приватних предузетника ових дана освануо је натпис: 'Забрањен улаз Србима и псима'“.

Лазиница упозорава да „ситуацију заоштравају и све учесталије претње телефоном, од стране Хрвата, који од Срба траже да им продају имовину у бесцење или да се селе из Барање“.

„Политика“ од 24. фебруара 1998. преноси писање „Вјесника“ о изјави Војислава Станимировића да се из источне Славоније у последњих четрдесетак дана иселило око 5000 Срба. У иностранство је отишло 1 500 особа, највише у Норвешку (750) затим у Енглеску и Канаду. Разлози за иселјаване су безбједносни и социјално-економски.

Он је саопштио да је у том подручју 1991. године било 79 860 Срба, да је 1995/96. било 127 314 домицилног и прогнаног српског становништва, а да 1997/98 број Срба се смањио на 67 284 и да се даље смањује.

„Блиц“ од 17. фебруара 1998. преноси провокације „праваша“ у Вуковару, које званичне власти Хрватске нису спречиле. Наиме, челник ХОС-а (паравојне јединице Хрватске странке права) Ђапић, са својим присталицама, демонстрирао је у Вуковару

скидањем српске заставе, показујући шта му је намера и шта Србе очекује ако се не иселе и из овог подручја.

Ђапићев „бојовни поход на Вуковар није изненадио хрватске власти и јавност, јер је он демонстративни одлазак својих пристаха у Вуковар више пута најављивао. Он никада није крио своје намере. Као заступник у Хрватском сабору, протеклих година је у разним приликама истицао шта мисли о Србима и њиховом етничком чишћењу.“ У једној расправи у Заступничком дому Сабора, пре „Олује“, Ђапић је, залажући се за „војни начин ослобађања окупираног хрватског територија“, нагласио да је за њега „чишћење Крајине еколошко питање“.

Кад је међународна заједница, након „Олује“ почела вршити притисак на Хрватску да омогући повратак избеглих Срба, Ђапић је огорчено са саборске говорнице узвикнуо да „онда нисмо ништа направили“. Замерио је УНТАЕС-у када је одлазио из источне Славоније да је „сачувао превише Срба“!

Познато је да је владајућа странка на последњим изборима помогла Ђапићу да му странка некако уђе у Сабор. Познато је и да је пре последњих избора Туђман „хосовце“ признао за саставни део Хрватске војске и поделио им чинове и одликовања. А Ђапић тражи смену Владе због „попустљивости“ према међународној заједници и Србима и већ годинама велича усташког поглавника Анту Павелића и поносно слави 10. април, дан НДХ, позирајући испод Павелићевих слика.

Сада Европа врши притисак на Хрватску да омогући повратак српских избеглица. „Политика“ од 19. 03. 1998. (стр. 7) наводи да се од укупно 200 000 избеглица до сада вратило свега 30 000. У исто време наводи се да хрватска полиција „не штити Србе у Сремско-барањској области“, па се зато наставља „тихи егзодус“ српског становништва из тог региона. То је изјавио у Загребу портпарол мисије Организације за европску безбедност и сарадњу Марко Томсон. Он је изјавио новинарима „да је због сталних претњи, застрашивања и напада на српско становништво у Сремско-барањској области, само у последња два месеца више од 1 600 Срба затражило азил у Норвешкој.“ Навео је и један случај „када је полиција ове недеље мирно посматрала како један Хрват избацује из стана српску избегличку породицу.“

Војислав Станимировић, како преноси лист „24 часа“ од 20. марта 1998. године, изјавио је ријечком „Новом листу“ да је „од 15. јануара 1998. године, из источне Славоније отишло 6000 Срба“. А, хрватски амбасадор у Европској унији Јанко Враницани-Добриновић, упозоравајући на проблем повратка Срба, рекао је: „У Европској унији Хрватску сматрају једном од етнички најчишћих земаља у данашњој Европи“ („24 часа“ стр. 4).

Председник Хрватског хелсиншког одбора Иван Звонимир Чичак изјавио је: „Сада се Срби у Хрватској могу осећати као црнци у селу у коме живе само белци, чланови групе Кју Клуks Клана“ (Исто стр. 8).

Веома је тешко доћи до исказа очевидаца злочина и међу Србима, а поготово међу Хрватима, нарочито код лица која још бораве на територији Хрватске или тамо имају родбину и имовину. Ипак, нарочито у периоду пре и непосредно после „олује“, сведочили су људи, посебно они којима није више стало ни до сопственог живота. Неке од аутентичних исказа и илустрација злочина, у виду факсимила, прилажу се и у овом раду.

Изјаве сведока су добивене захваљујући углавном документационо информационом центру „ВЕРИТАС“, чија су документа високо вреднована и код међународних организација па и хашког трибунала, јер су базирана искључиво на аутентичним сведочењима страдалника и очевидаца злочина.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Из документованог приказа догађања и евидентних резултата хрватске олује може се сагледати да је данашња „неовисна“ Хрватска успела у ономе у чему није могла ни Независна Држава Хрватска 1941. године, кад је на својој страни имала Хитлерову Немачку, тј. да изврши у потпуности етничко чишћење Хрватске користећи изоловану позицију српског народа у Крајини.

Срби у Крајини су прво чинили бедем против продора Турака у Аустро-Угарску и Европу, затим је њима манипулисала Аустрија у борби против револуционарних преврата у Европи и у Првом светском рату, да би их сустигао геноцид у Другом светском рату и присилни егзодус на заласку 20. века.

Та библијска трагедија Срба из Крајине догодила се у присуству снага Уједињених нација задужених за безбедност нарочито малих и незаштићених земаља и народа. Истеривање Срба из Крајине реализовано је применом терора и психолошких притисака, рушилачким и злочиначким методама и на крају провођењем дуго припреманих војних операција праћених метлом злочиначког етничког чишћења остатака старог и изнемоглог српског становништва.

После свега што се догодило у кампањи хрватске олује остало је нејасно да ли су Европа и светски моћници па и Уједињене нације, били у заблуди о Туђмановим намерама кад су помагали Хрватској да се насилним путем осамостали вршећи при том етничко чишћење српског становништва, или су тај проблем потценили и превидели, па, немајући храбрости да признају своје грешке, настоје да поправе што се може. Докази за такву солуцију су појачани притисци на хрватску владу да омогући повратак српских „избеглица“ у Хрватску и, макар под притиском из Европске уније, хапшења злочинаца и осуди их за злодела над Србима у Хрватској.

Међутим, међународни арбитри се (још увек) не упуштају у суштину проблема хрватског национализма који се не може решити палбијативним *ad-hoc* мерама притиска. Тај проблем се може само замаскирати пристајањем хрватског врховништва на делимичне уступке док се не постигну циљеви евентуалног прикључења Хрватске европским интеграцијама. То је могућа варијанта јер је у хрватском искуству дубоко укорењено камелеонство и пристанак на туторство јачег. Постоји, међутим, опасност да се, због наследног слуганског менталитета, Хрватска власт није и сама изродила у монструма, који тежи да туторише слабијег од себе. Тиме се само потврђује народна мудрост која гласи: „добар слуга, зао господар“.

Логично би било закључити да је Хрватској, уместо помоћи да постане регионална војна сила, за дужи период потребан строги надзор европских демократских институција, док се не охлади њена охолост и не стекне уверење да Хрватска истински прихвата различитости култура других нација у Европи, па и српског народа који поседује аутентичну културу и који се вековима борио и живео на простору Крајине.

О степену умешаности спољних фактора и могућим политичким манипулацијама српским становништвом у Крајини, као и у западној Босни биће могуће документовано писати тек кад документација о томе буде доступна. Сви су изгледи да ће до тога доћи тек кад се потпуно слегне прашина подигнута белосветским орканом који је поново налетео на Балкан. Дотле су, поред крајишких Срба, могући егзодуси, емиграције и реемиграције и других етницитета на Балкану, нарочито оних који су мање подложни асимилацији и потчињавању вољи страних и домаћих силника.

Потврда таквог односа моћника према народима Балкана јесте и начин решавања кризе на Косову и Метохији, Македонији и на целом југоистоку Европе где се плански премештају базе НАТО из западне Европе. Сведоци смо, на жалост, да се силници не заустављају ни на тој линији, него своју моћ проширују и на цео евроазијски

континент, конкретно у регион средње Азије, богат изворима енергената, где тек почињу веће турбуленције, страдања и миграције тамошњег становништва.

ПРИЛОГ – СВЕДОЧЕЊА

ДОКУМЕНТАЦИОНО ИНФОРМАЦИОНИ ЦЕНТАР ВЕРИТАС

ЗАПИСНИК

САСТАВЉЕН 10.05.1995. КОД ИСТРАЖНОГ СУДИЈЕ ОСНОВНОГ СУДА У БАЊА ЛУЦИ

СВЈЕДОК: ПОЧУЧА САВА син Саве, рођен 29.05.1947. године у селу Кутјеву, општина Славонска Пожега, Парох окупански, Протојереј Српске православне цркве,

ИЗЈАВА

По завршетку Богословске школе, као свештеник Српске православне цркве, од 1969. године службовао сам у Градишту, а од 1983. године до данас у Окупанима. Ожењен сам и имам четворо дјеце.

У Окупанима ме је затекао рат и агресија Хрвата на српско становништво у Западној Славонији. За вријеме рата видео сам много Срба које су Хрвати убијали на овом подручју. Вршећи своју службу обављао сам сахране великог броја ових жртава. Наводим међу најтежим случајевима убиства брачног пара Келеуа, из села Боровца, парохија Рајићи, који су живјели у Новској, и убијени 21. октобра 1991. године, а истог дана и на истом мјесту био је убијен и још један брачни пар, чијих имена не могу да се сјетим, као и један старац из Ловске. Њихови лешеве размијењени су априла 1992. године и допремљени на гробље у Боровац. Обављајући сахране ових жртава видео сам да су оне биле масакриране на најгрознији начин. Једној од убијених жена била је пресјечена дојка и у њу увучена њена рука. Код свих осталих жртава били су унакажени дијелови тијела – одсјечене уши, нос и слично.

На Светог Николу, 19. децембра 1991. Године, Хрвати су преобучени у униформе бивше ЈНА, искористили празнично расположење Срба у селима Машећка Шаговина и Ширинци, упали у ова села и убили 68 Срба. Дио ових жртава размијењен је касније, а за дио се не зна ни до данас. И ове жртве су углавном биле масакриране. Припадници УНПРОФОР-а нису дозволили да се ове жртве сахране на локалним гробљима, па је њихова сахрана обављена у Окупанима. Сахрану сам обављао уз присуство чланова породица жртава, а у појединим случајевима жртве су биле цијеле породице.

У цркви у Окупанима располагао сам оригиналним текстом „Прогласа“ Хрвата о присилном исељењу у року од 24 сата, 28 српских села, која су се налазила на подручју од Пожеге према Каменској у подножју планине Папук. „Проглас“ је издат 28. августа 1991. године. Познато ми је да су ова села и присилно исељена, да су све куће у њима разорене и поравнате са земљом булдожерима, тако да од њих скоро није остало ни трага. О овоме су ми лично причали и мјештани ових села, који су успјели да пређу на слободну територију Западне Славоније. О овом су ми причали супруга Бранка Ковача, из села Опршинаца, и други.

Септембра 1991. године, Хрвати су на мучки начин упали у село Гређани општина Окупани, и убили 18 цивила, махом старијих особа, којом приликом су запалили око 50 кућа. Један од жртава био је Чалић Петар, а и остале сам познавао углавном из виђења. Истог дана, Хрвати су, упали и у село Човац, и убили више цивила и спалили око 30 српских кућа. Поред осталих у селу су искасапили Станчић Стевана, старог око 50 година. Каквим су се Хрвати све мучким средствима служили, наводим случај у селу Човац, када су приликом напада, подметнули мину у један трактор и

склонили га са пута у кукурузе. Када је власник овог трактора, позвао Мајсторовића, сина Милана, младића око 25 година, да својим трактором извуче његов трактор, мина се активирала и обојица су на лицу мјеста погинули.

1. маја 1995. године, заједно са породицом и Епископом Западнославонским господином Лукијаном затекао сам се код куће, када су Хрвати извршили агресију на Западну Славонију.

Преко локалног Радија Окучани, становништво је упозорено да сиђе у склоништа, јер су већ почеле падати гранате у самом граду и околини. Између 09,00 и 10,00 сати, емитовано је обавјештење да се становништво припрема за евентуалну евакуацију, али да се још увијек не креће нигдје.

Ово је трајало све до око 13,00 сати. У међувремену стизале су вијести о томе да Хрвати продире према Окучанима са свих страна, али да се линије одбране још увијек држе. Један број цивила је самоиницијативно одлазио према селу Нови Варош, односно Градишци, разним превозним средствима, а после 13,00 сати, почело је и прво организовано евакуисање и једног дијела цивилног становништва, најприје дјеце, затим старијих људи и жена.

Око 21,00 сат, обучен у мантији колима сам одвезао у Бања Луку своју супругу, дјецу и двије жене из Окучана, као и једног студента Богословије који се налазио у посјети Епископу, са намјером да се вратим у Окучане чим будем могао. Епископ је остао код куће у Окучанима.

Ујутро, 2. маја 1995. године, око 7,30 сати, аутомобилом сам кренуо према Окучанима. У Градишци примио сам Милку Кесић, из Окучана, која је сјела на мјесто сувозача. Прешао сам преко моста Саву и канал Струг („Нова Сава“). Улазећи у Нову Варош, са једне од првих зграда, са моје десне стране, изненада је на аутомобил испален митраљески рафал, а одмах затим и пушчана ватра из 20-ак кућа са исте стране. Милка Кесић је одмах била смртно погођена. Ја сам био погођен са више пројектила, али сам наставио да возим аутомобил све док није стао. Под непрекидним дејством куршума, успио сам да изађем из аутомобила и трчао путем око 200 м, и ту сам пао. Непосредно испред себе видео сам ужасну сцену. Мноштво возила на путу је било испретурано, а велики број цивила је лежао убијен. Један број избежумљених тумарао је међу колима, изложен ватри из пјешадијског оружја из околних кућа и из оближње шуме Прашник, као и експлозијама граната којима је пут био засипан. Многа возила су горјела. У кућама, са обе стране пута, било је жена, дјеце и стараца, који су се ту склонили.

Из куће удаљене 10-ак метара од мене, изашли су неки цивили и пренијели ме у оближњу кућу гдје су ми пружили прву помоћ.

Након неког времена наша војска је успјела да потисне Хрвате и отвори пролаз према Сави и омогући извлачење цивила и рањеника према Градишци. С њима сам превежен у болницу у Градишку, а одатле у Бања Луку.

У Новом Варошу био је велики број убијених цивила. Чуо сам да су Хрвати спалили њихове лешеве, да би трагове овог злочина сакрили. Међу убијенима видео сам Остоју Дејановића, неког Вукадиновића и друге.

Епископ Западнославонски господин Лукијан успио се извући из Окучана, преко моста на Сави код Градишке, 02. маја 1995. године.

Док сам се налазио у Окучанима, видео сам да су биле оштећене црква и парохијска кућа.

Записник ми је гласно диктиран и у њега је унијето све што сам изјавио, не желим да га читам, признајем га за својег и потписујем.

Саслушавање је завршило у 15,15 сати.

ИСТРАЖНИ СУДИЈА
Ђорђе Стојановић, с. р.

СВЈЕДОК
Почуча Сава, с. р.

*
* *

ЗАПИСНИК

САСТАВЉЕН 12.05.1995. КОД ИСТРАЖНОГ СУДИЈЕ ОКРУЖНОГ СУДА У ГЛИНИ НА ЛИЦУ МЈЕСТА У НОВОЈ ТОПОЛИ

СВЈЕДОК: ЦВИЈИЋ НИКОЛА син Павла, рођен 09.01.1950. године у селу Лађевац, општина Окучани, угоститељ

ИЗЈАВА

„... Дана 01.05.1995. године око 11,30 сати у Рожданику у камиону видим двојицу мртвих цивила и то једног по презимену Грчић из Боровца и другог по надимку „Вујко“, кафеџија из Рајића.

Повлачећи се од ауто-пута према Старој Градишци заједно са Миленком Дабићем били смо изврнути снајперској ватри усташа, те смо се пребацивали од куће до куће.

Тако у једној кући видимо да су убијена два мушкарца – цивили, стари између 30 и 40 година. У дворишту у близини „Шеикове гостионе“ (Нови Варош), видимо два леша у цивилном одијелу приближно истих година старости као и ови претходни. По мојој оцијени сва четворица су убијени из снајпера.

У вријеме док се Дабић и ја пребацујемо видимо да је заостала колона аутомобила која је била дуга око 2,5 километара, управо онолико колико је дугачко и село у Новој Вароши. Аутомобили стоје. Ради се о путничким аутомобилима, тракторима, па и неким камионетима и сл. Већином су били трактори са приколицама, натоварене стварима. Видим да неки аутомобили горе и то на више мјеста у тој колони. Запао ми је за очи посебно један санитарски аутомобил на коме су биле јасно видљиве ознаке црвеног крста знао сам да то мора бити Гојко Малешевић који је иначе био возач тог санитарског возила. Знам да је ту у том санитарском возилу изгорио Душан Љиљак из Лађевица, стар око 70 година. Послије сам сазнао да је Гојко Малешевић који је управљао тим санитарским возилом рањен, и да се успио спасити.

Док смо се због снајперске ватре враћали уназад код једне куће удаљене око 400 до 500 метара од „Шеикове Гостионе“ у дворишту видим једно мртво мушко цивилно лице. Мада смо покушали прићи да видимо ко је, од снајперске ватре то нисмо успјели. Био је ту још и један рањен, али ни њему нисмо могли прићи...”

ИСТРАЖНИ СУДИЈА
Никола Царић, с. р.

СВЈЕДОК
Цвијић Никола, с. р.

*
* *

ЗАПИСНИК

САСТАВЉЕН 09.05.1995. КОД ИСТРАЖНОГ СУДИЈЕ ОСНОВНОГ СУДА У ГРАДИШЦИ

СВЈЕДОК: ВУЧКОВИЋ СРЕТО син Јована, рођен 07.02.1948. године у селу Рајић, општина Окучани, возач

ИЗЈАВА

„... Село Пакленица је на самој линији разграничења Републике Српске Крајине и Хрватске. На линији разграничења налазио се и пункт УНПРОФОР-а, који је држао јордански батаљон, а у тренутку напада 01.05.1995. Године њих није било на овом пункту, тако да су Хрвати несметано ушли у село Пакленицу. У том тренутку налазио сам се у непосредној близини зграде стационара, у чијем су се подруму налазили рањени војници СВ РСК и болесни цивили.

Хрватски војници су ушли у село из правца оближње цесте, код мјеста гдје сам се налазио и тукли жестоком пјешадијском ватром, па сам, заједно са осталима који су се ту затекли тражио заклон. У једном тренутку са супротне зграде стационара, одјекнула је експлозија зоље и чуо сам врисак жена и другог медицинског особља који су се налазили у стационару. Након 10-так минута са супротне стране ове зграде у њу је такођер убачен тромблон који је експлодирао, а затим је престао врисак и више се гласови у стационару нису чули. Хрвати су ушли у ову зграду и поубијали све који су се у њој затекли...”

ИСТРАЖНИ СУДИЈА
Чикић Момир, с. р.

СВЈЕДОК
Вучковић Срето, с. р.

*
* *

ЗАПИСНИК

САСТАВЉЕН 12.05.1995. КОД ИСТРАЖНОГ СУДИЈЕ ОКРУЖНОГ СУДА У ГЛИНИ НА ЛИЦУ МЈЕСТА У НОВОЈ ТОПОЛИ

СВЈЕДОК: ВРАЧАР ПЕРО, син Саве, стар 41 годину, из села Рајић, општина Окучани, возач

ИЗЈАВА

„... 02. маја 1995. године, око 6,30 сати избили смо у село Бенковац. Мислили смо да је ово село под нашом контролом, међутим у њега су већ ушли усташки војници. Тада смо примијетили да се из правца Окучана према Бијелој Стијени креће једна коњска запрега, а да се на њој налази један мушкарац и једна жена. Жена је имала око 40 година, а мушкарац је био нешто старији. Сакривени од њих смо се налазили на удаљености од око 100 метара. Испред ове запреге гледајући из правца њиховог кретања стајала је једна плава „Лада“ у којој су се налази хрватски војници. Када је један од њих отишао са једне, а други са друге стране коњске запреге. Одмах затим онај усташа који је пришао жени са лијеве стране запреге, дошао до ње, ухватио је за косу и са извађеним ножем док је сједила на колима, заклао и њено мртво тијело одгурнуо назад у кола преко сједишта на коме је сједила. У међувремену, док се ово одигравало други војник је испред коња обишао кола, дошао с друге стране коњске запреге пришао овом мушкарцу са ножем и заклао га и исто тако након тога га са сједишта на ком је сједио преврнуо у задњи део кола. Ови војници су на себи имали зелене маскирне униформе. Трећи војник који је такођер изашао из „Ладе“, када су они извршили овај

злочин, окренуо је коње са коњском запрегом натраг у правцу Окучана са тијелима ово двоје људи.

Након овог догађаја наишла је група хрватских војника из правца Бијеле Стијене, који су видјевши овај догађај почели да се веселе, галаме, пуцају у зрак из наоружања којег су имали код себе одобравајући тако злочине њихових колега...”

ИСТРАЖНИ СУДИЈА

Младен Радивојац, с. р.

СВЈЕДОК

Врачар Перо, с. р.

*
* *

ЗАПИСНИК

САСТАВЉЕН 08.05.1995. КОД ИСТРАЖНОГ СУДИЈЕ ОСНОВНОГ СУДА У ГРАДИШЦИ

СВЈЕДОК: ИЛИШЕВИЋ ДАРКО син Раде, рођен 08.09.1970. године у Градишки, вођар

ИЗЈАВА

„... 02. маја 1995. Године, око 7,30 сати колона избјеглица, са возилима и то искључиво цивилима кретала се према Старој Градишки. У селу Нова Варош, чело ове колоне заустављено је ватром усташких снага. Ватра усташких снага отворана је цијелом дужином села Нова Варош, по мојој слободној оцијени дужина је уз цесту око километар и по. На тај начин по свим аутомобилима, и другим врстама возила, која су се затекла на тој дужини пута отворена је снажна ватра из шуме Прашник. Поред ватре из пјешадијског наоружања отворана је ватра и из артиљеријског наоружања цијелом овом дужином цесте, а нарочито из минобацача. Након овако отворане ватре, цивили који су били у возилима покушали су да се извуку из тих возила, били су убијени а неки су убијени и у самим возилима. Због снажних дејстава непријатељске ватре нисмо били у могућности извући мртве.

Посебно желим да нагласим да је у бази УНПРОФОР-а која се налази на мјесту званом Пустаре, на ракрсћу ауто-пута и пута Окучани-Стара Градишка, био стациониран непалски батаљон. Овај батаљон није ништа предузео да би обезбедио и заштитио пролазак колоне цивилног становништва која се кретала из правца Окучана према Старој Градишци, иако су били свједоци напред наведеног догађаја...”

ИСТРАЖНИ СУДИЈА

Чикић Момир, с. р.

СВЈЕДОК

Илишевић Дарко, с. р.

*
* *

ДОКУМЕНТАЦИОНО ИНФОРМАЦИОНИ ЦЕНТАР
ВЕРИТАС

ЛЕТУНИЦА МИЛАН син ИЛИЈЕ,
рођен 12.07.1933. године у Гошћу,
општина Книн, ожењен, отац шесторо

дјеце, по занимању земљорадник
садашња адреса: Добановци, Стеве Јовановића 68
код Гојка Летунице, тел: 011/8445-210.

ИЗЈАВА

Дана 04.08.1995. године, рано ујутро око 5 сати, пробудила нас је жестока артиљеријска палба која је обухватала цијело наше подручје и око Бенковца, затим Станковаца, према Промини и Брибиру, али су се заправо највише чуле детонације око и у правцу Книна.

У току цијелог дана задржавам се у нашем селу Гошћу. До касно увече нисмо ни чули да је почела евакуација. Када сам сазнао шта се дешава и моју жену Манду (рођена 1932. године у Груловићима код Кистања) шаљем у збјег заједно са мојим комшијом Борак Милошом.

Моје село броји 37 кућа са око 50 становника, а те вечери у селу остаје нас 12-еро.

Негдје око 11 сати отишао сам спавати али нисам могао заспати. Цијелу ноћ сам слушао тракторе и ауте како у колонама пролазе и бијеже према Книну.

Ујутро сам обишао село. У селу сам нашао Саву Летуницу (рођеног 1922. године), Марка Летуницу (рођеног 1931. године), Марију Летуницу (рођену 1925. године) и Гојка Лежајића (рођеног 1930. Године), сви из засеока Летунице, а у засеоку Борци нашао сам Марију Борак удову Саве (рођену 1914. године), Косу Борак пок. Туме (рођену 1925. Године), Борак Грозду кћи Васе (рођену 1922. године), Васиља Борка пок. Васиља (рођеног 1925. Године), Саву Борка пок. Васиља (рођеног 1927. године), Борак Душана пок. Стевана (рођеног 1940. године), по занимању лугар и Борак Милку удову Миле (рођену 1919. године). У засеоку Жежељи нисам нашао никога. У недјељу су у село дошли војници усташке војске, претресали су куће, односили су ловачке пушке и што су нашли од војничке опреме. Нису ме тукли, само су ме испитивали како се зовем, да ли има још четника у селу и гдје ми је фамилија. Рекли су да би било боље да сам и ја отишао.

Други дан по одласку ових војника долазе други војници у униформама, наоружани и у групама по троје до петоро. Долазе у особним аутомобилима. Пљачкају све. Најприје јањце и телад. Касније свиње, краве и коње. Из кућа узимају шпорете, фрижидере, шкриње, телефоне и све друго што се са собом могло понијети.

Ја сам бјежао у шуму кад су они долазили, а од мојих комшија који су остали кад би пљачкаши долазили тражили су да се склоне и да их не смију гледати што то они раде. Стално би пуцали кад би прилазили и дошли у село. Долазили би обично у 9 ујутро а одлазили око 3 поподне. Увече и по ноћи не би долазили. Пљачкање је било систематско сваки дан.

Отприлике седам дана након што су моје комшије избјегле око 14 сати чула су се два пуцња из правца куће Лежајић Гојка. Сава Летуница је баш тада кренула по воду на Гојкову цистерну. Нашла га је мртва у авлији. Погођен је са једним метком у предјелу груди, а други метак је оставио траг на бради. Позвала је мене, Марка и Марију. Отрчали смо тамо и видјели пљачкаше који су управо одлазили. Гојка смо сахранили ноћу, на нашем гробљу у Гошћу. Преко дана нисмо смјели јер смо се бојали да ће нас све побити.

Тих дана обилазили нас МКЦК, тим из Бенковца. Све су нас пописали, дали нам хране, рекли су нам да смо безбедни, да нам нитко неће ништа нашкодити, те да ће нас обилазити редовно и доносити нам храну. Нас једанаест сваки дан смо били у непосредном контакту, бјежали смо кад би наилазила војска која пљачка и увечер се поново враћали у куће.

Пред крај мјесеца, негдје око 16 сати поподне видео сам једно ауто бјеле боје како улази у Гошић. Сакрио сам се у једној огради и проматрао. Послије пар минута сам чуо пуцњаву по неколико метака из аутоматске пушке из села. То је трајало кратко. Послије десетак минута исто ауто се вратило у правцу одакле је и дојурило. Одлазим кући, а одмах ми у кућу долази Добрић Богдан пок. Шпире (рођен 1925. године) који ми је сав узбуђен рекао да су сви у засеоку Борци побијени. Одлазимо најприје у кућу Душана и Милке Борак. Милка је крунила кукуруз и тако убијена, а Душан је сједио у авлији и тако је стрелан. Убијени су са више метака у Грудни. У кући Саве Борка, налазимо Саву, Грозду и Васиља, сви су пресјечени рафалима преко груди. У дворишту сусједне куће налазимо Косу исто убијену са више метака у Грудни, а у кући до ње налазимо Марију Борак која је исто крунила кукуруз и убијена са више метака у груди.

Увече је дошао Борак Живко из Задра и пријавио овај масакр полицији у Бенковцу. Никога од мојих комшија убијених нисмо дирани, сви су остали онако како су убијени и на истим мјестима, све до јутра. Ујутро је дошла војска и полиција, било их је десетак. Видео сам да су сликали лешеве, посипали некаквим прахом и стављали их у црне вреће. Ја сам им морао рећи податке о годиштима и о њиховима именима. Одвезли су их у Книн и закопали на градском гробљу.

По овом догађају нитко из МКЦК није долазио. Нас сада четворо већ у страху да ћемо и ми бити убијени одлучујемо се напустити Гошић. Сава одлази у Шибеник, Марко и Марија одлазе у УНПРОФОР у Книн, а ја одлазим у Задар. Ту остајем код Егић Срећка седам дана. Одлазим послје тога у сабирни центар у Задру гдје сам чуо да је овдје умрло 15 старијих људи из Буковице. Видео сам и 8 непокретних старих лица. Овдје остајем једну ноћ и сутрадан идем у конвоју према Сремској Митровици, а у СРЈ стижем 17.09.1995. године.

У Београду, 17.07.1996. Године

Изјаву узео:

Радивој Николић, с. р.

Изјаву дао:

Летуница Миле, с. р.

*
* *

ДОКУМЕНТАЦИОНО ИНФОРМАЦИОНИ ЦЕНТАР ВЕРИТАС

СТЈЕЉА САВА из Заграде,
рођена 1926. године у ПОЛАЧИ,
(дјевојачко презиме Узелац) сада
живи у Мирковцима, Вука Караџића 182/А

ИЗЈАВА

Дана 4/5.08.1995. године, ноћу око 1 сат кренула сам из Заграде за Бенковац, возио нас је Славко Муњес у свом трактору. Самном су била и моја дјеца. У Бенковцу смо прешли у камион Раде Остојића из Биљана Горњих. Мој муж Бранко и син Мирко кренули су из Заграде са особним колима „МЕРЦЕДЕС 200Д“, са којим је управљао Мирко. Са њима је био и Иванежа Душан, с тим да је Душан сједио на мјесту сувозача. Поред мене у камиону су били Миркова жена Ведрана и дјеца Саво (8) и Александар (3) те још људи из Заграде. Цијелим путем „Мерцедес“ је ишао иза камиона јер је пратио нас и снабђивао нас са храном и водом.

У Петровцу је камион остао без горива, а онда нам је један човјек понудио гориво ако му повеземо робу, на шта је возач пристао. У недјељу смо наставили пут од Петровца према Кључу. Када смо одмакли од Петровца неких 12-15 километара, чула сам звук авиона и одмах затим и детонације. Пошто је ауто било покривено цирадом ја нисам видјела те авионе. Иначе колона се лагано кретала а након детонација камион се зауставио и ми смо почели сви искапати из камиона вани. Искакали су и остали.

У камиону је било и рањених. Чим сам изашла вани, пошто је мерцедес био одмах иза камиона видјела сам сина Марка без главе. Дуле Иванежа је сам крвав по глави изашао вани из аутомобила. Мој муж Бранко је и даље сједио непомично на задњем сицу, а крв му је цурила из уста. Неко је довикнуо, ови су мртви. На ауто мерцедесу било је разбијено вјетробранско стакло. Видјевши ту сцену жалим из све главе и погледом тражим унуче који су се разбјежали поред цесте. Ускоро су се појавили жена Миркова и обоје дјеце. Ведрана је била рањена у мишицу лијеве руке. Врло брзо код нас се појавио један војни камион и војска па су нас све потрпали у тај камион док су на лицу мјеста остали и камион са којим смо путовали и мерцедес и још нека возила.

Још док сам била близу мерцедеса видјела сам да је ово ауто почело горити. Вјероватно се запалило гориво које се налазило у Гепеку. Послије сам чула разне приче и једни су говорили да је ауто мерцедес потпуно изгорио и да су у њему изгорела и тијела сина ми и мужа. Други су опет говорили да тијела нису потпуно изгорјела. Ни данас нисам сазнала праву истину, а вољела бих је сазнати и ако је било што остало од њих да сазнам гдје су њихови остаци сахрањени.

У вријеме овог догађаја моја снаја Ведрана била је пред порођајем. Отишла је у болницу око 24.08.1995. године, а породила се 29.08.1995. године. У току порођаја Ведрана је умрла не видјевши бебу. Родила је женско дијете и дали су јој име Тања. Ведрана је сахрањена у Барајеву, на инсистирање њеног оца и брата.

У Београду, 16.01.1996. године

Изјаву узео:

Изјаву дао:

Штрбац Саво, с. р.

Стијеља Сава, с. р.

*
* *

ДОКУМЕНТАЦИОНО ИНФОРМАЦИОНИ ЦЕНТАР ВЕРИТАС

ГРУЈО СТЕВАН, пок. Душана
рођен 01.10.1936. године у Уздољу
општина Книн

ИЗЈАВА

Дана 05.08.1995. године око 16 сати кренуо сам из села са трактором. Самном је била моја жена Марија и Борјан Пера уд. Аћима и Борјан Милош син Стеве, рођен 1969. године у селу Уздољу.

У близини цркв св. Николе која припада селу Врбник зауставили су нас хрватски војници, а било их је око 15 до 20. Са трактором управљао Милош Борјан и на наредбу хрватских војника Милош је зауставио трактор и одмах нам је наређено да сиђемо са трактора. Тада је нетко пуцао и ранио једног хрватског војника. Ја нисам видео ко је пуцао али претпостављам да су пуцали хрватски војници јер наших војника у близини нисам видео. Резервисти који су били са нама на трактору имали су оружје – пушке АП

и ПАП и предали су их хрватским војницима. Чим је онај хрватски војник рањен, један хрватски војник који је био у групи која нас је зауставила, одмах је пуцао из АП појединачно и то најприје у резервисте (4) и затим у Борјан Милоша и на крају у овог цивила, свима је пуцао у тијело из близине од око 2-3 метра. Видио сам да је метак Борјан Милошу прошао кроз стомак и изашао с друге стране кроз каиш. Ја сам се склонио иза трактора и тај исти војник хтио је и у мене пуцати али како су ми жена Марија и сестра од ујака Пера плакале није ме убио. Ова група хрватских војника мени, жени и Пери наредили су да идемо у правцу Јужне касарне у Книн, гдје се налазио УНПРОФОР. Мој трактор и сва роба на трактору остао је на лицу мјеста. Нису нам дали да било шта узмемо са трактора. Онај војник који је убио шесторицу људи док су нас пратили према касарни цијело вријеме држао ми је уперену пушку у леђа. Овај војник који је убијао имао је мараму око главе (марама је била смеђа) и имао је загарављено лице. По говору (више пута ми је рекао „да ми јебе ћетнићку мајку, доста је мени вас ћетника, све ћу вас побити“) сам закључио да би могао бити или из приморја или са отока пошто није знао да изговори слово „Ч“. Био је средњег раста, а могао је имати око 30-35 година.

Док смо ишли према касарни УНПРОФОР-а наишли смо на још једну групу хрватских војника и видио сам како вуку са цесте у јарак двојицу војника РСК. Један је још показивао знаке живота, а други је био мртав. У онога који је показивао знаке живота из непосредне близине пуцао је исти војник који је убио ову шесторицу како сам претходно описао. Пуцао му је у главу. Ускоро су нас предали у касарну УНПРОФОР-а. Из касарне УНПРОФОР-а прешао сам у Југославију 15/16.09.1995. године.

Сада се налазим у мјесту Бољевац код синовца Грује Душана.

Адреса: Солунских бораца 21/25 Вољевац.

Телефон: 030/63-637.

У Београду, 04.10.5. године

Изјаву узео:

Изјаву дао:

Штрбац Саво, с. р.

Грујо Стеван, с. р.

ПОГОВОР

Срби спадају у оне европске народе који су највише расијани по свијету. Око четири милиона Срба у дијаспори свједочи да их око 50% живи и ради изван отаџбине. Највише Срба је одсељено у Америку, а велики број их се налази у земљама западне Европе и новонасталим сусједним земљама.

Основни разлози одласка Срба у свијет у прошлости били су потрага за бољим условима живота, ратови и пријетње ратовима, а у најновије вријеме сецесија бивших југословенских република и грађански рат на простору претходне Југославије.

Свој завичај Срби су напуштали по невољи, било је појединачно, било групно у таласима. Велики талас сеобе Срба уследио је после Косовског боја 1389. године и пада Србије под турску власт 1459. године. Прва велика сеоба Срба на простор Панонске низије била је под вођством патријарха Арсенија III Чарнојевића 1690. године, када је Саву и Дунав прешло више од 50 000 Срба. Нова масовнија сеоба Срба на сјевер била је у вријеме аустро-турског рата (1737) под вођством патријарха Арсенија IV. Сеоба Срба према Русији, збор помијерања војне границе према југу, почела је половином 18. вијека. тада су Срби населили простор око Дњепра у Украјини и своје ново станиште назвали Нова Србија.

Наредни велики талас сеобе Срба догодио се у току Другог свјетског рата и непосредно у поратним годинама, када су Срби кренули у земље западне Европе и Америке. Међу њима је било углавном политичких емиграната и дијелом поражене војске у рату, а такође, и велики број Срба одведених у заробљеништво и на принудни рад у Немачку и Аустрију.

За средину шездесетих година карактеристичан је талас „гастарбајтера“, покренут економским мотивима, у земље западне Европе, Америке и Аустралије. Ова врста сеобе Срба, с различитим интензитетом, траје све до данас.

Деведесетих година је покренут нови талас избјеглица из отцијењених република СФРЈ. Многи од њих су се упутили у прекоокеанске земље. Међутим, знатан број прогнаника се оријентисао према матици. Само у посљедњих 10 година XX вијека уточиште у привремени смјештај у Србији нашло је око милион српских избјеглица и прогнаника.

Статус исељеника у европским земљама, САД, Канади и Аустралији има више генерација Срба. Срба на привременом раду највише има у европским земљама, а дио их је и у Америци, Канади, Аустралији, па и у Африци и Азији. Статус националних мањина имају Срби у сусједним земљама и неким новонасталим државама после распада СФРЈ. У неким од сусједних земаља, као у Словенији, Албанији, Македонији, Срби се још боре за свој мањински статус. У Хрватској и БиХ Срби се боре за повратак на своја вјековна огњишта и да тамо очувају свој културни, духовни и национални идентитет. У Републици Српској Срби су Дејтонским уговором већ стекли положај државног ентитета у саставу Босне и Херцеговине.

Данас су Срби свугдје у свијету највише заинтересовани и ангажовани да очувају свој културни и духовни идентитет, свој језик и писмо; да успоставе и учврсте везе са матицом и својим завичајем; да помогну отаџбини и успостави демократских односа у друштву и њеној економској обнови и изградњи; да ријеше своја статусна питања, да добију двојно држављанство и стекну права и обавезе која из тога проистичу. Једном речју, тежња већине Срба из дијаспоре је да успоставе стабилне и редовне везе са отаџбином, у коју дио њих намјерава да се врати.

Аутор је у првом дијелу књиге дао сажет преглед стања српске дијаспоре, посебно са аспекта могућности њене помоћи отаџбини у кризним ситуацијама. Тај дио рада др Станка Нишића у многим елементима наставља и детаљније обрађује познати рад

Славка Вејновића: „Срби у дијаспори у прошлости и садашњости, посебно са аспекта улоге српске дијаспоре као значајног чиниоца изградње и безбједности отаџбине“.

Такође, у књизи је дат приказ предисторије и самог чина протјеривања Срба са простора бивше Републике Српске Крајине и егзодуса крајишких Срба у вријеме „Хрватске олује“ над Крајином. Овај дио представља посебно вриједан допринос расвијетљавању погрома српског народа на простору Хрватске у посљедњој деценији 20. вијека усред цивилизоване Европе.

Сви детаљи о страдању Срба у РСК и њиховом егзодусу још нису расвијетљени, тако да ће бити потребно да се даље прате њихове судбине. Зато је оправдана ауторова иницијатива да се институционализује истраживање свих значајних аспеката српске дијаспоре, док његова књига управо даје солидну основу за потпуније изучавање овог судбинског српског питања.

Посљедњи рат на простору претходне Југославије унесређио је многе људе. Људи који су остали без завичаја нису срећни, али су најнесрећнији они који су остали без својих најмилијих. Срби из Републике Хрватске и бивше РСК, након егзодуса 1995. године, разасули су се по читавом свијету. Породице несталих Крајишника углавном се налазе као избјеглице у СРЈ и РС. Мало их је остало у Републици Хрватској, а мало их се у њу у међувремену вратило.

„Веритас“ је до новембра 2001. године верификовао 6 497 погинулих и несталих лица са подручја РХ и бивше РСК, углавном српске националности. Међу њима је 86% мушкараца и 14% жена, међу којима и 28 дјеце старости до 14 година. Међу погинулима је 33,6% цивила. Од 1992. године до 1995. године, под заштитом УН, погинуло је и нестало 4 151 (63%) лице. На жалост, поред овога, велик је број још неверификованих несталих лица (375), за која, такође, постоји вјероватноћа да су погинули или нестали на подручју Хрватске и Републике Српске Крајине. Често су страдале читаве породице чији су преживјели чланови остали у Хрватској па их не смију пријавити хрватским властима; или су преживјели чланови породица иселили у треће земље, па нема ко да их пријави, или потврди нестанак или идентификацију.

На списку погинулих и несталих Срба на подручју РХ и бивше РСК у периоду 1990. до 1999. године до сада је 6 872 лица. Од тога, према „ВЕРИТАС“-овим подацима, у акцији „Бљесак“ укупно има 283 погинула и нестала лица, а у акцији „Олуја“ и послје ње укупан број погинулих и несталих износи 1 953.

Предсједник РХ у извјештају поднесеном Хрватском сабору (15. јануара 1996) изнио је податке о жртвама на страни Хрвата у „домовинском рату 1991–1995“: 10 668 погинулих, 2 915 несталих и 37 180 рањених, или укупно: 50 763, што износи 1,4% од укупног хрватског становништва у Републици Хрватској. (Према попису из 1991, у РХ било је 4 784 265 становника, од чега 3 736 356 Хрвата (78,1%), 581 663 (12,2%) Срба и 106 041 (2,2%) Југословена, те 43 469 (0,9%) муслимана, 22 355 (0,5%) Мађара и 294 381 (6,1%) осталих.

Дакле, ако се узме категорија погинулих и несталих (јер је категорија рањених веома неодређена), произилази да су укупни губици у људским жртвама на страни Хрвата у РХ били: 13 583 погинула и нестала, или 0,36% од укупног хрватског становништва у Републици Хрватској. Ако се примјени иста методологија на људске жртве на страни Срба у РХ, које, према „Веритасовој“ верификованој евиденцији (новембар 2001. године), износе 6 497, у односу на број Срба у РХ из пописа 1991. године, долази се до износа од 1,11% (односно 1,18%, укључујући и неверификоване погинуле и нестале Србе) од укупног српског становништва у РХ, из чега произилази да су укупне жртве на страни Срба веће за око три пута од хрватских жртава.

По извјештају УНХЦР (Високог комесаријата за избјеглице УН) из 1996. године, избјеглих Срба из Хрватске било је око 300 000 у СРЈ и око 30 000 у РС. Послије

„мирне“ реинтеграције СБО (Сремско-барањске области), у „уставно правни поредак“ РХ, у „тихом“ егзодусу, који још траје, иселило се око 85 000 Срба.

Жртве рата у Хрватској су, међутим, много веће, јер многи од укупно 400 000 прогнаних Срба умиру у избјеглиштву и прогонству од туге и бола за својим настрадалим члановима породица и изгубљеним завичајем. Неизмјерна је људска бол и огромна је психичка патња стотина хиљада Срба који су остали без својих огњишта у до сада невиђеном егзодусу након „Хрватске олује“ над Крајином. А да се не би вратили на своју дједовину, Туђман је осмислио, а Месић и Рачан су свесрдно подржали, ординаран начин: процесуирано је преко 25 000 Срба за разна кривична дјела, да би иза тога око 20 000 било помиловано, а преко 4 400 оптужено и осуђено за дјела ратних злочина, која сада Интерпол „лови“ широм земаљске кугле. Ни већих губитака ни више ратних злочинаца, но што су Крајишки Срби!

Саво Штрбац

О ПИСЦУ

Станко Нишић је рођен у селу Славићка код Бањалуке 1938. године. Завршио је Војну академију у Београду, Вишу војну академију у Москви и Школу националне одбране у Београду. Студирао је уз рад и на Филозофском факултету у Скопљу и у Ријеци, где је магистрирао из области систематике образовања одраслих. У Београду је докторирао из области система војног образовања. Цео радни век је провео у Југословенској народној армији бавећи се углавном наставничким и истраживачким радом.

Објавио је велики број стручних и научних радова и стотине текстова у војним и цивилним листовима и часописима. Најпознатије су му књиге: „Образовање старешинског кадра“, „Стратегија Срба“, „Велике силе и Балкан“ и „Глобална сила и безбедност Балкана“.

Склоност ка научноистраживачком раду је и реализовао током целе професионалне службе у Војсци Југославије, достигавши степен научног саветника у Институту ратне вештине, одакле је и пензионисан са дужности начелника тог института у чину пуковника (1. јануара 1995. године).

У време грађанског рата ангажовао се такође на истраживању проблема тог рата „у живо“, нарочито у Босни и Херцеговини. У својим аналитичким текстовима, током целог рата, разматрао је спољне и унутрашње узроке грађанског рата, дајући тако запажен допринос расветљавању истине о југословенској кризи у последњој деценији двадесетог века. Посебно је пратио катастрофалан – по српски народ – исход решавања криза на Балкану и у Југославији. Део збивања са српским народом у прошлости и садашњости приказао је у овој књизи.

Литература

1. Владимир Гречић, Сви Срби света, Београд, 1993.
2. Владимир Гречић, Југословенске спољне миграције, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1998.
3. Ђорђе Микић, Бања Лука на крајини хвала, Институт за историју, Бања Лука, 1995.
4. Јован Цвијић и Иво Андрић, О балканским психичким типовима, „Просвета“, Београд, 1998.
5. Срђан Радуловић, Судбина Крајине, Београд, 1996.
6. Смиља Аврамов, Постхеројски рат запада против Југославије, Иди – Ветерник, 1997.
7. Јанко Бобетко, Све моје битке, Загреб, 1996.
8. Љубомир Боровчанин, Босанске ратне симулације, Београд, 2001.
9. „Добровољачки гласник“, јуни 1998.
10. „Добровољачки гласник“, новембар, 1996.
11. Добровољци у ослободилачким ратовима Срба и Црногораца, ИСИ, Издање СНО у Америци, Чикаго, 1998.
12. Кратак историјат српских народних одбрана у слободном свету, Издање СНО у Америци, Чикаго, 1998.
13. Стратешке последице ангажовања НАТО на Балкану, ЦВШ ВЈ, Институт за ратну вештину, Београд, 1997.
14. Марко Лопушина, Сви Срби света, ИП Принцип, Београд, 1998.
15. Материјал са Сабора „Дијаспора 2000“.
16. Славко Вејновић, Срби у дијаспори у прошлости и садашњости, Музеј Војводине, Нови Сад, 1999.
17. Саво Штрбац, Нестала лица на подручју Хрватске, ВЕРИТАС, Београд – Бања Лука, јануар 2001.
18. Сима Лукин Лазић, Срби у давнини, Штампарија краља Албрехта, Загреб, 1894.
19. Василије Ћ. Крестић, Геноцидом до велике Хрватске, Матица српска, Нови Сад, 1998.
20. Станко Нишић, Велике силе и Балкан, ВИЗ, Београд, 1999.
21. Владимир Ћоровић, Историја Срба, први део, БИГЗ, Београд, 1989.
22. Милорад Екмечић, Устанак у Босни 1875–1878, Веселин Маслеша, Сарајево, 1960.
23. Арчибалд Рајс, О злочинима Аустроугара – Бугара – Немаца у Србији, Стручна књига, Београд, 1997.
24. Русија у Подунављу и на Балкану, Издање седме силе, Београд, 1986.
25. Ваничек Фр., Историја Војничке Крајине, Нови Сад, 1878.